

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 36, 1985

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Na štyridsiate výročie oslobodenia Československa	3
Ábel Král: O fonetike a fonológii a ich vzťahu k materiálным a ideálnym systémom	5
Juraj Dolník: Otázka motivovanosti a systémovosti slova	13
Vincent Blánár: Organizácia slovnej zásoby	23
Viktor Krupa: Gramatika a skutočnosť. Problém metafory	32
Jolana Nižníková: O vzťahu prívlastku a prístavku	41
Ivan Šipoš: Pamäťové aspekty významovej nejednoznačnosti frazeologizmov	48

Rozhľady

Alois Jedlička: Nad Paulinyho zpracovaním dejín spisovné slovenštiny	52
Ábel Král—Gejza Wimmer: Fonetika v Maďarskej ľudovej republike	59

Správy a posudky

Profesor Ján Horecký šesťdesiatpäťročný. K. Buzássyová	64
Budačov, R. A.: Jazyk — realnosť — jazyk. S. Ondrejovič	65
Approaches to language. V. Krupa	67
Erhart, A.: Základy jazykovedy. P. Sgall	69
Slovník české frazeologie a idiomatiky. I. Ripka	72
Jazykovedné štúdie XVII. P. Žigo	75
Kategorija subjekta i objekta v jazykach različnych tipov. E. Tibenská	78
Praguiana. Some basic and less known aspects of the Prague linguistic school. A. Rácová	81
Ionic, M. P.—Potapova, M. D.: Problemy logiko-sintaksičeskoj organizacii predloženiija. M. Mikluš	82
Typographia Universitatis Hungaricae. Budae 1777—1847. J. Horecký	83
Dvončová, J.—Nádvořníková, V.: Diagnostika a odstraňovanie dyslálie. U. Fecaniová	84
Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache. J. Vaňko	85
Aarsleff, H.: From Locke to Saussure. Essays on the study of language and intellectual history. J. Nekvapil	86
Macurová, A.: Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech. T. Žilka	87
Hoffmanová, J.: Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu. E. Bajžíková	90
Dva zborníky o preklade a tlmočení (Slavica Pragensia XXIII—Slavica Pragensia XXIV). A. Keníž	92

СОДЕРЖАНИЕ

По случаю о сороковой годовщины освобождения Чехословакии	3
Абел Краль: О фонетике и фонологии и их отношении к материальным и идеальным структурам	5
Юрай Долник: Проблемы мотивированности и системности слова	13
Винцент Бланар: Организация словарного состава языка	23
Виктор Крупа: Грамматика и действительность. Проблема метафоры	32
Йолана Ниžнікова: Об отношении определения и приложения	41
Иван Шипош: Аспекты памяти значимостной неоднозначности фразеологизмов	48

Обзор

Алойс Едлиčka: Над разработкой истории словацкого литературного языка Э. Паулини	52
Абел Краль—Гейза Виммер: Фонетические исследования в Венгерской Народной Республике	59

Сообщения и рецензии

Профессор Я. Горецки шестидесятипятителетний. К. Бузашишова	64
Будаčov, Р. А.: Язык — реальность — язык. С. Ондрейович	65
Пути исследования языка. В. Крупа	67
Эрхарт, А.: Основы языкознания. П. Сгалл	69

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1

ROČNÍK 36, 1985

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

The Linguistic Journal
of the Eudovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences
Volume 36, 1985

Published semianually in 104 pp. by the VEDA, Publishing House of the Slovak Academy of Sciences
Address of the Editorial Board:

813 64 Bratislava, Nálepková 26, Czechoslovakia

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.
For all other countries — except West Germany — distribution rights are held by JOHN BENJAMINS B.
V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland

Лингвистический журнал
Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук
Том 36, 1985

Издается два раза в год на 104 стр.

ВЕДА, Издательство словацкой академии наук

Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Nálepková 26, Чехословакия

Подписки принимает: SLOVART Ltd., Bratislava,
Leningradská 11

Redakčná rada

J. Bosák (výkonný redaktor), K. Buzássyová, J. Horecký (hlavný redaktor), J. Kačala, R. Krajčovič, A.
Kráf, V. Krupa, J. Mistrík, Š. Peciar, I. Ripka, J. Ružička, J. Sabol, E. Sekaninová, V. Schwanzer

NA ŠTYRIDSIATE VÝROČIE OSLOBODENIA ČESKOSLOVENSKA

Oslobodenie Československa Sovietskou armádou pred štyridsiatimi rokmi, utvorenie nového Československa ako štátu dvoch bratských národov, založeného na vzájomnom porozumení Čechov a Slovákov, znamenalo obrovský skok v sociálnom, ekonomickom i politickom usporiadaní nášho života. Znamenalo aj cestu k Februáru a k ďalšiemu rozvoju nášho života revolučným smerom.

S týmto rozvojom celého nášho života je úzko spätý aj nebyvalý rozvoj slovenskej jazykovedy. Treba si uvedomiť, že r. 1945 bola naša jazykoveda takmer na nulovom bode. Jestvoval už síce Jazykovedný ústav, osnovaný ešte v rámci bývalej Slovenskej akadémie vied a umení, ale v začiatkoch tohto nového rozvoja pracoval v ňom prakticky jediný odborný pracovník. Na vysokej škole — v tom čase jedinej — pracovali dvaja profesori, jeden na slovenský jazyk, jeden na slovanské jazyky, s minimálnym počtom asistentov.

Ak po štyridsiatich rokoch pracuje v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra SAV vyše pol stovky vedeckých a odborných pracovníkov, ak na vysokoškolských pracoviskách (dvoch filozofických a štyroch pedagogických fakultách) vyučuje a vedecky pracuje ďalšia polstovka jazykovedcov (pričom Slovenská jazykovedná spoločnosť združuje vyše dvesto členov), nemožno o uplynulých štyridsiatich rokoch hovoriť inak ako o úspešných.

Výsledky práce slovenských jazykovedcov sú skutočne impozantné. V oblasti výskumu slovenského jazyka môžeme sa pochváliť šesťväzkovým Slovníkom slovenského jazyka, Česko-slovenským slovníkom i pripravovaným Krátkym slovníkom spisovnej slovenčiny. Oblasť slovnej zásoby reprezentuje aj päť väzkov Veľkého rusko-slovenského slovníka i rozpracovaný Veľký slovensko-ruský slovník, z ktorého dva väzky sú už vydané, tretí pripravený do tlače. Lexikograficky bola spracovaná — i keď v menšom rozsahu — aj oblasť synonymie a frazeológie.

Pozoruhodné úspechy sa dosiahli aj v oblasti opisu gramatickej stavby. Svedčí o tom akademická Morfológia slovenského jazyka, ako aj značný počet monografických prác z oblasti štylistiky a lexikológie. Nesporný úspech predstavuje Atlas slovenského jazyka, v ktorého štyroch väzkoch sú zahrnuté hláskoslovné, morfológické, slovotvorné i lexikálne znaky slovenských nárečí. Dobré sa rozbiehajú práce na Slovníku slovenských nárečí.

Úspešne sa pracuje aj v oblasti výskumu dejín slovenčiny. Popri závažných monografických prácach je tu aj pripravovaný Historický slovník slovenského jazyka. Nezaostáva ani onomastický výskum.

Popri týchto syntetických a veľkých monografických dielach však nemožno nevidieť nespočetné množstvo štúdií a článkov, v ktorých sa skúma a spracúva problematika celého slovenského jazyka, ale aj teórie jazykovedy. Treba povedať, že najmä v týchto štúdiách sa prejavuje vzrastajúci záujem slovenských jazykovedcov o teóriu a metodológiu jazykovedného výskumu. Dobrým ukazovateľom tohto teoretického záujmu sú aj viaceré spoločné podujatia, konferencie, sympóziá a semináre, lebo práve tematika týchto podujatí názorne predstavuje celkovú orientáciu našej jazykovednej teórie.

Kým do sedemdesiateho roku boli konferencie orientované na kľúčové témy výskumu slovenčiny (gramatická stavba, slovná zásoba, jazyková kultúra), po roku 1970 vidieť výraznú orientáciu na problematiku jazykovednej teórie. Hlavnú úlohu v tomto smere zohrali konferencie o marxistickej jazykovede. Po pražskom seminári, ktorý na podnet stranických orgánov kriticky zhodnotil stav v teoretickej zložke našej jazykovedy, vytýčil úlohy pre prácu v tejto oblasti a marxistickú filozofiu označil za jediné východisko výskumu, začala sa venovať sústavnejšia pozornosť skúmaniu filozofických východísk marxistickej jazykovedy a kľúčovým otázkam marxistickej metódy. Prvé výsledky týchto výskumov sa prezentovali na olomouckej konferencii r. 1978 a plodne ovplyvnili ďalší výskum. Novšie výsledky sa uplatnili na smolenickej konferencii o marxistickej jazykovede r. 1983. Značný teoretický ohlas však mali aj dve špecializované konferencie, a to konferencia o sémantike r. 1980 a konferencia o obsahu a forme v slovnej zásobe r. 1983.

Treba konštatovať, že práve týmito konferenciami, ale aj štúdiami vypracovanými z podnetu týchto konferencií slovenskí jazykovedci vystúpili za hranice národnej jazykovedy: otvorili dialóg s českými jazykovedcami a začali tak budovať československú marxistickú jazykovedu.

Podobným spôsobom vyšli však aj z hraníc vlastnej jazykovedy. Spoluprácou s filozofmi a psychológmi sa zapojili jednak do riešenia všeobecnovedných metodologických otázok, jednak začali robiť prvé kroky v interdisciplinárnom výskume.

Ak k tomu pridáme niekoľko úspešných učebníc pre vysoké i stredné školy, môžeme konštatovať, že uplynulých štyridsať rokov skutočne znamenalo rozvoj teoretického myslenia v našej jazykovede, hlbšie poznávanie slovenského jazyka i uplatňovanie jeho podielu na rozvoji našej spoločnosti.

O FONETIKE A FONOLÓGII A ICH VZŤAHU K MATERIÁLNYM A IDEÁLNYM SYSTÉMOM

ABEL KRÁL

1.0. Materiálny svet je veľmi zložitá celosť objektívnej reality. Svet nie je chaotický zhluk chaotickej hmoty. Hmota je zákonite usporiadaná — má rozličné formy pohybu, t. j. rozličné formy existencie. A tak je aj rozčleniteľná na časti, vlastne na systémy a subsystémy (systém chápeme ako zloženosť, usporiadanosť a aj diferencovanosť vo formách pohybu hmoty).

Človek postupne poznáva zákony organizácie hmoty, formy jej pohybu a existencie prejavujúce sa pod povrchom javov: pod javmi nachádza zákonitosti a podstatu, v jednotlivinách poznáva všeobecné. Preto môže jednotliviny triediť a rozpoznávať ich ako tie isté napriek ich javovej nestálosti a neopakovateľnosti. A tak sa môže aj orientovať vo svojom prostredí a účelne využívať rozličné formy hmoty.

1.1. Človek môže vybrané formy hmoty aj zoskupovať a organizovať do umelých tzv. prvotných materiálnych systémov (do materiálnych systémov prvého stupňa *MSprim*). Napríklad z častí hmoty možno skonštruovať auto. Auto je predmetný systémový jav. Využíva sa v spoločnosti, takže má určitú sociálnu kvalitu. Je to sociálna kvalita tzv. prvého stupňa (Solncev, 1971; Dejiny marxistickej dialektiky, 1973).

Auto nie je produktom samej prírody — je produktom ľudskej práce. Je to umelý výtvor. Skladá sa z mnohých častí, pričom časti a súčasti majú usporiadanie, ktoré nemožno ľubovoľne zmeniť. Takýto celok voláme systém. Auto je umelý materiálny systém, a je to systém prvotný (*MSprimA*), lebo funkcia jeho súčastí sa zakladá na ich predmetnosti (látke). V systéme sa využíva niektorá z predmetných (látkových) vlastností súčastí, hoci súčasť nemožno pokladať za kúsok „automobilovosti“ (porov. Solncev, 1971).

Naproti tomu ľubovoľná rastlina, strom, zvier, kameň, ktorý držím v ruke, je prirodzený (prírodný) prvotný materiálny systém (*MSprimN*; prírodný materiálny systém prvého stupňa).

1.2. K prírodným prvotným materiálnym systémom (*MSprimN*) patria aj zvuky. Ich osobitosť je v tom, že sú to produkty určitých stavov hmotných telies a určité stavy (pohyby) molekúl vzduchu vyvolané pôsobením pohybov telies schopných kmitať, keď na ne pôsobia vonkajšie sily.

1.2.1. Človek má telesný orgán, ktorý môže robiť takú činnosť, že tvorí zvuky. Súčinnosťou niektorých orgánov môže spôsobovať také pohyby molekúl vzduchu, ktoré iný orgán ľudského tela vníma ako zvuky rozličnej kvality.

Zvuky, ktorých pôvodcom je človek, no ktoré nie sú človekom cieľavedome organizované, sú prvotné materiálne systémy (*MSprim*).

Cieľavedomo usporiadané a štruktúrované zvuky tohto typu by sme mohli označiť ako umelé prvotné materiálne systémy (*MSprimA*).

1.3.1. Súčasti (prvky) takýchto prvotných materiálnych systémov opisujeme ako fyzické predmety s konkrétnym látkovým nositeľom. Do tohto systému patria iba také prvky, ktoré ako materiálne predmety majú fyzické vlastnosti prípustné z hľadiska *MSprim* a tvoria jeho špecifickosť. Prvky nesú substanciu systému.

1.3.2. Materiálne systémy môžeme opísať, a môžeme ukázať, aká je ich zloženosť, usporiadanosť a substancia, t. j. z akých prvkov sa skladajú a aké sú súvislosti a vzťahy prvkov čiže štruktúra celku. Môžeme vytvoriť model, invariant a idealizovaný systém. Takým modelom, invariantom a idealizovaným systémom je napr. projekt (t. j. aj materiálové a iné špecifikácie), podľa ktorého sa vyrábajú autá tej istej značky a série. No takým modelom je aj vedecká abstrakcia opisu tohto systému.

Prvky idealizovaných systémov, akým je napr. projekt auta, opisujeme ako zovšeobecnené, idealizované prvky. Vzniká pritom abstraktný systém (*Abs*) s idealizovanými prvkami reproduktívny systém a štruktúru *MSprimA*. Tento opis pokladáme za abstrakciu tzv. prvého stupňa (resp. prvej roviny — *AbsI*). Naproti tomu abstrakcia ako „dopravný prostriedok“ je už abstrakcia tzv. druhého stupňa (*AbsII*). Prvky takejto abstrakcie druhého stupňa (*AbsII*) sa nedajú opísať ako idealizované materiálne prvky. Dajú sa opísať iba ako číre abstrakcie. To sa prejavuje aj v použitej pojmovej sústave a terminológii. Napríklad „dopravný prostriedok“ môžeme definovať ako predmet schopný premiestňovať náklad a skladajúci sa z pohonnej, nosnej a riadiacej časti. Pojem ako „pohonná časť“ sa dá definovať určitými vlastnosťami, resp. príznakmi, no nie opisom (schémou) konkrétneho predmetu tak, že by sa podľa opisu mohol postaviť motor určitého zariadenia, no súčasne aj motor iného zariadenia, o ktorom platí, že je to „pohonná časť“ tohto zariadenia.

1.4.1. Keď človek v čase svojho postupného oddeľovania sa od ostatnej prírody vynašiel a začal využívať možnosti *MSprimA* zvukov na prenos, fixovanie a získavanie informácie, pretvoril ho na tzv. druhotný materiálny systém (*MSsec*) — na jazyk (porov. Solncev, 1971).

1.4.2. Podstata, resp. zmysel *MSsec* nevyplýva z prírodných vlastností jeho prvkov. Prírodná vlastnosť jeho prvkov sa využila iba ako predpoklad vzniku a jestvovania určitého systému (napr. hlások určitého jazyka). Z tohto systému sa odvodili vlastnosti sociálnych kvalít druhého stupňa (Dejiny marxistickej dialektiky, 1973). Človek pritom neodhodil látkového nositeľa *MSprim*, lež využil princíp jeho stavby a možnosti jeho reorganizácie, ako je to pri *MSprimA* a jeho prvky v odrazovom procese zobrazil v myšlienkovvej rovine ako ideálne objekty. Prírodné vlastnosti *MSprim* dodatočne zabezpečujú aj identitu ideálnych prvkov *MSprimA*

na úrovni *AbsII*, lebo umožňujú udržať ich miesto v systéme a ich vzťahy latentne prítomnou materializáciou a opakovanou (aj interindividuálne sprostredkujúcou) reprodukciou.

Človek využil možnosti umelého štruktúrovania prvkov *MS* na vytvorenie štruktúry ideálnych obrazov takýchto prvkov *MS* v myšlienkovej rovine (*AbsII*). Jej princíp prevzal z *MS*, no cieľavedomou, resp. účelovou organizáciou takýchto obrazov v procese manipulácie vzorov sa mu podarilo vytvoriť nový nástroj na ovládanie sveta prostredníctvom kvalitatívne vyššieho stupňa jeho odrážania vo vlastnej rozumovej činnosti, presnejšie: na organizáciu samej odrazovej a abstrakčnej rozumovej činnosti — na jazyk. Podkladom na to bol ideálny systém (*IS*) s jeho funkčným vzťahom medzi množinou vzorov a jej odrazom, resp. vzťah medzi vzorom, ktorým je *MSsec*, a jeho obrazom, ktorým je ideálny systém (*IS*). Takýto funkčný obraz *MSsec* budeme pokladať za systém a budeme ho označovať symbolom *FS*. Systém *FS* a aj jeho opis má kvalitu abstrakcie druhého stupňa (*AbsII*).

FS možno definovať ako fonologický systém jazyka.

1.4.3. Osobitosť *FS* je v tom, že sa naň viaže aj abstrakcia prvého stupňa. Abstrakciou prvého stupňa (*AbsI*) je model, invariant a idealizovaný systém, ako možno o ňom hovoriť aj pri *MSprim*. Rozdiel oproti abstrakcii *MSprim* je v tom, že jestvuje dvojstranná a dvojsmerná väzba *AbsI* a *AbsII*, takže spätne môžu vznikaf modifikované kvality *AbsI*: *AbsII* ovplyvňuje *AbsI*. Ale *AbsII* je zasa závislá od *AbsI* a vôbec od *MSsec*.

Jestvovanie *MS* je *conditio sine qua non* pre vznik a jestvovanie *AbsI*, *AbsII*.

1.5. Pojem *MSsec* treba zaviesť aj s ohľadom na dvojaký možný spôsob výkladu dorozumievacích javov pri semiotickom pohľade na rečové dorozumievanie (Kráľ, 1974). Práve tento výklad umožňuje odlíšiť *MSprim* a *MSsec*. Iba *MSsec* môže vstúpiť do semiózy, resp. sám vznik *MSsec* súvisí so vznikom semiotického procesu. *MSsec* je napr. podkladom tzv. ekstrakomunikačného výkladu fungovania unilaterálneho znaku, keď zvuky reči zastupujú a nahrádzajú iné predmety objektívnej skutočnosti — plnia funkciu, ktorá nevyplýva z ich predmetných vlastností, lebo reprezentujú (zastupujú) niečo, čo je mimo nich. Pojem *MSsec* pomáha vysvetliť aj podstatu a fungovanie bilaterálneho jazykového znaku, no posúva ho na úroveň *AbsII*. Jestvovanie znaku (a celá semiotika) predpokladá teda vznik *MSsec*.

1.6.1. Osobitosť funkčného obrazu *MSsec* spočíva aj v tom, že má svoju vlastnú dynamiku. Je to jazyková dynamika, ktorá vyplýva z meniacich sa funkcií samého jazyka (napr. zo zmeny vyjadrovacích potrieb) a daná je aj subordináciou (t. j. služobnosťou, závislosťou) jazykových subsystémov. V nej fonologický systém reprezentuje subsystém a najvyššiu mieru subordinácie. Je to závislosť subordináčna a funkčná — fonologický systém slúži vyšším systémom.

1.6.2. Na druhej strane systém vzorov (zvukový signál reči) má tiež svoju vlastnú dynamiku. To je dynamika vyplývajúca z fyziológie rečového výkonu, zo sociálnych a iných závislostí hovoriacich ľudí a jazykových spoločností.

1.7. Konkrétny rečový výkon je vo svojej fyzickej zložke jedinečný a neopakovateľný proces, v ktorom vznikajú jedinečné a neopakovateľné zvukové javy. Ony sú nositeľmi *MSsec*. Majú vždy aj také fyzické vlastnosti, ktoré nevstupujú do *MSsec* (sú irelevantné) a nevstupujú do funkčného vzťahu vzorov a obrazov. Tvoria však predpoklad pre rozšírenie alebo modifikáciu funkcie, ak by si to vyžadoval (alebo ak by to umožnil) systém obrazov (*AbsII*). To je najelementárnejšia vlastnosť *MSsec* a predpoklad relatívnej nezávislosti a štruktúrovateľnosti *AbsII* bez straty jej realistického vzťahu k *MSsec* a k *MS* vôbec. Ideálny systém (*IS*) a *MSsec* sú relatívne nezávislé i relatívne závislé.

Je špecificky ľudské, že človek má taký nástroj, akým je *MSsec*. Na jeho funkciu založená *AbsII* v jej systémovej organizácii a v jej ďalšom funkčnom využití je najväčší skok vo vývine rodu „homo sapiens“.

2. Úloha prvkov *MSsec* a *IS*

2.1.1. Základný rozdiel medzi *MSprim* a *MSsec* je v spôsobe využitia ich prvkov. V *MSprim* sú prvky nositeľmi fyzických systémových vlastností a ak by sme ich kvalifikovali ako systémovú informáciu, mohli by sme povedať, že to je ich jediná informačná hodnota. Prvky *MSprim* sú orientované na svoj vlastný systém, dnu do systému. Naproti tomu prvky *MSsec*, hoci sa fyzicky nelíšia od prvkov *MSprim*, nesú ešte inú informáciu — informáciu o prvkoch *IS*. Sú orientované von zo svojho systému, smerom k *IS*. Slúžia mu (Král, 1974).

2.1.2. Vlastnosti prvkov *IS* (*FS*) nie sú predmetné materiálne (látkové) vlastnosti a ani ich funkcia nie je priamočiaro závislá od predmetných vlastností prvkov *MSsec*. Ich funkcia je taká, akú im vnútil človek. Zmysel a význam takéhoto systému nie je v ňom samom, lež je mimo neho, lebo od jeho jestvovania závisí možnosť prenášania obsahovej, sémantickej informácie, ktorú nemajú ani prvky tohto systému, ani systém ako celok. Majú ho až konštrukty zo systémových prvkov na úrovni *AbsII*, t. j. jazykové formy (*FL*).

FL sa môžu spájať s inou formáciou, s neformálnou — obsahovou, sémantickou informáciou (*CL*). Predpoklad na to vznikol tak, že *AbsII* nadobudla relatívnu samostatnosť — bola voľne použiteľná ako „prázdna forma“. Vyplýva to z funkcie *MSsec* (z funkcie vzťahu k niečomu mimo neho) a z toho, že *IS* je inak viazaný cez *AbsI* iba späť k *MS*, takže nemá zmysel — je „prázdny“. Človek teda využil možnosti štruktúrovania *AbsII* tak, ako prichádzala na to potreba s rozvojom myslenia a s potrebami komunikácie, čiže s potrebami prenášania informácie. Vznikol hierarchický systém z prvkov *AbsII* — vznikol jazyk.

2.2. V jazyku sa sčasti paralelne a závislo vyvíjali obsahové a formálne štruktúry. To možno tvrdiť preto, lebo forma sa využívala služobne pre obsah a jazykový obsah sa štruktúroval v zhode so štruktúrami odrážanej (poznávanej) skutočnosti. To sa terminologicky a pojmovo reflektuje už v označení „prvotný materiálny systém“ (*MSprim*).

No štruktúrovanosť jazykových foriem a obsahov je taká veľká, že v nej nevystačíme so systémom odvodeným z pojmu *MS*.

2.3.1. Pojem *MS* je potrebný na preklenutie priepasti, ktorá môže vzniknúť medzi opismi štruktúr materiálneho sveta a bohato rozvinutými teóriami jazyka bazírujúcimi na event. chybnom predpoklade nezávislej existencie jazykového systému, na opise abstraktných foriem (a, pravdaže, jazykových obsahov) bez primeranej pozornosti otázke pôvodu jazykovej formy a jej súvislosti s ostatným bytím, ako je to v hjelmslevovskej glosematike.

Ukazuje sa však možnosť využitia poznatkov jazykovedy a preklenutia tejto priepasti bez zavádzania celkom nového terminologického a pojmového aparátu, keď sa vyznačia súvislosti takých pojmov, ako je *MSsec*, signál, jazyková forma, *AbsI*, *AbsII*, hláska, fóna, fonéma, fonologický systém a i.

Treba ešte zdôrazniť, že *AbsII* sa vzťahuje na celý jazykový systém. Pojem *AbsII* nám slúži na metodologicky neproblémový prechod od javov jazykového systému k objektívnej skutočnosti mimo vedomia. Iným spôsobom a v ohraničenom rozsahu túto funkciu splní aj pojem signálu (Kráľ, 1974).

2.3.2. Napr. zvukové prvky *a-u-t-o* ako akustické prírodné predmety a ako prvky *MSsec* nemajú nijaký predmetný vzťah k jazykovému významu a ako prvky ideálneho systému obrazov (systém *FS*) netvorí zložku významu slova „auto“ a pojmu „auto“. Ich osobitný vzťah k významu vytvoril sám človek vtedy, keď práve prvky *a, u, t, o* určené osobitnými vzťahmi v *FS* v tomto poradí (v súlade so zákonitostami syntagmatiky) spojil do jednej jazykovej formy. Urobil to preto, lebo sémantická informácia je ideálny myšlienkový obsah, pre ktorý musela vzniknúť aj ideálna forma. Aj samo ustálenie tohto obsahu, aj jeho opätovné použitie tým istým subjektom a inými subjektmi, aj jeho sprostredkovanie inému subjektu vyžaduje, aby obsah mal pevnú formu. Ako ideálny myšlienkový obsah môže mať iba ideálnu formu. Tá vzniká z prvkov *IS*. No *IS* zasa jestvuje a funguje iba v súvislosti s *MSsec*.

2.3.3. V skutočnosti sa ideálny myšlienkový obsah ustaľoval spolu s ideálnou formou, ktorá vznikla a udržiava sa súčinnosťou *IS (FS)* a *MSsec*. No cieľovou informáciou, s ktorou človek pracuje, nie je forma, lež práve obsah.

2.4. Funkcia (úloha) prvkov najnižšej systémovej roviny a najmenej zložitosti je funkcia diferenciačná a identifikačná: prvky svojou prítomnosťou rozhodujú o totožnosti najmenších jednotiek nesúcich sémantickú jazykovú informáciu. Sú súčasťami prvkov všetkých vyšších systémov a integrovanými nositeľmi ich štruktúrnych vzťahov (porov. 1.6.1.). Sú nositeľmi jazykovej formy (*FL*) vôbec.

3. Dve hypotézy k vzniku *MSsec*

Predchádzajúci výklad možno doplniť a podoprieť dvoma pomocnými hypotézami:

3.1. Pokiaľ by obsahy neboli vnútorne členené, mohli by sa k nim priradovať nečlenené ideálne formy akejsi globálnej povahy. V skutočnosti so zväčšovaním

počtu obsahov vznikali osobitné štruktúry obsahov (obsahové štruktúry vyššieho stupňa zložitosti), a tak museli vznikáť aj štruktúry foriem. Štruktúrovanosť ideálnych obsahov nevyhnutne vznikala najmä preto, lebo sa v nich odrážalo poznanie poriadku sveta, jeho štruktúry. A štruktúra foriem bola potrebná najmä preto, lebo počet obsahov bol veľký a nebol taký materiál, z ktorého by sa boli mohli odvodiť primerane veľké počty foriem ako globálnych a nečlenených celkov.

Na prenos informácie sa používa *MSsec*. No človek má ohraničené možnosti tvoriť diferencované zvuky. Využila sa teda možnosť z malého počtu prvkov ich rozličnými kombináciami tvoriť veľké množstvo foriem, a to ako lineárne usporiadaných radov, lebo všetka ľudská činnosť — aj dorozumievanie — sa uskutočňuje v čase a čas je lineárny.

3.2. Prenos informácie sa uskutočňuje v materiálnom svete a na to sa môžu využiť iba materiálne prostriedky. Preto vznikla a jestvuje jednoznačná väzba a súvislosť medzi ideálnym systémom prvkov foriem a materiálnym systémom prenosových prostriedkov, t. j. zvukov, založená na funkčnom vzťahu medzi materiálnym vzorom a ideálnym obrazom. Cez štruktúrovanosť tohto obrazu jestvuje ďalej súvislosť aj s ideálnou formou (*FL*), v ktorej zasa jestvujú myšlienkové obsahy (*CL*). Je to súvislosť genetická (vývinová), t. j. prirodzená, ale aj súvislosť umelo vytvorená, lebo sám materiálny systém by nemohol získať funkciu nezávislú od materiálnych vlastností svojich prvkov (a od vlastností svojho látkového nositeľa), keby mu túto funkciu nenanútil človek (Solncev, 1971). Z toho vyplývajú vážne dôsledky, ale aj komplikácie pre štúdium a opis týchto systémov. Treba opísať *MSsec*, *AbsI*, *AbsII*, súvislosť medzi *MSprim* a *MSsec*, no najmä medzi *MSsec* a *IS*, resp. aj (*FS*), t. j. funkciu vzor-obraz a súvislosť medzi *IS* a ideálnou formou a medzi ideálnou formou a materiálnym signálom.

To je predmet štúdia fonetiky a fonológie. (Predmetu a definícii fonetiky a fonológie venujeme osobitný príspevok v nasledujúcom čísle.)

0. Súhrn

0.1. Rozlišuje sa prvotný materiálny systém a druhotný materiálny systém. Prvotný materiálny systém môže byť prírodný, umelý a idealizovaný.

Idealizovaným (abstraktným) prvotným materiálnym systémom je opis prvotného materializovaného systému, jeho schematický konštrukt alebo projekt.

0.2. Druhotný materiálny systém funguje iba v závislosti od jeho abstrakcií — od abstrakcie I. stupňa a abstrakcie II. stupňa.

Abstrakcia prvého stupňa druhotného materiálneho systému (*AbsI MSsec*) je v podstate porovnateľná s idealizovaným prvotným materiálnym systémom. No vyznačuje sa aj principiálne odlišnou vlastnosťou: *AbsI MSsec* súvisí s *AbsII MSsec*, ba jestvuje aj vzájomná závislosť týchto dvoch stupňov abstrakcie a súvislosť *Abs* a *MS*.

0.3. Jazyk je *AbsII*, reč sa niektorými črtami prekrýva s *MSsec*. V tom sa tiež

ukazujú osobitné vzťahy medzi *MSsec* a jeho abstrakciami. *MSsec* možno poňať aj ako realizáciu a materializáciu *AbsII*, resp. štruktúr vznikajúcich na úrovni *AbsII* (napr. *FS* a *FL*). *MSsec* vtedy vystupuje ako signál (reči).

0.4. Fonetika a fonológia študujú *MSsec* a jeho abstrakcie, ale obidve ich študujú v obojsmernej projekcii *MSsec*—*AbsII*, lebo sám *MSsec* je závislý od projekcie jeho abstrakcií naň.

Fonetika sa zaoberá s *MSsec*s cieľom rekonštruovať *AbsI* *MSsec*, a to práve v jej súvislosti s *AbsII*.

Fonológia študuje *AbsII*, a to zasa aj s ohľadom na jej súvislosti s *AbsI*.

0.5. Jazyk nie je *MSsec*. K *MSsec* však patrí znak. Toto poňatie najlepšie vyhovuje unilaterálnej koncepcii znaku, no nevylučuje ani koncepciu bilaterálneho (tzv. jazykového) znaku.

AbsII *MSsec* dávajú stavebný materiál pre jazykové štruktúry počnúc *FS* až po gramatické a semiotické štruktúry. Tie však predpokladajú existenciu *FL*.

0.6. Najjednoduchšia je štruktúra *FS*. Ona je aj kľúčom k pochopeniu podstaty jazykových štruktúr vo všeobecnosti, k pochopeniu ostatnej jazykovej organizácie. Je ontologickým a gnozeologickým základom teórie jazyka. Z jej súvislosti s *MSsec* však vyplýva, že podložíom tohto základu je sám *MSsec*.

Z týchto skutočností vyplýva základný, principiálny význam fonetiky a fonológie pre jazyk a teóriu jazyka a potom aj principiálny význam štúdia fonetiky a fonológie pre štúdium jazyka a jazykovedy. Tejto skutočnosti, žiaľ, nezodpovedá súčasné zaradenie tejto látky do vysokoškolského štúdia predmetov filologického (a filozofického) zamerania.

Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2

Bibliografia

- Dejiny marxistickej dialektiky. Bratislava, Pravda 1973. 497 s.
KRÁL, A.: Model rečového mechanizmu. Bratislava, Veda 1974. 187 s.
KRÁL, A.: Kategórie jednotlivého a všeobecného a vzťah fonetiky, fonológie a ortoepie. Slovenská reč, 43, 1978, s. 3—13.
SOLNCEV, V. M.: Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije. Moskva, Nauka 1971. 291 s.

О ФОНЕТИКЕ И ФОНОЛОГИИ И ИХ ОТНОШЕНИИ К МАТЕРИАЛЬНЫМ И ИДЕАЛЬНЫМ СТРУКТУРАМ

Резюме

В статье выделяются разные типы систем (*MSprimA*, *MSprimN*) и абстракции нескольких уровней (*AbsI*, *AbsII*). *AbsII* можно описать только как чистые абстракции (например: «движущая часть устройства» против «двигатель конкретного устройства»). Возникновение языка, это возникновение *MSsec*. Функциональное изображение *MSsec* является идеальной системой (*IS*, или

фонологической системой, системой *F*, *FS*). В то время как элементы *MSprim* направлены внутрь, в систему, элементы *MSsec* направлены вон из системы — к *Abs*. Даже смысл (функция) *FS* не находится в ней самой, а вне нее — в конструкции языковых форм (*FL*); последние имеют смысл в соединении с языковым содержанием (*SCL*), так как *AbsII* получила относительно самостоятельность — будучи «пустой формой» она способна выполнять специфические функции. Язык — это *AbsII*, речь пересекается с *MSsec*.

Фонетика и фонология изучают *MSsec* и их абстракции в двусторонней проекции *MSsec*—*AbsII*. Фонетика изучает *MSsec* с целью реконструировать *AbsI* по отношению к *AbsII*, фонология изучает *AbsII* (*FS*) по отношению к *AbsI*. К онтологической и гносеологической основе теории языка принадлежит *FS* в соотношении с проблематикой *MSsec*.

OTÁZKA MOTIVOVANOSTI A SYSTÉMOVOSTI SLOVA

JURAJ DOLNÍK

V Saussurovej koncepcii jazykového znaku ústredné miesto zaujíma termín arbitrárnosť, ktorým autor vyjadruje poznanie, že označujúce jazykového znaku je nemotivované, jeho vzťah k označovanému je ľubovoľný, medzi označujúcim a označovaným niet prirodzenej súvislosti (de Saussure, 1977, s. 101). Saussure však súčasne pripomína, že popri absolútne arbitrárnych znakoch sa vyskytujú aj relatívne motivované jazykové znaky (op. cit., s. 163). Nedávno sa vrátil u nás k téze o arbitrárnosti jazykového znaku J. Furdík (1981) a prišiel k záveru, že sa potvrdzuje správnosť Saussurovej tézy o absolútnej arbitrárnosti a relatívnej motivovanosti jazykového znaku a dodáva, že „bolo by možné vec formulovať aj tak, že slovtvorná motivovanosť je špecifickým prípadom arbitrárnosti slovných znakov“ (op. cit., s. 148). Tento záver vyvodzuje z poznatku o demotivačnom cykle, v priebehu ktorého sa postupne uvoľňuje súvzťažnosť medzi signifiant a signifié slovtvorne motivovaného slova, dochádza k postupnej emancipácii obsahu od formy (k otázke demotivačného cyklu slovtvorne motivovaného slova porov. aj Furdík, 1978). Existencia slovtvorne motivovaných slov teda nepopiera princíp arbitrárnosti jazykového znaku.

Jestvuje však aj názor, že Saussurov postulát o arbitrárnosti jazykového znaku treba zrevidovať. J. S. Stepanov (1975) sformuloval nový postulát, podľa ktorého vzťah medzi označujúcim a označovaným nie je ľubovoľný, pretože „symetria medzi označujúcim a označovaným je stále narušovaná smerovaním k synonymii a homonymii, takže označujúce a označované sú stále podmienené a sprostredkované ostatnými znakmi jazyka, čiže sú závislé od celého systému jazyka“ (op. cit., s. 265). Podľa náhľadu E. L. Ginzburga (1979) absolútne arbitrárny je iba symbol nomenklatúry (označovanie tu spočíva v tom, že sa objekty zaradia do nomenklatúry a pripíše sa im meno bez poukazu na vzťah medzi objektmi). Na rozdiel od symbolu znak pomenúva objekt v jeho spätosti s kategóriami iných objektov, takže jazykový znak sa zakladá na princípe motivovanosti, pretože „obmedzenie ľubovoľnosti označujúceho, t. j. jeho motivácia spočíva v stotožňovaní daného označujúceho s iným označujúcim, v jeho usúvzťažnení s istou triedou označujúcich“ (op. cit., s. 11).

Podnet na opätovné preskúmanie otázky arbitrárnosti slovného znaku poskytuje časť Saussurovho výkladu, z ktorej odcitujeme jadro: „Pokiaľ niet zvukového obrazu, ktorý lepšie ako iné obrazy vyhovuje tomu, čo má vyjadriť, potiaľ je už apriorne zreteľné, že ľubovoľný segment jazyka sa môže zakladať v konečnom

dôsledku iba na nezhode s inými segmentmi. Arbitrárnosť a diferenciálnosť sú dve korelatívne vlastnosti“ (de Saussure, 1977, s. 150). Saussurova úvaha nabáda k tomu, aby sme si bližšie všimli súvislosť medzi arbitrárnosťou a diferenciačnou vlastnosťou jazykového znaku.

Citovaný Saussurov výklad interpretujeme tak, že medzi materiálnou a ideálnou zložkou jazykového znaku nie je síce vnútorný, kauzálny vzťah, ale ani vzťah absolútnej ľubovoľnosti, arbitrárnosti. Rozsah množiny možných fonematických štruktúr, ktoré by sa mohli uplatniť ako označujúce v istom jazykovom znaku, nie je neobmedzený aj napriek neprítomnosti kauzálneho vzťahu k označovanému. Okrem obmedzenia, ktoré vyplýva z jestvujúcej fonematickej sústavy daného jazyka a z pravidiel spájateľnosti foném v tomto jazyku, prejavuje sa tu totiž ako obmedzujúci faktor požiadavka, aby fonematická štruktúra daného znaku sa odlišovala od fonematických štruktúr iných jazykových znakov v istom jazyku. Podstata tejto požiadavky spočíva v tom, že materiálna diferencovanosť jazykových znakov je nevyhnutným predpokladom diferenciácie ideálnych objektov, ktoré sú v jazykových znakoch zafixované. (V. M. Solncev — 1977, s. 23 — v tejto súvislosti hovorí o druhej najdôležitejšej funkcii materiálnej substancie druhotného materiálneho systému: táto funkcia spočíva v diferenciácii elementov ideálnych systémov.) Z hľadiska myšlienkových a komunikačných potrieb má prvoradý význam diferenciácia čiastočne totožných, príbuzných ideálnych objektov, pretože vzťah čiastočnej zhody hrá ústrednú úlohu pri vymedzovaní, resp. spoznávaní istého ideálneho objektu (s tým súvisí fakt, že homonymá sa viažu na nepríbuzné ideálne objekty). Diferenciačná vlastnosť fonematickej štruktúry jazykového znaku má teda prvoradú dôležitosť vo vzťahu k paradigmaticky súvzťažným znakom (k asociačne spojeným znakom v poňatí Saussura). „Výber“ istého označujúceho sa viaže na paradigmaticky súvzťažné znaky. Na otázku, prečo sa spája isté označované práve s daným označujúcim, môžeme dať minimálne vysvetlenie: dané označujúce vnímateľne odlišuje tento znak od paradigmaticky súvzťažných (aj iných) znakov, pričom úlohu tohto označujúceho by mohli plniť aj iné fonematické štruktúry zachovávajúce vnímateľnú diferencovanosť tohto znaku. „Vofba“ konkrétneho označujúceho má svoje zdôvodnenie v konvencii. Je to preto minimálne vysvetlenie, lebo pri slovo- tvorne zreteľne motivovaných slovných znakoch sa toto vysvetlenie doplní tým, že sa poukáže na priamy vzťah medzi motivátom a motivantom, ktorý je morfe- maticky zreteľne vyjadrený (maximálne, úplné vysvetlenie príčinného vzťahu medzi označujúcim a označovaným).

O absolútnej arbitrárnosti označujúceho vo vzťahu k označovanému môžeme hovoriť len v súvislosti s izolovaným jazykovým znakom, t. j. vtedy, keď abstrahujeme od súvzťažných znakov. Takýto pohľad je primeraný iba špecifickým čiastkovým výskumným cieľom. Podľa Saussura (1977, s. 163—166) absolútnu arbitrárnosť množiny znakov daného jazyka ohraničuje relatívna (slovo- tvorná) motivovanosť; iba časť znakov je absolútne arbitrárna, ostatné znaky sú relatívne motivované.

Z inej časti jeho výkladu však vyplynulo, že jazykový znak nevytrhnutý zo svojho elementárneho, prirodzeného vzťahu k iným znakom nemôže byť absolútne arbitrárny. Označujúce je v arbitrárnom vzťahu k označovanému v tom zmysle, že skutočne niet vnútornej, kauzálnej spätosti medzi nimi, z čoho vyplýva istá množina možností uplatniť rozličné fonematické štruktúry vo funkcii označujúceho v tom istom znaku, ale rozsah týchto možností je ohraničený elementárnou požiadavkou, aby sa označujúce znaku diferencovalo od označujúcich iných znakov. Toto obmedzenie relativizuje platnosť arbitrárnosti a spôsobuje, že arbitrárnosť prechádza do elementárnej motivovanosti.

Vzťah medzi označujúcim a označovaným jazykového znaku sa javí ako arbitrárny zo špecifického, metodologicky zdôvodneného hľadiska, pri ktorom sa skúma absolútne izolovaný znak. Toto hľadisko pripúšťa predpoklad, že v dôsledku neprítomnosti kauzálneho vzťahu medzi označujúcim a označovaným sa dané označované môže spájať s ľubovoľným označujúcim prípustným v danom jazyku. Pri neizolovanom jazykovom znaku sa platnosť arbitrárnosti relativizuje: označujúce (najmä) paradigmaticky súvzťažných znakov v istej, minimálnej miere zdôvodňujú, prečo práve dané označujúce je späté s istým označovaným (označujúce súvzťažných znakov ukazujú, ktoré fonematické štruktúry sú vylúčené z okruhu možných fonematických štruktúr v úlohe označujúceho v danom znaku). Funkciu označujúceho môže plniť len fonematická štruktúra s diferenciačnou vlastnosťou. Nezdôvodňujú, pochopiteľne, prečo je označujúcim práve konkrétna fonematická štruktúra ako jedna z okruhu nerealizovaných možností (to by bola maximálna miera zdôvodnenosti). Arbitrárny izolovaný jazykový znak nadobúda záväzne status (elementárne) motivovaného znaku vo svojom vzťahu k paradigmaticky súvzťažným znakom. Neizolovaný jazykový znak je elementárne (minimálne) motivovaný.

Z uvedeného rozboru vzťahu medzi označujúcim a označovaným jazykového znaku vyplýva, čo rozumieme termínom motivácia (motivovanosť) slovného znaku (slova). Motiváciou slova sa rozumie nepriamy alebo priamy kauzálny vzťah medzi jeho formálnou (výrazovou, materiálnou, zvukovou) a významovou (ideálnou) zložkou, ktorý je podmienený vzťahom slova k paradigmaticky súvzťažným slovám daného jazyka. Poznať motiváciu slova znamená vedieť odpovedať na otázku, aká vlastnosť slova umožňuje vyjadriť daný význam, t. j. prečo práve táto forma vyjadruje daný význam. (J. Furdík — 1981, s. 145 — uvádza, že slovotvorne motivované slová sú také slová, pri ktorých existuje odpoveď na otázku „prečo sa *X* volá tak?“.) Touto vlastnosťou formy slova je jej spätosť s formami paradigmaticky súvzťažných slov, ktoré určujú nepriamo (slovotvorne nemotivované slovo) alebo priamo (slovotvorne motivované slovo) formu daného slova. Istý význam sa vyjadruje preto danou formou, lebo táto forma je vymedzená jednoznačne (napr. *chápaný*) alebo ako jedna z možností (napr. *múdry*) formami slov, ktoré sú v paradigmatickom vzťahu s týmto slovom.

Uvedenou definíciou motivácie slova sa rozširuje platnosť Dokučilovho chápania

motivovanosti slova. M. Dokulil (1962, s. 124) píše, „že motivovaností slova rozumíme jednak vôbec zdôvodnenosť jeho existencie, jednak schopnosť slova poukazovať ke skutočnosti prostredníctvom iného slova alebo jiných slov“. Týmito vlastnosťami sa podľa neho odlišuje (slovotvorne) motivované slovo od tzv. značkového slova. V poznámke ešte uvádza, že „nechávame tu stranou motivovanosť slova ostatnými, zejména susednými slovy téhož významového pole...“ (op. cit., s. 104), pričom túto poznámku opakuje vo svojej novšej práci (Dokulil, 1978, s. 247) v súvislosti s tvrdením, že významy nemotivovaných slov sú nezávislé od jazykového systému, že nemotivované slová sú iba záležitosťou normy. Podľa nášho názoru Dokulilovmu vymedzeniu motivovanosti slova vyhovujú aj slovotvorne nemotivované slová. Ide pri nich len o nižšiu (minimálnu) mieru zdôvodnenosti ich existencie a o zoslabenú schopnosť poukazovať na skutočnosť prostredníctvom iných slov. Kým pri slovotvorne motivovaných slovách motivanty priamo, pozitívne zdôvodňujú existenciu motivátov, existenciu slovotvorne nemotivovaných slov zdôvodňujú paradigmaticky súvzťažné slová len nepriamo, negatívne, t. j. tak, že ich potenciálne (čiže ako možné slová) vymedzujú. Základové slovo sa premieta do morfematickej štruktúry príslušnej odvodeniny, na tom sa zakladá schopnosť slovotvorne motivovaného slova poukazovať na daný výsek skutočnosti prostredníctvom iného slova. Paradigmaticky súvzťažné slová sa neprejavujú, prirodzene, v morfematickej stavbe značkového slova (alebo aj derivátu), ale v jeho syntagmatickej forme (porov. výklad ďalej). Touto formou odkazuje dané slovo na paradigmaticky súvzťažné slová a prostredníctvom nich presnejšie poukazuje (presnejšie ako bez nich) na hranice príslušného výseku skutočnosti. Obrazne sa to dá tak povedať, že paradigmaticky súvzťažné slová vymedzujú „miesto“, v ktorom sa daný výsek skutočnosti „nachádza“. Tým, že sa poukáže na toto „miesto“, daný výsek skutočnosti sa ešte neurčí, nešpecifikuje, t. j. neurčí sa nijaká jeho vlastnosť, ktorá ho špecifikuje. Preto hovoríme v tejto súvislosti o zoslabenej schopnosti poukazovať na skutočnosť prostredníctvom iných slov.

Vplyv paradigmaticky súvzťažných slov sa teda prejavuje na formálnej, ako aj významovej zložke slova. Špecifikačné sémantické príznaky paradigmaticky súvzťažných slov „obsadzujú“ isté vlastnosti, resp. stránky odrážaného výseku skutočnosti, čím obmedzujú „voľbu“ špecifikačného príznaku pre slovo, ktoré sa do tejto paradigmy zaraďuje. Ilustrujeme to pomocou slova *múdry* vo vzťahu k paradigmaticky súvzťažným slovám (*vzdelaný, chápvavý, vnímavý, bystrý, dôvtipný, rozumný, rozvážny*). Spoločnou významovou časťou týchto slov je komponent *S* „vyznačujúci sa veľmi dobrými rozumovými vlastnosťami“. Vo význame jednotlivých slov tejto triedy sa odrážajú spôsoby prejavu týchto vlastností, resp. to, pri akej činnosti človeka sa rozumové vlastnosti prejavujú. Distribúcia jednotlivých aspektov týchto vlastností je takáto:

(1) rozsah osvojených poznatkov	— <i>múdry</i>
(2) spôsob myslenia	— <i>múdry</i>

(3) zdroj rozumových vlastností	— vzdelaný
(4) prijímanie poznatkov	— vnímavý
(5) rýchlosť rozumových reakcií	— bystrý
(6) rýchlosť a správnosť usudzovania	— dôvtipný
(7) myšlienkové spracovanie poznatkov	— chápaný
(8) spôsob konania	— rozumný
(9) príprava a spôsob konania	— rozvážny

Význam slova *múdry* je obmedzený tým, že neodráža aspekty (3) až (9), ktoré sú „obsadené“ ostatnými slovami triedy (to však neznamená, že sa tieto aspekty nemôžu prejaviť v obsahu slova *múdry*; preto treba rozlišovať obsah a význam slova; porov. Dolník, 1982, s. 18). Významami paradigmaticky súvzťažných slov sa teda zdôvodňuje, že význam slova *múdry* neobsahuje také prvky, ktoré súvisia s aspektmi (3) až (9). Ktoré možné aspekty, t. j. spôsoby a formy prejavu „veľmi dobrých rozumových vlastností“ sa odrážajú vo význame slova *múdry*, to už významy paradigmaticky súvzťažných slov pozitívne nevymedzujú. Aspekty (1) a (2) vo význame „*múdry*“ sú len dva aspekty z množiny ďalších možných aspektov, ktoré nie sú zahrnuté vo význame ostatných slov danej triedy. Uvedené aspekty (3) až (9) v jednotlivých slovách triedy vymedzujú iba diferenciačne ďalšie možnosti významových aspektov, „voľba“ istej jedinečnej možnosti nezávisí od nich. Stretávame sa tu s javom rovnakého druhu ako na výrazovej rovine: paradigmaticky súvzťažné slová vymedzujú jedinečný význam len ako jeden z možných jedinečných významov.

Vyššie sme určili motiváciu slova ako nepriamy alebo priamy kauzálny vzťah medzi jeho výrazovou a významovou zložkou, ktorý je podmienený paradigmaticky súvzťažnými slovami. Podľa toho, aký subsystem slov, resp. aké slovo podmieňuje tento kauzálny vzťah, odlišujeme slovtovornú (priamu) motiváciu od paradigmatickej (nepriamej) motivovanosti slova. Pri slovtovornej motivácii je tento vzťah podmienený subsystemom derivátov istej slovtovornej štruktúry a slovtovorného významu (ide vlastne o štruktúrnu motiváciu), ako aj istým (motivujúcim) slovom (ide vlastne o lexikálnu motiváciu; k termínom štruktúrna, resp. lexikálna motivácia porov. Blinova, 1981, s. 30—33). Pri paradigmatickej motivácii je tento vzťah podmienený slovami onomaziologickej lexikálnej paradigmy. Onomaziologickú lexikálnu paradigmu tvoria slová, ktoré označujú zhodný výsek skutočnosti, čo sa prejavuje v tom, že obsahujú spoločný sémantický komponent, a odlišujú sa tým, že odrážajú jeho rôzne aspekty, čo sa prejavuje v prítomnosti diferenciačných sémantických príznakov. Slovtovorná a paradigmatická motivácia nie sú motivácie rovnakého druhu. Slovtovorná motivácia je priama, rozvinutá motivácia (motivácia vyššieho stupňa), pretože je zakotvená v slovtovornej štruktúre derivátu. Slovtovorný význam závisí (je určený) od motivujúceho slova a od derivátov so zhodnou derivačnou štruktúrou. Paradigmatická motivácia je nepriama, elementárna motivácia (motivácia 1. stupňa), pretože táto motivácia neurčuje vzťah istého konkrétneho výrazu k istému vymedzenému významu, ale iba vzťah istého potenciálneho výrazu

(jedného z možných výrazov) k istému potenciálnemu významu (jednému z možných významov). Reálny význam paradigmaticky motivovaného slova nezávisí od významov motivujúcich slov, v závislostnom vzťahu je potenciálne vymedzenie tohto významu. Na základe motivujúcich slov onomaziologickej lexikálnej paradigmy nemôžeme predpovedať jedinečný význam slova, ktoré do tejto paradigmy vstupuje, ale iba okruh (logicky) možných významov prichádzajúcich do úvahy ako reálny význam tohto slova, pričom z tohto okruhu sú vylúčené tie reálne významy, ktoré sú zakotvené v motivujúcich slovách.

Paradigmatická motivácia spočíva na diferenciačných sémantických príznakoch slov onomaziologickej lexikálnej paradigmy. Pri porovnávaní významov slov z onomaziologickej lexikálnej paradigmy vymedzenej príznakom „vznačujúci sa veľmi dobrými rozumovými vlastnosťami“ uvedené aspekty (1) až (9) majú status diferenciačných príznakov, ktoré predstavujú binárne protiklady (+1 : -1 ; +2 : -2 atď.). Vo vzťahu k jednotlivým slovám paradigmy nadobúda slovo *múdry* diferenciačné príznaky (3) až (9) v zápornej podobe. Paradigmatická motivácia sa teda zakladá na tom, že sémantické diferenciačné príznaky slov z onomaziologickej lexikálnej paradigmy sa premietajú do významu motivovaného slova vo svojom protiklade (v zápornej podobe). Ako motivačná zložka sú prítomné vo význame paradigmaticky motivovaného slova motivujúce slová na základe svojich negovaných diferenciačných príznakov. Odpoveď na otázku, či sa táto motivačná zložka pri použití slova uplatňuje, je podobná ako v prípade slovotvornej motivácie. Napriek tomu, že pri slovotvorne motivovanom slove je motivačná zložka zreteľne (morfematicky) vyjadrená, pri použití derivátu sa táto zložka berie do úvahy iba pri aktualizácii slovotvornej štruktúry, napr. pri zisťovaní významu periférneho, resp. málo frekvencovaného odvodeného slova (Furdík, 1978; ešte by sme chceli dodať, že ani v prípade zhody slovotvorného a lexikálneho významu pri centrálnych, resp. frekvencovaných derivátoch nie je slovotvorná štruktúra rečovo relevantná, komunikanti sa pri nich neorientujú podľa vnútornej formy). Podobne je to aj pri paradigmatickej motivácii. Motivačná zložka sa prejavuje v paradigmaticky motivovanom slove ako rečová realita len v osobitných prípadoch, vtedy, ak podmienky použitia tohto slova vyžadujú jej aktualizáciu, napr. v prípade, keď v komunikácii záleží na veľmi presnom vyjadrení istého významu, na jeho presnom odlišení od príbuzných významov.

Paradigmatická motivácia slova je elementárnym prejavom jeho systémovosti. (E. L. Ginzburg — 1979, s. 7 — napr. definuje motiváciu z hľadiska spätosti jazykovej jednotky so systémom ; motivácia v jeho chápaní je začlenenie danej jednotky do systému, prejav takých vlastností jednotky, ktoré ju zaraďujú do triedy jednotiek systému.) Paradigmatická motivačná zložka v jeho význame ukazuje, že onomaziologická lexikálna paradigma (subsystém) v istej miere asimiluje dané slovo. Ukazovateľom miery asimilácie je to, ktoré vlastnosti prevládajú pri konštituovaní významu asimilovaného slova : tie, ktoré slovo vnáša do systému, t. j. systémotvorné

vlastnosti, alebo tie, ktoré slovo nadobúda v systéme, ktoré vyplývajú z jeho „členstva“ v systéme. Pri paradigmaticky motivovanom slove prevládajú (v danom subsystéme) systémotvorné vlastnosti, v dôsledku čoho miera jeho asimilovanosti je nízka. (Opačný prípad znázorňujú slovotvorne motivované slová, pri ktorých slovotvorný význam je zhodný s lexikálnym významom — dané slovo je úplne asimilované príslušným slovotvorným subsystémom.) V súhlase so stanoviskom V. M. Solnceva (1977, s. 51—52) považujeme za dôležité rozlišovať medzi „sistemo-obrazujuščími“ a „sistemopriobreťonnymi“ vlastnosťami elementov jazykového systému. Prvý typ vlastností majú elementy systému nezávisle od ich účasti v systéme, formujú vzťahy a súvislosti vnútri systému, kým druhý typ vlastností nadobúda element v systéme, mimo systému element nemá tieto vlastnosti.

Spomínané dva typy vlastností môžeme prehľadne znázorniť na slove *múdry* vo vzťahu k príslušnej onomaziologickej lexikálnej paradigme. Vo vzťahu k jednotlivým slovám príslušného subsystému slovo *múdry* nadobudlo diferenciačné príznaky (3) až (9) v zápornej podobe. Tieto vlastnosti nadobudnuté v systéme tvoria jeho adherentné systémové sémantické vlastnosti (príznaky). Adherentné sémantické príznaky tvoria paradigmatickú motivačnú zložku významu slova. Diferenciačné príznaky (1) a (2), ktoré sú prítomné vo význame slova *múdry* v kladnej podobe, naopak vnáša toto slovo do subsystému, pretože tvoria jeho inherentné sémantické vlastnosti (príznaky). K inherentným sémantickým vlastnostiam patrí aj spoločný významový prvok S, prítomný vo význame každého slova subsystému v podobe kladného diferenciačného príznaku (ide o diferenciačný príznak subsystému vo vzťahu k iným subsystémom, pričom týmto príznakom každé slovo zastupuje daný subsystém). Pozorujeme, že v binárnej protikladnosti diferenciačných príznakov sa prejavuje protiklad adherentných a inherentných sémantických príznakov.

Inherentné príznaky sú predpokladom konštituovania onomaziologickej lexikálnej paradigmy. Ten inherentný príznak, v ktorom sa odráža všeobecná vlastnosť výseku skutočnosti a ktorú vyjadrujú všetky slová tejto paradigmy, tvorí integračný príznak subsystému. Je základným konštitučným prvkom subsystému a kladným diferenciačným príznakom vo vzťahu k nadradenému subsystému. Je nezávislý od vzťahov v subsystéme, vymedzuje sa však na pozadí (t. j. druhotne) príbuzných subsystémov, čiže je elementárne motivovaný týmito subsystémami. Vo vzťahu k týmto subsystémom nadobúda ich diferenciačné príznaky v zápornej podobe, t. j. adherentné sémantické príznaky. Integračnému príznakovi je podriadený kladný diferenciačný príznak (resp. príznaky), ktorý závisí prvotne od integračného príznaku a druhotne od záporných diferenciačných príznakov. Inherentné sémantické príznaky, ktoré konštituuju lexikálny význam, nie sú teda absolútne nezávislé, ide však o slabú, nepriamu (druhotnú) závislosť, ktorá podmieňuje, že príslušné slovo je iba elementárne, t. j. paradigmaticky motivované. Preto je miera systémovej asimilovanosti (systémovej v zmysle onomaziologickej lexikálnej paradigmy) slovo-tvorne nemotivovaného slova nízka.

Žiada sa zdôrazniť, že tu ide o asimilačný vplyv istého subsystému na slovo; abstrahujeme od iných subsystémov, do ktorých sa slovo zaraďuje. O nízkej miere systémovosti hovoríme vo vzťahu k jedinému subsystému — onomaziologickej lexikálnej paradigme, pričom otázku systémovosti slova zužujeme na otázku paradigmatickej motivácie. Z poznatku, že paradigmatická motivovanosť slova predstavuje len nízku mieru jeho systémovosti, nemožno vyvodíť, že závislosť významu slova od jazykového systému je slabá, zanedbateľná. Týka sa to, pochopiteľne, aj otázky štruktúrovanosti slovníka. Z takéhoto hľadiska chápeme aj tvrdenie V. Krupu (1980, s. 36): „Slovná zásoba hociktorého jazyka predstavuje systém v pomerne triviálnom zmysle slova. Súvisí to so skutočnosťou, že slovník je maximálne otvorený, ovládajú ho akomodačné tendencie a je v bezprostrednom odrazovom vzťahu k realite. Konzistentnosť slovníka je druhoradá a pôsobenie asimilačných tendencií sa v ňom obmedzuje najmä na fonologickú a gramatickú adaptáciu nových lexém tak, aby vyhovovali štruktúre a typu jazyka.“ Treba zdôrazniť, že toto tvrdenie plne platí z hľadiska kritiky trierovského poňatia štruktúrovanosti slovnej zásoby, ktoré má svoj základ v teórii sémantických polí (V. Krupa zakladá svoj výklad na kritike tejto koncepcie). Vzájomná sémantická determinovanosť slov v jednotlivých sémantických poliach skutočne nezabraňuje pôsobeniu akomodačnej tendencie v slovníku. Proti akomodačnej tendencii sa tu však kladie len asimilačná potencia sémantického poľa, t. j. istého subsystému. Vzhľadom na to, že sa slovo záväzne začleňuje aj do iných subsystémov, nemožno robiť uzáver o miere systémovosti slovnej zásoby iba na základe spoznania asimilačnej potencie jedného subsystému. I. Němec (1980) presvedčivo ukázal, že psychický odraz je jazykovo stvárnený prostredníctvom formálnovýznamových komponentov, ktorými sa slovo zaraďuje do rozličných subsystémov. Lexikálny význam predstavuje prienik všeobecných významov nadradených subsystémov, čiže lexikálny význam je štruktúrovaný jazykovým systémom prostredníctvom príslušných subsystémov. Z takéhoto hľadiska sa ukazuje, že v slovnej zásobe akomodačná a asimilačná tendencia sú v rovnováhe. Slovná zásoba je otvorená, pretože je v bezprostrednom odrazovom vzťahu k realite, ale zároveň je v takej miere štruktúrovaná, že odraz skutočnosti v slovách záväzne nadobúda jej štruktúrne vlastnosti, t. j. sformuje sa ako štruktúra formálno-významových komponentov, ktoré sú vlastné jednotlivým subsystémom slovnej zásoby. Asimilačná tendencia v slovnej zásobe sa teda neobmedzuje „(najmä) na fonologickú a gramatickú adaptáciu nových lexém“, ale pôsobí aj na ich sémantickú adaptáciu. Z odrážanej (spoznáwanej) reality sa do lexikálneho významu dostávajú iba tie prvky, ktoré nachádzajú v danom jazyku svoje formálne vyjadrenie. Svojimi formálno-významovými komponentmi je slovo pevne systémovo zakotvené, svojimi formálno-významovými vlastnosťami sa slovo prispôbuje systému. Z tohto faktu nevyplýva, že sa myslenie prispôbuje jazyku. Vyplýva z neho iba to, že jazyk je preto účelným

prostriedkom (gnozeologického i komunikatívneho) myslenia, lebo je svojmu účelu primerane organizovaný, štruktúrovaný.

V súvislosti s paradigmatickou motiváciou slova sa treba ešte vrátiť k základnej otázke, či pri tomto jave máme do činenia s jazykovým faktom. Je paradigmatická motivovanosť slova zakotvená v jeho formálnej zložke? Ak formálnu zložku slova obmedzíme na jeho morfeomatickú stavbu, potom je odpoveď na položenú otázku záporná. I. Němec však v citovanej práci poukázal na to, že formálno-významový rozbor slova nie je úplný, ak sa popri morfeomatickej stránke lexikálnej formy neberie do úvahy aj jej syntagmatická stránka. Syntagmatická forma slova sa prejavuje napr. pri neohybných slovách ako schopnosť či neschopnosť tvoríť syntagmu, pri ohybných slovách ako konštrukčná valencia. V prípade, že prihliadame na syntagmatickú stránku formálnej zložky slova, odpoveď na postavenú otázku je kladná.

Jednou z osobitostí paradigmatickej motivačnej zložky slova je, že ju tvoria záporné diferenciacné príznaky. Každé slovo istej onomaziologickej lexikálnej paradigmy obsahuje v zápornej forme diferenciacné príznaky ostatných členov paradigmy, takže X slov paradigmy má z tohto hľadiska tú spoločnú vlastnosť, že každé slovo obsahuje X záporných diferenciacných príznakov mínus ten záporný diferenciacný príznak (alebo príznaky), ktorý je prítomný v jeho význame v kladnej podobe. Je táto spoločná sémantická vlastnosť osobitného druhu nejakým spôsobom formálne vyjadrená? S tým súvisí otázka, či túto sémantickú vlastnosť môžeme považovať za formálne klasifikačný príznak. Ukazuje sa, že táto spoločná sémantická vlastnosť je vyjadrená syntagmatickou formou slov. Slová onomaziologickej lexikálnej paradigmy sa vyznačujú tým, že môžu vytvárať koordinatívnu syntagmu s komplementárnym sémantickým vzťahom medzi jej členmi. Takúto syntagmu vytvárajú napr. slová našej vzorovej paradigmy: *múdry, vzdelaný, vnímavý, bystrý, dôvtipný, chápaný, rozumný, rozvážny človek*. Členy syntagmy sa sémanticky dopĺňajú o tie príznaky, ktoré sú založené v ich význame v zápornej forme. Svojimi zápornými sémantickými diferenciacnými príznakmi jednotlivé slová potenciálne „vyžadujú“ doplnenie k svojmu vlastnému významu, sú to teda syntagmaticky relevantné príznaky (podobne ako napr. syntakticky relevantné sémantické príznaky istého subsystému sloviac). V koordinatívnej syntagme s komplementárnym sémantickým vzťahom medzi jej členmi sa formálne prejavuje paradigmatická motivačná zložka slova. Je to však elementárna, nevýrazná, iba implicitná forma vyjadrenia, čo zodpovedá elementárnosti paradigmatickej motivácie slova, prostredníctvom ktorej sa elementárne prejavuje systémovosť slova. Prejavom jeho úplnej systémovej zakotvenosti sú formálno-významové prvky, ktoré vyplývajú z jeho zaradenosti v rozličných subsystémoch jazyka.

Bibliografia

- BLINOVA, O. I.: Termin i jeho motivirovanost'. In: Terminologija i kultura reči. Red. L. I. Skvorcov—T. S. Kogotkova. Moskva, Nauka 1981, s. 28—37.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s.
- DOKULIL, M.: K otázce prediktability lexikálního významu slovtovorně motivovaného slova. Slovo a slovesnost, 39, 1978, s. 244—251.
- DOLNÍK, J.: Obsah, pojem a lexikální význam. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 11—20.
- FURDÍK, J.: K sémantickej a komunikačnej funkcii slovtovornej motivácie. In: Príspevky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů, Záhřeb 1978. Red. Š. Ondruš—S. Wollmann. Praha, Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV 1978, s. 77—87.
- FURDÍK, J.: Slovtovorne motivované slovo ako jazykový znak. In: Jazykovedné štúdie 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 145—148.
- GINZBURG, E. L.: Slovoobrazovanije i sintaksis. Moskva, Nauka 1979. 262 s.
- KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. Bratislava, Veda 1980. 165 s.
- NĚMEC, I.: Jazykové ztvárnění psychického odrazu skutečnosti v lexikální význam. Slovo a slovesnost, 41, 1980, s. 26—31.
- SAUSSURE, F.: Kurs obščej lingvistiki. Moskva, Progress 1977, s. 31—285.
- SOLNCEV, V. M.: Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije. 2. izd. Moskva, Nauka 1977. 340 s.
- STEPANOV, J. S.: Osnovy obščego jazykoznanija. 2. izd. Moskva, Prosveščeniye 1975. 270 s.

ПРОБЛЕМЫ МОТИВИРОВАННОСТИ И СИСТЕМНОСТИ СЛОВА

Резюме

Связь между означающим (звуковой оболочкой слова) и означаемым (значением слова) языкового знака является абсолютно произвольным только с специальной, методологически обоснованной точки зрения, которая позволяет исследовать языковой знак (слово) как абсолютно изолированное явление. Слово обязательно входит в ономаσιологическую лексическую парадигму и слова этой парадигмы оказывают влияние на характер связи между его звуковой оболочкой и значением. Парадигма обуславливает элементарную мотивированность этой связи. Называя этот вид мотивированности парадигматическим, автор считает его проявлением элементарной системности слова. Системность слова определяется не только его парадигматической мотивированностью, но и принадлежностью слова к другим лексическим подсистемам. Полная системность слова детерминруется объективным наличием его связи с этими подсистемами.

ORGANIZÁCIA SLOVNEJ ZÁSOPY

VINCENT BLANÁR

0. Odvtedy, čo sa aj v slovenskej jazykovede vyslovoval názor, že slovná zásoba (na rozdiel napr. od fonologickej a morfolologickej stavby jazyka) nemá ráz systému, resp. že jediný systémotvorný princíp predstavuje členenie na slovné druhy, výskum slovnej zásoby pokročil natoľko, že sa môžeme pokúsiť načrtnúť zásady, ktorými sa dá systémové chápanie slovnej zásoby zdôvodňovať.

1. Pre utváranie, štruktúrovanosť a vývin slovnej zásoby ako zložitého a mnohovtárneho systému systémov sú príznačné najvšeobecnejšie zákonitosti a kategórie dialektiky, ktoré odrážajú rozličné, a to podstatné stránky slovnej zásoby ako prvkov objektívnej reality (1.1). Pôsobia spolu so špecifickými princípmi organizácie, ktoré sú charakteristické pre štruktúrovanosť lexikálno-sémantických systémov (1.2). Veľmi rozsiahly súbor formálne, významové a funkčno-štylisticky členených lexikálnych prvkov, ktoré vytvárajú slovnú zásobu, je mnohoaspektový a ako celok heterogénny. V tomto súbore sú rozličné vrstvy slov, ktoré sú z istých hľadísk viac alebo menej homogénne a niektoré aj uzavreté. Keď hovoríme o systémovej organizácii slovnej zásoby, vzťahuje sa to na tieto homogénnejšie zložky.

K homogénnejším triedam sa dostaneme cez ich štruktúrno-semiologickú charakteristiku. Zdá sa, že možno vyjsť z klasifikácie slovných znakov, ktorú podala A. A. Ufimcevoová (1974). Iba že vlastné mená nevydeľujeme „len“ ako individualizačné znaky (tak A. A. Ufimcevoová, op. cit., s. 156—160), ale v súlade s našim poňatím vlastných mien staviame pomenovanie jedincov, osobitné komunikačné znaky ako relatívne samostatnú lexikálnu oblasť oproti všetkým nepropriálnym jazykovým znakom. Pravda, medzi apelatívnou a propriálnou slovnou zásobou niet diskretných hraníc (to je fakt príznačný pre celý jazykový systém). Jednak preto, že neustále prebiehajú procesy onymizácie a deonymizácie (apelativizácie), ako aj preto, že medzi apelatívami a propriami existujú prechodné vrstvy slov, ktorých obsahovú stránku utvárajú niektoré komponenty vlastné obidvom základným lexikálnym vrstvám (uveďme napr. obyvateľské mená, etnonymá a stále sa rozširujúcu vrstvu chrematoným; porov. *Slovenská literárna agentúra, Československý Červený kríž, Jednotné roľnícke družstvo v ... , Krajský národný výbor v ...*).

Zo semiologického hľadiska sa dá rozlišovať trieda charakterizačných znakov, ktorú tvoria plnovýznamové slová (substantíva, adjektíva, príslovky, slovesá), oproti triedam kvantitatívnych znakov (číslovky, znaky neurčitého množstva, kvantitatívne určenia) a deiktických znakov (ich sémantika sa určuje vo vzťahu k subjektu reči).

Jadrom slovnej zásoby je časť charakterizačných znakov, a to slová základného fondu s významom denotačno-signifikačným, signifikačno-denotačným a signifikačným (pri adjektívach a príslovkách sa význam konkretizuje v syntagme, znakový význam slovesných lexém je zložitejší fenomén; porov. Ufimcevo^{vá}, op. cit., s. 114 n.). K základnej slovnej zásobe sa pripája z jednej strany veľmi rozsiahla vrstva nomenklatúr (s čisto denotačným významom) a z druhej strany taktiež veľmi rozsiahla vrstva vedeckej, technickej a umeleckej terminológie (s čisto signifikačným významom). Významová stránka početných slov základného fondu sa vyznačuje polysémickou štruktúrou. Vzhľadom na onomaziologickú a onomatologickú štruktúru vo formovej zložke systémového znaku je v tejto súvislosti dôležité rozlišovať slovotvorne motivované a nemotivované slová (Dokulil, 1962; Horecký, 1982; Blanár, 1984). Na toto elementárne členenie slovnej zásoby sme poukázali hneď na začiatku, lebo v jednotlivých lexikálno-sémantických triedach sa štruktúrne princípy uplatňujú svojím spôsobom; porov. napr. organizáciu slovotvorných radov, čiastkové lexikálno-sémantické systémy pri slovných jednotkách, ktorých významovú stavbu vytvárajú gnozeologicko-logické prvky neintegrované do lexikálneho významu (tzv. obsahové pojmy v nomenklatúrach), pomenovanie pojmov v terminológiách a pod.

1.1. Lexikálnu jednotku ako jazykový znak tvorí jednota označujúcej, formálnej a označovanej, obsahovej zložky. Obidve stránky jazykového znaku majú povahu ideálnych objektov (napr. Král, 1974; Lorenz—Wotjak, 1977 a i.). Rekonštrukciu dištingtívnych komponentov lexikálneho významu (resp. vymedzením pojmového obsahu termínu), ktoré sa viažu na príslušnú lexému, postihnú sa podstatné znaky lexikálnej jednotky. V komunikácii sa jazykové znaky realizujú ako zmyslovo vnímateľné objekty; fonematické, resp. morfematické rady sa spájajú s významom zodpovedajúcim danému kontextu; ide o komunikačné znaky (Horecký, 1982). Komunikačné znaky majú povahu javov. V komunikačných znakoch sú popri jedinečných črtách zafixované aj prejavy všeobecného. Všeobecné, podstatné vlastnosti lexikálnych jednotiek ako prvkov jazykového systému poznávame len cez komunikačné znaky. Jednota všeobecného a jedinečného sa prejavuje v celom jazyku, preto aj k analýze lexikálno-sémantických vzťahov treba pristupovať z hľadiska vnútornej jednoty jazyka a reči.

Uvedené charakteristiky sa vzťahujú i na pomenovania v tzv. druhotnom pláne jazyka, na vlastné mená. Vlastné mená chápeme ako jazykové znaky sui generis, pretože v porovnaní s apelatívami vychádzajú z iných komunikačných potrieb. Apelatívom sa pomenúva druh alebo cez druh druhový jedinec; keď to vyžadujú osobitné spoločenské potreby, v niektorých triedach javov sa identifikujú/diferencujú jednotliví druhoví jedinci. Pomenovaniami druhových jedincov sú vlastné mená. V propriálnom kontexte sa dajú vymedziť špecificky onymické („zvláštne“) príznaky, ktoré konštituuju propriálnu sémantiku vlastného mena (Blanár, 1980). Teda na rozdiel od apelatív majú vlastné mená svoju propriálnu sémantiku

a významnú úlohu tu majú individuálne príznaky, ktoré sa neintegrovali do designácie vlastného mena, ale ako súčasť obsahového pojmu podávajú charakteristické informácie o denotáte.

Vnútrotným zdrojom lexikálno-sémantického vývinu je zákon jednoty a boja protikladov. Vonkajšie protirečenie — vzťah medzi rozširujúcimi sa pomenovacími potrebami a jestvujúcim súborom lexikálnych prvkov je podnetom neustálych zmien súboru, stavby a štylistickej platnosti lexikálno-sémantických prvkov, ako aj zmien organizácie čiastkových lexikálnych systémov. Spôsoby, ktorými sa aspoň čiastočne odstraňuje nesúlad medzi jednotou formy a obsahu (zmenšovanie polysémie a polylexie), sú rozmanité. Vnútrotnými protirečeniami sa vyznačuje tiež samotný lexikálny význam (bližšie Blanár, 1984). Keď chápeme lexikálny význam ako hierarchický, historicky ustálený súbor sémantických príznakov rozličnej abstrakčnej úrovne, ukáže sa nerovnaký vzťah jazykovo stvárneného odrazu k jednotlivým viac alebo menej sa meniacim významotvorným činiteľom. Zmeny významotvorných činiteľov bezprostredne nezasahujú kategoriálne príznaky lexikálnej jednotky, pretože tieto príznaky sa najpevnejšie integrovali do jazykového systému. Relatívne najbezprostrednejší vzťah k pomenovanej skutočnosti majú špecifikačné sémantické príznaky (hoci aj ony reagujú na zmeny pomenovanej skutočnosti cez daný, čiastkový lexikálno-sémantický systém). Takže zdroje dynamiky lexikálneho významu spočívajú v jeho vnútrotných protirečeniach.

Keď analyzujeme vonkajšie prejavy týchto vnútrotných protirečení, zisťujeme, že sa správajú podľa zákona prechodu kvantitatívnych zmien na kvalitatívne a naopak. Lexikálnym významom slovnej jednotky sú dané isté možnosti lexikálnej spájateľnosti. Priebehom historického vývinu sa môže meniť obsadenie sémantických tried aktantov. Keď sa takéto zmeny lexikálnej spájateľnosti stanú spoločensky záväznými aspoň v istom štýle, zmenu lexikálnej spájateľnosti (ktorá mala spočiatku ráz kvantitatívnej zmeny) možno už hodnotiť ako výraz zmeny sémantickej spájateľnosti, teda ako kvalitatívnu zmenu (čiže zmenu lexikálneho významu), ktorá sa uskutočnila v lexikálno-sémantickom systéme. Syntagmatický vzťah sa zmenil na paradigmatický. Jav novej kvality vidíme aj v sémantických príznakoch, na ktoré sa prehodnotili niektoré noémy pri integrácii do lexikálneho významu. Riešenie vnútrotných protirečení je zdrojom vývinu aj v onymických sústavách. Napríklad keď sa dedičnosť priezvisk dostala do konfliktu s identifikáciou pokrvného príbuzenstva (rovnakým priezviskom sa pomenúvajú pokrvne príbuzné i nepríbuzné osoby), začala sa utvárať sústava neúradných, živých osobných mien s podstatne bohatším inventárom antropolexém v platnosti živých rodinných mien.

1.2. V ďalšom si všimneme špecifické princípy organizácie apelatívnej slovnej zásoby. Propriálne subsystemy (sústavy) sú organizované podľa iných zásad ako apelatívne; pretože sme sa touto otázkou zaoberali na iných miestach, v tomto príspevku jej nebudeme venovať pozornosť.

Paradigmatické a syntagmatické lexikálno-sémantické vzťahy, ktoré sa hodnotia

ako systémové, nemajú rovnakú povahu; sú to: (1.2.1) vzťahy, ktoré v pravom zmysle slova štruktúrujú celú slovnú zásobu prirodzeného jazyka (inkompatibilita, hyperonymia — hyponymia, princíp opozície); (1.2.2) nerovnomernosť vo vzťahu jednoty medzi obsahom a formou (synonymia, polysémia a homonymia); (1.2.3) začlenenie do slovotvorných vzťahov; (1.3) syntagmatické vzťahy; (1.4) lexikálna jednotka v čiastkovom lexikálno-sémantickom systéme. (Pri charakteristike základných semaziologických pojmov vychádzame najmä z prác: Lyons, 1971; Apresian, 1974; Lorenz—Wotjak, 1977; Probleme der semantischen Analyse, 1977; Čermák, 1983; Blanár, 1984.)

1.2.1. Inkompatibilita predstavuje jeden z najdôležitejších paradigmatických významových vzťahov slovnej zásoby. Od obvyklého významového rozdielu medzi dvoma lexémami, heterosémie, treba jasne odlišiť prípady, keď formou rozdielne lexikálne jednotky majú niektoré odlišné, ale aj spoločné významové komponenty (Lyons, 1971). Pri inkompatibilite ide teda o vzťah týkajúci sa prvkov jednej množiny, triedy patriacej k spoločnému nadradenému pojmu. Je to významový vzťah implicitne kontradiktórnych viet. Porov.:

- (1) *Dcéra nosí červený klobúk.*
- (2) *Dcéra nosí biely klobúk.*
- (3) *Dcéra nosí zelený klobúk.*

Druhým základným paradigmatickým významovým vzťahom je hyperonymicko-hyponymický vzťah. Hyponymia sa charakterizuje ako jednostranná inklúzia, resp. ako vertikálna sémantická inklúzia. Napr. slová *dub, buk, javor, breza, osika* sú v hyponymickom vzťahu k nadradenému pojmu (hyperonymu) *listnatý strom*; sú jeho kohyponymá. Všetky vrstvy slovnej zásoby prirodzeného jazyka sú usporiadané hierarchicky od otvorených najnižších tried k vyšším až najvyšším triedam, ktoré sú vzhľadom na rozsah členov uzavreté. Pre hyperonymum istej hyponymickej triedy môže chýbať v jednom jazyku oproti iným jazykom osobitný výraz a hyperonymum sa dá vyjadriť len slovným opisom. Hyperonymicko-hyponymický vzťah zahŕňa tiež logické vzťahy ako celok — časť, súbor — prvok súboru, všeobecné — jednotlivé. Dôsledné hierarchické členenie je typické najmä pre botanické a zoológické názvoslovie, teda uplatňuje sa aj v oblastiach s čisto denotačným významom (v parafráze významu takýchto názvov sa uvádzajú podstatné prvky významového pojmu). Triedy usporiadané na princípe mnohostupňovej (tranzitívnej) hyponymie sa vyznačujú viacerými črtami, ktoré ich navzájom odlišujú: je to postavenie v danej hierarchickej triede, štruktúrny vzťah medzi kohyponymami, rozsah triedy, spoločná funkcia členov triedy, pravidlá ich spájateľnosti (kolokačná paradigma) (Čermák, 1983, s. 211—215). Horné triedy hyperonymicko-hyponymických vzťahov tvoria najvšeobecnejšie pojmy. Na najvyššej úrovni je rovina slovných druhov a prípadne ešte javy homosémie (TVRDÝ: *tvrdý, tvrdo, tvrdosť, tvrdnúť*). Kategoriaálnymi príznakmi, ktoré chápeme ako najvšeobecnejšie komponenty lexikálneho významu, sa prepája lexikálno-sémantická rovina s morfológickou rovinou.

V rozličných jazykoch sú celkove zhodné súbory slov, ktoré sú štruktúrované na princípoch opozície. Možno v nich vidieť spôsob ľudského myslenia za pomoci protikladov a s tendenciou klasifikovať javy ako polárne. Slová patriace do dvojčlenných alebo viacčlenných opozitných vzťahov majú niektoré sémantické príznaky spoločné a niektoré príznaky sa vzájomne vylučujú, takže ide o osobitné prípady inkompatibility. Ako antonymá sa hodnotia stupňovateľné slová, ktoré majú povahu opozit kontrárnych (*dobry — zly, pekny — špatny, vysoko — nizko*) alebo kontradiktorických (*dobry — nedobry, pekny — nepekny, vysoko — nevyso-ko*). J. Lyons (1971) vydělil od antonymie vzťah komplementárnosti (napr. v dvojiciach *slobodny — zenaty, muž — žena, deň — noc* popretie jedného člena dvojice znamená platnosť druhého člena) a konverzie (porov. aj Ufimceová, 1968); konverzíva sú páry slov označujúce ten istý jav z rozličnej perspektívy, vyznačujú sa obrátenou aktantnou štruktúrou a mávajú aspoň dve valencie (Apre-sian, 1974), napr. *kúpiť — predat, dat — vziať, nájsť — stratiť*. Konverzia je v úzkom vzťahu s inými triedami. Pri konverzii ide o štvornásobný prienik a inklúziu do triedy synonym, antonym a homonym (Ondrejovič, 1983).

Z viacčlenných opozícií spomeňme aspoň opozíciu, v ktorej sa rozlišujú slová s istým rozpätím a známymi krajnými členmi (*vrelý, teplý, vlažný, chladný, studený, ľadový*); opozitnosť spočíva v opakovaní istého časového cyklu (*január, február, marec...december*); každý člen opozície je v lineárnom protiklade k jednému ďalšiemu členu (napr. *západ — východ, sever — juh*); opozícia sa uskutočňuje medzi jednotlivými fázami direkčnosti alebo vzniku, trvania, zániku vzťahu (napr. *prv — teraz — potom; kúpiť — mať — predat*; podrobnejšie Lyons, 1971; Čermák, 1983).

1.2.2. Spomenuli sme už, že slovo tvorí jednota (jazykovo štruktúrovaného) obsahu a formy. V prirodzených jazykoch sa však často „narúša“ ideálny prípad, že by sa jeden obsah (seméma) vyjadroval jednou formou (lexémou). Jedna seméma sa môže vyjadrovať viacerými lexémami a na jednu lexému sa môžu viazať viaceré semémy; „narúšanie“ jednoty obsahu a formy sa často týka obidvoch stránok lexikálnej jednotky. V prvom prípade ide o synonymiu, v druhom o polysémiu a homonymiu. Synonymné významové vzťahy odhaľuje aspekt onomaziologický, polysémické aspekt semaziologický. Rozpory medzi jednotou obsahu a formy a spôsoby ich riešenia dodávajú charakteristické črty lexikálnemu vývinu každého jazyka.

V doteraz uvádzaných prípadoch sa jednotlivé významové triedy vydělovali z rámca obvyklej heterosémie (a heteronymie). Synonymia má medzi významovými vzťahmi osobitné postavenie jazykovým stvárňovaním rovnakého alebo blízkeho psychického obsahu. V podstate zhodný súbor významových komponentov sa spája s rozličnými lexémami. Významové komponenty a rozsah významu synonymných slov sa sčasti prekrývajú, sčasti pretínajú, preto sú synonymá zameniteľné len v istých kontextoch. Od základného synonyma (synonym) sa ďalšie členy synonymného radu obyčajne odlišujú expresívnym príznakom (porov. *čiarat — čmárat — čarbat*,

raňajky — frištuk, hlava — makovica). Z onomaziologického hľadiska ide o heteronymiu alebo polylexiu. Synonymiou v užšom zmysle sa rozumie významová totožnosť, synonymiou v širšom zmysle významová blízkosť. Mimoriadna pozornosť sa venuje opisu synonymných vzťahov v súčasnej syntaktickej sémantike. Syntaktická sémantika analyzuje výrazy v celých výpovediach a ich transformáciách. Za synonymá sa pokladajú len výrazy významovo totožné. Vypracúvajú sa osobitné kritériá na zisťovanie významovej totožnosti. Obchádza sa tu však okolnosť, s ktorou sa musela vyrovnáť lexikálna sémantika, poskytujúca teoretické východiská lexikografii: v synonymnom, konverznom, antonymnom, hyponymnom a i. vzťahu býva jedna seméma, resp. niektoré zo semém významovej stavby slov, a nie ich celá sémantická štruktúra. Nemožno klásť na jednu rovinu prípady, keď je v takomto významovom vzťahu seméma vytvárajúca jadro a seméma patriaca na okraj sémantickej štruktúry. Preto východisková úloha aj pri úvahe o štrukturácii slovnej zásoby patrí otázke segmentácie významovej stavby lexikálnej jednotky.

Pre neterminologickú časť základnej slovnej zásoby je príznačná polysémická významová stavba. V polysémickom slove sa spájajú s jednou lexémou viaceré semémy, ktoré majú jeden, resp. niekoľko sémantických príznakov spoločných (archiséma) a odlišujú sa špecifikačným príznakom (príznakmi). Pri nomenklatúrach sa podáva obsah lexikálnej jednotky ako parafráza obsahového pojmu, pri terminológiách sa charakterizuje vedecký pojem. Ak sú sémantické príznaky od seba natoľko vzdialené, že sa nedá hovoriť o významovej súvislosti (pri slovách s rozličným etymónom, napr. *bes* „zlý duch“ — *bes* „zúrivosť, hnev“, alebo významy slova sa od seba vzdialili vo vývine príslušného jazyka, napr. *žaloba* „ponosa; obvinenie“ — *žaloba* zastar. „žalosť, smútok“), ide o homonymá. Polysémia a homonymia sa vždy nedajú jasne oddeliť, je to priam názorný príklad kontinuálnych vzťahov v jazyku (v lexikografických dielach sa obyčajne taxatívne uvádza, čo sa v slovníku daného typu pokladá za homonymum). Preto sa niekedy navrhuje namiesto polysémie a homonymie hovoriť len o mnohoznačnosti slov (Probleme der semantischen Analyse, 1977, s. 319). Nepodarilo sa totiž presne ustáliť, aké druhy sémantických príznakov podmieňujú významovú blízkosť semém v rámci jednej polysémickej štruktúry a kedy sa významová súvislosť stráca. Termínom mnohoznačnosť sa však nerieši otázka, ktorá je taká základne dôležitá pre lexikografiu. Ďalej nás zavedie len komplexná sémantická analýza. Treba pribrať ďalšie kritériá, ktoré pomáhajú vymedziť lexikálny význam i lexikálnu platnosť porovnávaných slov. Ide o skúmanie slova zo slovo tvorného hľadiska, o analýzu jeho lexikálnej spätelnosti a o postavenie príslušných slov v čiastkových lexikálno-sémantických systémoch.

1.2.3. Lexikálna jednotka vstupuje do systémových vzťahov aj prostredníctvom svojej formálnej stránky. Začleňuje sa do slovo tvorných polí a slovo tvorných hniezd (k termínom a ich vymedzeniu Horecký, 1978). Pri sémantickej interpretácii formálnej štruktúry odvodených slov zisťujeme, akými onomaziologickými bázami

a onomaziologickými príznakmi sa tvoria slovotvorne motivované slová. Keď sa v polysémickej štruktúre jedna seméma vzdialila od historicky prvotného slovotvorného významu a stala sa východiskom pre nový slovotvorný rad, slovotvorné kritérium dosvedčuje prerastanie polysémie na homonymiu. Uvedieme príklad z vývinu slovenskej lexiky v predkodifikačnom období (Blanár, 1984): v slovách so základom *-ťaž-* (*ťažiť sa, ťažobiť sa; obťažovať sa; sťažovať sa/si*) sa výraznejšie odštiepil význam „*tarcha, ťažkosť*“, ktorý sa opierať o prvotný slovotvorný význam, a odvodený abstraktný význam „*pocitovanie a prežívanie ťažoby, ťažkosti*“. Významové jadrá sa začali vyvíjať v dvoch pomerne samostatných radoch. Druhý rad sa významovým príznakom (*nespokojnosť, nesúhlas, pocit krivdy*) začlenil do čiastkového systému NESPOKOJNOSŤ, SŤAŽNOSŤ. Ďalšou významovou špecifikáciou v rámci týchto dvoch slovotvorných radov i odlišnosťou valenčných štruktúr významová diferenciacia v kultúrnej slovenčine prerástla z polysémie na homonymiu.

1.3. Doteraz bola reč o významových vzťahoch na paradigmatickej rovine. Pri tvorení rečového prejavu sa v lineárnom reťazci rečového kontinua súčasne uplatňujú aj syntagmatické vzťahy. Lineárna hierarchizácia lexikálnych prvkov má taktiež systémovú povahu. Kým paradigma je homogénny systém, syntagma je heterogénny systém, ktorého prvky sú vo vzťahu jednostrannej, prípadne dvojstrannej závislosti a tieto rôznorodé časti vytvárajú vyšší celok (Krupa, 1979). Syntakticko-sémantická spájateľnosť slova závisí od jeho sémantickej štruktúry. Spájateľnosť slovných prvkov v komunikácii má svoje zákonitosti (pravidlá solidárnosti). Schopnosť slov vstupovať do rozličných syntagmatických vzťahov je veľmi rozdielna a patrí medzi dôležité charakteristiky slova. Do obsahu lexikálnej jednotky patria opisy štruktúr, v ktorých sa daná lexikálna jednotka môže/nemôže použiť. V syntagmatických spojeniach sa odrážajú vzťahy medzi predmetmi vo výsekoch skutočnosti (Probleme der semantischen Analyse, 1977, s. 345). Zmeny v obvyklej spájateľnosti slova, napr. rozšírenie alebo zúženie sémantických tried aktantov, sú prvými ukazovateľmi významových posunov.

1.4. Pre základný slovný fond sú príznačné otvorené čiastkové systémy. Tieto makrosystémy predstavujú mnohoaspektové, vzájomne sa pretínajúce triedy slov organizované na princípe uvedených významových a slovotvorných vzťahov. Rekonštruujeme ich paralelným uplatňovaním onomaziologického a semaziologického hľadiska. V tomto zložitom útvare sa jednotlivé semémy príslušných lexikálnych prvkov začleňujú do rozličných relatívne uzavretých súborov (sémantických polí) patriacich k jednému hyperonymu. Napr. v čiastkovom systéme NESPOKOJNOSŤ, SŤAŽNOSŤ v kultúrnej slovenčine (bližšie Blanár, 1984) centrálnu vrstvu tvorilo sémantické pole so semémami „*sťažovať sa, žalovať sa, vyslovovať sťažnosť, žalobu*“ a „*podávať žalobu, obviňovať niekoho pred vrchnosťou, súdnou inštanciou*“ (seméma terminologického rázu). V danom makrosystéme mala 2., 3. a 4. seméma okrajovejšie postavenie, ale tieto semémy mali zas centrálnejšie postavenie v iných

lexikálno-sémantických začleneniach. Jednotlivé významové polia na seba jednak nadväzujú, jednak sa pretínajú. S týmto sémantickým poľom vytvára spojenie pole OBRACANIE SA SO ŽIADOSŤOU, UCHÁDZANIE SA V SPORE, TIESNI O POMOC, RADU, ako aj pole ŽIADOSŤ, PROSBA; všetky tieto polia patria k vyššiemu hyperonymu DOROZUMIEVANIE, OZNAMOVANIE. Pole OBRACANIE SA SO ŠŤAŽNOSŤOU... sa pretína s poľom POHYB, ktoré je v antonymnom vzťahu s poľom POKOJOVÁ POLOHA. V analyzovanom výseku slovenskej slovnej zásoby z predkodifikačného obdobia sa ako najvýznamnejšie systémotvorné vzťahy uplatnili slovnodruhový a slovotvorný princíp, ďalej významový vzťah hyponymie, polysémie, homonymie, antonymie, ako aj pravidlá inkompatibility a solidárnosti. Pri takejto zložitej štruktúrnej organizovanosti vstupuje každá lexikálna jednotka do viacnásobných lexikálno-sémantických vzťahov a v čiastkovom systéme má svoje postavenie (lexikálnu platnosť), ktoré je historicky menlivé, pretože priebehom historického vývinu sa viac alebo menej môžu meniť jednotlivé významotvorné činitele. V časti 1.1 sme poukázali na vnútorné zdroje dynamiky slovnej zásoby. Nadbytočná polysémia a polylexia, charakteristická pre nekodifikovaný kultúrny jazyk, sa postupne odstraňovala najmä sémantickou a štylistickou diferenciáciou.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26*

Bibliografia

- APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. (Sinonimičeskije sredstva jazyka.) Moskva, Nauka 1974. 367 s.
- BLANÁR, V.: Apelatívna a propriálna sémantika. *Jazykovedný časopis*, 31, 1980, s. 3—13.
- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.
- ČERMÁK, F.: Lexikální opozice, paradigma a systém. *Slovo a slovesnost*, 44, 1983, s. 207—219.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 263 s.
- HORECKÝ, J.: Sémantické příznaky v slovotvornom hniezde. In: *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu*. Red. J. Vlášek. Praha, Academia 1978, s. 125—129.
- HORECKÝ, J.: Semiotické výskumy v Československu. *Slovo a slovesnost*, 43, 1982, s. 134—138.
- KRÁL, Á.: Model řečového mechanismu. Bratislava, Veda 1974. 187 s.
- KRUPA, V.: O spôsobe existencie štruktúry v jazyku. *Jazykovedný časopis*, 30, 1979, s. 102—107.
- LORENZ, W.—WOTJAK, G.: Zum Verhältnis von Abbild und Bedeutung. Überlegungen im Grenzbereich zwischen Erkenntnistheorie und Semantik. Berlin, Akademie-Verlag 1977. 520 s.
- LYONS, J.: Introduction to theoretical linguistics. Cambridge, Cambridge University Press 1971.
- ONDREJOVIČ, S.: Z problematiky slovesnej konverzie. [Kandidátska dizertácia.] *Jazykovedný ústav L. Štúra*. Bratislava 1983. 168 s.
- Probleme der semantischen Analyse. (Kolektív autorov pod vedením D. Viehwegera.) *Studia grammatica* 15. Berlin, Akademie-Verlag 1977. 405 s.
- UFIMCEVA, A. A.: Slovo v leksiko-semantičeskoj sisteme jazyka. Moskva, Nauka 1968.
- UFIMCEVA, A. A.: Tipy slovesnych znakov. Moskva, Nauka 1974. 206 s.

ОРГАНИЗАЦИЯ СЛОВАРНОГО СОСТАВА ЯЗЫКА

Резюме

Для образовывания структурности и развития словарного состава языка как сложной и многообразной системы систем примечательно существование всеобщих закономерностей и категорий диалектики, которые отражают различные и, при этом основные стороны словарного состава языка как элементов объективной сущности. Они взаимодействуют со специфическими принципами организации, которые являются характерными для структурности лексико-семантических систем. Парадигматические и синтагматические лексико-семантические отношения, которые оцениваются как системные, имеют различный характер. Ими являются: отношения, которые в правом смысле слова организуют целый словарный состав естественного языка (инкомпатиби-лита, гиперонимия – гипонимия, принцип оппозиции); неравномерность в отношении единства между содержанием и формой (синонимия; полисемия и омонимия); включение в словообразовательные отношения; синтагматические отношения; способ включения лексической единицы в частичную лексико-семантическую систему.

GRAMATIKA A SKUTOČNOSŤ. PROBLÉM METAFORY

VIKTOR KRUPA

Problém vzťahu obsahovej stránky gramatických kategórií ku skutočnosti je otázka, o ktorej sa často diskutuje. Na jednej strane je zjavné, že v gramatických kategóriách sa odráža realita, ale na druhej strane tento odraz je neúplný a pokrivený, hoci v rozličnej miere.

Toto protirečenie sa rieši tak, že gramatické kategórie sa pokladajú za súčasť štruktúry jazyka a hoci sa pripúšťa, že sú po obsahovej stránke motivované zvonku, vyslovuje sa názor, že v procese gramatikalizácie prestávajú bezprostredne odrážať realitu. Vďaka istej autonómnosti môžu gramatické kategórie nadobúdať vlastnosti z poznávacieho hľadiska neprijateľné. Inak povedané, gramatické kategórie sa nepodriaďujú požiadavke odrazovej adekvátnosti.

Jazyk ako najdôležitejší prostriedok ľudskej komunikácie musí zodpovedať dvom požiadavkám. Po prvé musí ľuďom poskytovať možnosť komunikovať o hocičom (požiadavka adekvátnosti) a po druhé musí byť dostatočne zrozumiteľný všetkým príslušníkom jazykového spoločenstva (požiadavka konzistentnosti). Tieto dve požiadavky si v istom zmysle slova protirečia, lebo iba taký jazyk je stopercentne adekvátny realite, ktorý reaguje na neprestajne sa meniace okolie čo najpohotovejšie, zatiaľ čo stopercentná konzistentnosť zrejme súvisí s absolútnou stabilitou jazyka. Z tohto hľadiska však každý prirodzený jazyk musíme kvalifikovať ako kompromis; kým slovník sa podriaďuje požiadavke odrazovej adekvátnosti, v gramatike prevažuje princíp konzistentnosti. Podobnú myšlienku vyslovil J. H. Greenberg (1954, s. 15), ktorý sa nazdáva, že gramatické ukazovatele sa nemôžu sémanticky interpretovať z hľadiska nejazykového okolia.

Tento názor má pravdivé jadro, ale nepodáva vyčerpávajúce vysvetlenie, pretože neosvetľuje proces, v ktorom gramatické kategórie strácajú odrazovú adekvátnosť, a ani neberie do úvahy fakt, že sémantický základ hociktorej gramatickej kategórie sa môže remotivovať a oživiť. To súčasne znamená, že sémantický základ gramatických kategórií nie je celkom petrifikovaný a že nie je to celkom fikcia, ak hovoríme o vzťahu sémantiky gramatických kategórií k realite.

Keď tvrdíme, že gramatika reprezentuje štruktúru jazyka, nestotožňujeme tieto dva pojmy. V skutočnosti všetky jazykové prvky sú nositeľmi štruktúry (ako súhrnu relácií), hoci sa medzi sebou líšia čo do špecifickej váhy relačnosti na ich celkovom význame. Relačnosť prevláda pri gramatických prvkoch, kým lexikálne prvky sa vyznačujú nižším štruktúrnym zaťažením. Nijaké jazykové prvky nie sú úplne oslobodené od štruktúrnej záťaže, ale na druhej strane v jazyku sa môžu vyskytovať

prvky, ktoré plnia len štruktúrne funkcie. Tu možno spomenúť Skaličkov názor, podľa ktorého význam morfológických ukazovateľov je transpozíciou lexikálnych — a dodajme aj syntaktických — jednotiek. To znamená, že jazyk môže, ale nemusí mať morfológické ukazovatele, lebo nositeľmi jeho štruktúry môžu byť syntaktické a lexikálne prostriedky. Skaličkov názor sa zhoduje s našou interpretáciou vzťahov ako zovšeobecnených významov a s Lorenzovým chápaním štruktúry ako stabilizovaného poznávania, t. j. znalosti. E. R. A tajan (1976, s. 63) kvalifikuje jazykovú energiu ako jednotu znalosti a poznávania. Znalosť sa zhoduje so štruktúrou a poznávanie s jazykovými prvkami (lexémami). Ale proces poznávania je otvorený a stále modifikuje znalosti; preto sa štruktúra musí v čase meniť. K. Lorenz (1973, s. 261) poznamenáva: „... každá akomodovaná štruktúra zahŕňa znalosti. Znalosti sa môžu akumulovať len v akomodovanej štruktúre ... štruktúra je akomodácia v hotovom stave. Ak prichádza k ďalšej akomodácii, ak sa získavajú nové poznatky, štruktúra musí byť aspoň čiastočne odstránená a prebudovaná“.

Kľúč k sémantickej povahe gramatických kategórií sa nachádza vo vysokom štruktúrnom zafatžení gramatiky, v jej relačnej povahe. Gramatika je najstabilnejšia jazyková rovina, a preto sa dá predpokladať, že obsahuje zvyšky starších poznávacích postojov zakrytých neskoršími kognitívnymi vrstvami. Význam gramatických kategórií, najmä tých, ktoré B. L. Whorf (1945, s. 5—6) označil ako selektívne, často pôsobí dojemom nelogickosti, hoci ich vonkajšia motivácia je zjavná. Tento protiklad sa dá preklenúť metaforou, ktorú tu chápeme ako transfer z jednej sémantickej domény do druhej, teda ako heterogénny transfer. Pritom sa podobné chápe ako totožné. Dôležitou kognitívnou prednosťou metafory je jej schopnosť komunikovať v náznakoch, pretože náznaky upozorňujú na nevyčerpatelnosť a kontinuitu reality. Z tohto hľadiska je metafora adekvátnym výrazovým prostriedkom. Pritom nesmieme zabúdať, že metafora je viacvrstvový jav, ktorý môže operovať na viacerých hierarchických rovinách v komplexe vnímanie—jazyk—poznávanie. Jednou z týchto rovín je gramatika. Gramatickú kategóriu tu definujeme ako zovšeobecnený význam, ktorý sa dôsledne a povinne vyznačuje v súbore formálne definovaných prvkov. Aplikácia metafory sa stáva žiadúcou a nevyhnutnou práve vďaka obligatornosti gramatických kategórií.

Pri poznávaní musíme spracúvať spojitú a nevyčerpatelnú realitu pomocou konečného a ohraničeného súboru prostriedkov. V procese poznávania za pomoci jazyka sa diskretizuje vnímaná realita. Tento diskrétny jazykový obraz môže byť pomerne jemný v prípade slovnej zásoby, alebo veľmi hrubý v prípade gramatických kategórií. Obyčajne ide o binárnu klasifikáciu aplikovanú na triedu prvkov, ale táto klasifikácia je odrazovo adekvátne len pre malý počet týchto prvkov, ktoré tvoria sémantické jadro kategórie; pre ostatné prvky sa nám javí ako viac či menej násilná. Mechanizmus, ktorý premostuje priepasť medzi sémantickým jadrom a perifériou kategórie, má v zásade metaforickú povahu.

Typickým príkladom takejto gramatickej kategórie je rod v slovenčine (aj

v ostatných slovanských jazykoch). Každé slovenské substantívum patrí do jedného z troch rodov vyznačujúcich sa rozdielnymi deklináciami. Slovenský rod je značne formalizovaná kategória a jej sémantický základ tvorí zrejme sex. Substantíva vzťahujúce sa na osoby mužského pohlavia a na niektoré zvieratá toho istého pohlavia sa zaraďujú do mužského rodu, kým osoby ženského pohlavia i niektoré zvieratá ženského pohlavia sa klasifikujú ako feminína. Jadro stredného rodu tvoria substantíva nevyhranené čo do pohlavia, teda názvy vecí, ale aj mená vzťahujúce sa na mláďatá. S výnimkou skupín motivovaných mien tvoriacich sémantické jadro mužského, ženského a stredného rodu je príslušnosť ostatných substantív k niektorému z troch rodov formálna. Všetky substantíva zakončené v nom. sing. na spoľuhiásku sú mužského rodu, s výnimkou uzavretej triedy ženských substantív skloňujúcich sa podľa vzorov *dľaň* a *kosť*. Podobne všetky substantíva zakončené v nom. sing. na -a sú ženského rodu, pravda, s výnimkou mien vzťahujúcich sa na osoby mužského pohlavia (ktoré sú maskulína) a s výnimkou názvov mláďat (ktoré sú neutrá). Substantíva zakončené v nom. sing. na -o alebo -e sa klasifikujú ako neutrá, s výnimkou mien vzťahujúcich sa na osoby mužského pohlavia (ktoré sú maskulína). Pohlavie teda predstavuje živú motiváciu, a to do takej miery, že od maskulín vzťahujúcich sa na osoby mužského pohlavia sa ľahko dajú odvodzovať im zodpovedajúce feminína (porov. páry *učiteľ* — *učiteľka*, *hrdina* — *hrdinka*, *Jano* — *Jana*); rod substantív referujúcich o osobách by sa dokonca mohol pokladať nie za selektívnu, ale za modulatívnu kategóriu v zmysle Whorfovej definície (Whorf, 1945, s. 6—7). V ruštine, ktorá nemá k dispozícii rovnaké derivačné možnosti ako slovenčina, uplatňuje sa tendencia zosúladiť rod s pohlavím bez derivačných zmien (porov. *kruglyj sirota* — *kruglaja sirota*, *chorošij vrač* — *chorošaja vrač*).

Po vylúčení sémantického jadra zostanú mená, ktoré sa nedajú zaradiť do niektorého z rodov na sémantickom základe a ich rodová klasifikácia je metaforická. Zväčša ide o zvukovú metaforu. Zakončenie na -a v nom. sing. signalizuje pri nemotivovaných substantívach príslušnosť k ženskému rodu, konsonantické zakončenie signalizuje príslušnosť k mužskému rodu (okrem feminín typu *dľaň* a *kosť*), zatiaľ čo -o a -e signalizujú stredný rod. Treba dodať, že sémantické jadro neutra zahŕňa veľa názvov častí tela (napr. *oko*, *ucho*, *čelo*, *líce*, *srdce* atď.), ktoré patria do neutra na základe sémantickej motivácie.

Zvuková metafora uplatňujúca sa pri rodovej klasifikácii môže ožiť v literatúre. *Smrť* sa personifikuje ako žena, *mesiace* v ľudovej rozprávke ako bytosti mužského pohlavia.

S názormi odmietajúcimi extralingvistickú motiváciu rodu polemizuje A. T. Aksionov (1984, s. 19). Medzi 150 skúmanými jazykmi nenašiel jediný, v ktorom by úplne chýbala takáto motivácia, hoci sa vyskytujú rozdiely čo do rozsahu motivácie. Podľa neho sémantické kritérium klasifikácie sa uplatňuje výraznejšie vtedy, ak chýbajú morfológické kritériá, napr. v angličtine.

Kategória rodu v slovenčine (aj v iných slovanských jazykoch) sa prekrýva s kategóriou životnosti. Jej sémantická báza je živšia ako sémantická báza rodu a možno práve preto existujú odlišnosti medzi rozličnými slovanskými jazykmi, ba aj nárečiami. V spisovnej slovenčine sa ako životné klasifikujú substantíva mužského rodu referujúce o živých tvoroch. Je tu však rozdiel medzi singulárom a plurálom. V singulári platí predchádzajúca veta pre ľudské bytosti i pre zvieratá, kým v pluráli kategória životných zahŕňa len substantíva mužského rodu referujúce o inteligentných bytostiach. Pravdepodobne to súvisí s nižším stupňom individualizácie plurálu v porovnaní so singulárom. Pri triedení na životné a neživotné sa teda uplatňujú dve tendencie — tendencia vyčleňovať živé tvory a tendencia vyčleňovať inteligentné bytosti. V niektorých západoslovenských nárečiach sa táto tendencia uplatňuje dôsledne, lebo všetky živé tvory, zvieratá i ľudia sa klasifikujú ako životné v obidvoch číslach, pokiaľ ide o substantíva mužského rodu. Ruština generalizovala protiklad životnosti a neživotnosti za hranice mužského rodu, pričom vyčlenenie životných je také isté ako v západoslovenských dialektoch a v ruských feminínach sa prejavuje zhodou genitívu a akuzatívu plurálu (viž *ženščin*).

Gramatický rod v slovenčine má teda metaforickú povahu. Vlastnosť tvoriaca sémantickú bázu tejto kategórie je odrazovo adekvátne len pre jadro substantív a metaforicky sa rozširuje na základe rovnofunkčnosti aj na perifériu, teda na celú triedu substantív, hoci na periférii kategórie stráca odrazovú adekvátnosť. Táto sémantická základňa kategórie rodu je antropomorfická; podľa teórie geštalov klasifikujeme veci na základe prototypov (Rosch, 1977) a v prípade rodu je prototypom človek v jeho dvoch variantoch, mužskom a ženskom.

Zmyslom kategorizácie je usporiadať skúsenosť, urobiť ju priezračnejšou a ľahšie zvládnuteľnou. Naša kategorizácia je teda v prvom rade inštrumentálna, a preto sa môže podľa potreby modifikovať. Antropomorfizmus je v jazyku (a nielen v jazyku) všadeprítomný a zrejme je súčasťou archetypového základu sémantiky (Wildgen, 1983, s. 38), ktorý sa vyznačuje vysokou stabilitou.

Ďalší príklad metaforickej extenzie v oblasti gramatiky uvedieme z jazykov, ktoré poznajú protiklad odcudziteľnej a neodcudziteľnej formy privlastňovania. V polynézskych jazykoch sa popri termínoch odcudziteľnej a neodcudziteľnej privlastňovanie používajú niekedy aj termíny dominantné a subordinatívne privlastňovanie. Kategória privlastňovania sa označuje v menných syntagmách polynézskych jazykov. Jej ukazovateľmi sú privlastňovacie zámená a privlastňovacie menné častice; obidvoje sa vyskytujú vo dvoch paralelných sériách líšiacich sa prítomnosťou neodcudziteľného ukazovateľa *-o-* a odcudziteľného ukazovateľa *-a-*. Sémantické jadro kategórie privlastňovania tvoria dve skupiny substantív. V prípade neodcudziteľných ide o mená vzťahujúce sa na organicky vlastnené predmety, menovite časti tela, napr. tongánske *'ulu* „hlava“, samojské *lima* „ruka“, maorijské *waewae* „noha“. Jadro odcudziteľných tvoria mená referujúce o konvenčne, arbitrárne

vlastnených predmetoch, ktoré môžu ľahko zmeniť majiteľa, napr. tongánske *hele* „nôž“, samojské *'ato* „kôš“, maorijské *ika* „ryba“.

Sémantická báza kategórie privlastňovania je takisto antropomorfická. Je vybudovaná na metaforickom modeli ľudského tela, ktorého časti sú organicky, neodcudziteľne vlastnené majiteľom. Tento model bol rozšírený nielen na zvieratá a rastliny (napr. maorijské *aka* „koreň“ je neodcudziteľné), ale aj na sociálnu doménu. To znamená, že sociálna organizácia sa metaforicky interpretuje ako telo, organizmus, ktorého zložky môžu byť vlastnené len neodcudziteľne. Preto sa mená ako tongánske *kolo* „dedina“, *fonua* „zem“, *tu'i* „kráľ“, samojské *matai* „pán“, *atunu'u* „krajina“, maorijské *rangatira* „náčelník“, *atua* „boh“, *tupuna* „starý otec“ klasifikujú ako neodcudziteľné; v istom zmysle slova sú dané a priori, podobne ako časti tela a nemožno ich „odcudziť“ bez narušenia integrity obce. Z toho vyplýva, že nemohli meniť majiteľa a nemohli byť vlastnené konvenčne, individuálne. Vzťah „vlastníka“ k nim bol pasívny. Zaujímavé je, že aj city sa chápali ako neodcudziteľné. Súviselo to s ich spontánnosťou, nezávislosťou od vôle jednotlivca (maorijské *aroha* „láska“, „súciť“, tongánske *fatongia* „povinnosť“ a pod.). Organická metafora sa rozšírila i na názvy častí odevu, ktoré sa klasifikovali ako neodcudziteľné, napr. tongánske *kofu* „šaty“, ale aj na mená, napr. maorijské *ingoa* „meno“. Dokonale sa to zhoduje s interpretáciou vecí v polynézskej kultúre. Vcelku platí, že klasifikácia na odcudziteľné a neodcudziteľné je v rozličných polynézskych jazykoch prakticky totožná, pokiaľ ide o mená patriace do sémantického jadra. Ak sa vyskytujú rozdiely, týkajú sa periférie tejto kategórie. Napríklad tongánske *fa'ee* „matka“ je odcudziteľné, kým maorijské *whaea* „matka“ je neodcudziteľné.

Vo svetle metaforickej interpretácie je ľahké pochopiť, prečo sa substantíva referujúce o manželských partneroch a deťoch privlastňovali odcudziteľne. Polynézska spoločnosť tolerovala zmeny partnerského charakteru v oveľa väčšej miere ako my a adopcia detí bola bežná i v takom prípade, keď obidvaja rodičia boli nažive. Preto neprekvapuje, že maorijské mená ako *taane* „manžel“, *wahine* „žena“, *tama* „syn“, *tamaiti* „dieťa“, *pononga* „otrok“ a pod. sa charakterizujú ako odcudziteľné. Protiklad odcudziteľnosti a neodcudziteľnosti zasahuje aj do domény procesov, činností a stavov. Zatiaľ čo city a stavy sa interpretujú ako neodcudziteľné — veď ich „vlastník“ alebo skôr prežívateľ je v istom zmysle bezmocný zoči-voči pocitom lásky (maorijské *aroha*), túžby, chcenia (maorijské *hiahia*), ospalivosti (maorijské *moe*), ba aj neprechodné činnosti sa chápu ako neodcudziteľné (maorijské *haere* „ísť“, *tae* „prísť“). Naproti tomu status činností je zložitejší. Kategória privlastňovania nám umožňuje vidieť, že činnosť zahrňuje aj stav. Keď ju posudzujeme z hľadiska činiteľa, javí sa nám ako činnosť, z hľadiska paciensa sa prejavuje ako stav. Odcudziteľná maorijská konštrukcia *taana patunga* podáva proces zabitia z hľadiska činiteľa (*Taana patunga i te hoariri*, doslova „Jeho zabitie nepriateľa“, t. j. *To, že on zabil nepriateľa*), kým neodcudziteľná konštrukcia *toona patunga* podáva tú istú udalosť

z hľadiska paciensa, ktorý nemá na ňu vplyv a je preňho stavom (*Toona patunga a te hoariri*, doslova „Jeho zabitie nepriateľom“, t. j. *To, že bol zabitý nepriateľom*).

Katégorie rodu, životnosti a privlastňovania úzko súvisia s organizáciou vety a do istej miery korelujú s kategóriou slovesného rodu. Ich sémantika sa zakladá na protiklade aktívnosti a neaktívnosti, hoci pri vysoko formalizovaných kategóriách, ako je rod substantív, nie je tento protiklad zjavný. Skrýva sa za opozíciu neutra a ostatných dvoch rodov v slovenčine a prejavuje sa nerozlišovaním nominatívu a akuzatívu neutier ako mien reprezentujúcich neaktívne entity, ktoré nemohli byť pôvodcom činnosti, a preto nepotrebovali nominatív ako pád činiteľa. Tento stav neskoršie zastrela reorganizácia a reinterpretácia základnej vetnej štruktúry, ktorá sa uskutočnila v mene metaforickej extenzie a kanonizácie modelu činiteľ — činnosť — paciens, typickej pre európske a mnohé iné jazyky. Extenzia tohto modelu sa uskutočnila na základe antropomorfnej metafory, v súlade s ktorou sa všetky procesy chápu ako analogické činnostiam vykonávaným ľudskými bytosťami. Preto môžeme povedať nielen vetu typu *Nosič odniesol kufor do vlaku*, ale aj vetu ako *Voda odniesla čln k druhému brehu*, prípadne *Blesk zabil poľovníka*. Pravda, jednotlivé jazyky sa medzi sebou líšia čo do stupňa generalizácie modelu činiteľ — činnosť — paciens. Napr. v ruštine môžeme poslednú vetu podať ako *Ochotníka ubilo molnijek*, doslova „Poľovníka zabilo bleskom“.

Reinterpretácia základnej syntaktickej štruktúry zasiahla menné i slovesné konštituenty. Menné konštituenty sa emancipovali od slovesa a obidvoje možno podať buď ako aktívne, alebo ako neaktívne. Možno tu vidieť paralelu medzi prechodom od syntagmatických asociácií k paradigmatickým asociáciám, typickým pre mentálny rozvoj detí a súvisiacich s rozvojom abstraktného myslenia? Spomínaná emancipácia vedie ku vzniku kategórie slovesného rodu. Existencia slovesného rodu dáva hovoriacim možnosť predstaviť proces buď ako činnosť, alebo ako stav. V aktívnej konštrukcii je nominatív pádom činiteľa, ale v pasívnej konštrukcii vystupuje do popredia paciens a priberá ukazovateľ nominatívu, „akoby“ bol činiteľom. Súčasne činiteľ ustupuje do úzadia a priberá ukazovateľ nepriameho pádu, najčastejšie inštrumentálu, „akoby“ bol neaktívny. Pasívna konštrukcia má nevyhnutne sklon ku statickosti, lebo paciens nemôže byť pôvodcom činnosti a celú situáciu môžeme charakterizovať ako metaforické preniknutie stavov do domény činností. Vzťah medzi aktívnou a pasívnou konštrukciou je asymetrický aj z hľadiska frekvencie; pasívne konštrukcie sa vyskytujú v reči oveľa zriedkavejšie ako aktívne. Interpretácia pasíva „akoby“ to bola statická konštrukcia nachádza potvrdenie v náchylnosti pasívnych konštrukcií k perfektívnemu vidovo-časovému významu nielen v slovan-ských, ale aj v iných jazykoch.

Niektoré triedy slovies odolávajú extenzii syntaktického modelu činiteľ — činnosť — paciens, napríklad afektívne slovesá. Tieto slovesá v slovenčine priberajú jediný menný argument v datíve. Je to osoba, ktorá je prežívateľom pocitov označovaných

afektívnym slovesom. Datívna flexia je náznakom, že tento argument sa intuitívne pociťuje ako odlišný od činiteľa i od paciensa. Osoba, o ktorej argument v datíve referuje, je gramaticky podávaná „akoby“ ich nemohla kontrolovať (*zunovalo sa mi, chce sa mi, páči sa mi, protiví sa mi* a pod.). Tieto stavy a pocity však majú svoju príčinu, ktorá sa gramaticky stvárnjuje nominatívnou flexiou, a teda sa správa „akoby“ bola pôvodcom, činiteľom (napr. *páči sa mi vážna hudba, protiví sa mi horúčava*). V niektorých prípadoch sa príčina vyjadruje neurčitkom, prípadne deverbatívom (*zunovalo sa mi čítať = zunovalo sa mi čítanie, protiví sa mi jesť = protiví sa mi jedenie* a pod.).

V angličtine afektívny model úplne vymizol a model činiteľ — činnosť — paciens sa generalizoval aj na vety s afektívnym prísudkom, napr. *I like that book*. „Páči sa mi tá kniha“, *I dislike beer*. „Protiví sa mi pivo.“

Model činiteľ — činnosť — paciens nemusí byť dominantným princípom organizácie vety vo všetkých jazykoch. I keď sa, pochopiteľne, vyskytuje vo všetkých jazykoch, úlohu základného organizujúceho princípu môžu mať iné modely. Napríklad v japončine je to sociálny aspekt, potreba brať do úvahy spoločenský status účastníkov komunikácie. Tento zreteľ sa prejavuje v kategórii zdvorilosti. Aj z iných jazykov je známe, že zdvorilosť je nezlučiteľná s prílišnou presnosťou a explicitnosťou v niektorých ohľadoch. Naopak, uprednostňuje implicitný, náznakový spôsob vyjadrovania; hovoriaci v japončine akoby poskytoval počúvajúcejmu väčšiu voľnosť pri interpretácii svojich rečových prejavov. Odracom tejto skutočnosti je predovšetkým to, že v japonskej vete sa činiteľ explicitne uvádza oveľa zriedkavejšie ako v európskych jazykoch. Japonská veta sa bežnejšie uvádza témou, ktorá sa nezhoduje automaticky s činiteľom (jej ukazovateľom je častica *wa*). Takto sa v japonskej vete dostáva viac do popredia sloveso vyjadrujúce činnosť a zahrňujúce aj paciensa. Dalo by sa povedať, že veta sa zdvorilo deagentizuje, ak je to možné, a veľkej obľube sa tešia neosobné výrazy typu *Cugó ga joi...* alebo *Cugó ga warui*, doslovne „Ak budú okolnosti dobré“... alebo „Ak budú okolnosti zlé“..., ktoré by sme v slovenčine nahradili adresnejšími výrazmi *Ak budem môcť...* alebo *Ak nebudem môcť*.

Takisto Japonec povie *Wataši wa niku ga kirai desu*, doslovne „Čo sa mňa týka, mäso je nechutné“, zatiaľ čo v slovenčine by sme povedali jednoducho *Ja neznášam mäso*.

Za daných okolností neprekvapuje, že japončina bežne nepoužíva pasívum v našom zmysle slova. Jeho častejší výskyt v súčasnosti je výsledkom vplyvu angličtiny a aj sa volá prekladové pasívum (Martin, 1975, s. 294). Pôvodne sa používalo vo funkcii potenciálneho spôsobu, pričom sa predmet prechodného slovesa po pasivizácii mohol naďalej vyznačovať ako predmet (častica *wo*), alebo sa transformoval na podmet (častica *ga*), napr. *Dare ga sakana wo taberareru?* = *Dare ni sakana ga taberareru?* = *Dare ga sakana ga taberareru?* „Kto môže jesť rybu?“ Okrem toho sa pasívum bežne používalo v tzv. afektívnej funkcii, napr. *Wataši wa ani ni šinaremašita* „Zomrel mi brat“ (Doslovný preklad by znel: „Čo sa mňa týka,

bol som zomretý bratom“.) Úlohu pasíva v japončine dokresľuje ešte ten fakt, že sa pokladá za zdvorilejšie ako jemu zodpovedajúce aktívne tvary. Tieto a podobné prípady nasvedčujú, že Japonci uprednostňujú objektivistické formulácie, kým Európania podávajú tie isté situácie v subjektivistickjších štruktúrach. Nepochybne existujú situácie, v ktorých pôsobí vhodnejšie japonská formulácia, zatiaľ čo v iných situáciách by sa lepšie uplatnila naša formulácia. Zaujímavé je však, že v každom jazyku je istý trend ku generalizácii a že tieto generalizácie sa môžu v rozličných jazykoch odlišovať.

Metaforická extenzia modelov nastáva i pri prechode od jednoduchej vety k súvetiu, od koordinácie k subordinácii. V japončine sa súvetie štrukturuje presne tak ako jednoduchá veta a podradené vety sa správajú ako menné argumenty jednoduchej vety, takže priberajú postpozitívne pádové častice, napr. *Boku wa kimi ga nani wo jonde iru ka wo širimasen* „Ja neviem, čo ty čítaš“. Vedľajšia veta *Kimi ga nani wo jonde iru ka* „Ty čo čítaš“ sa začleňuje do súvetia pridaním akuzatívnej postpozitívnej častice *wo* za opytovaciu časticu *ka*.

Prenos gramatických mechanizmov je možný vzhľadom na ich inherentnú vágnosť, alebo, ako hovorí M. Pinkal (1980, s. 14), porozitu. Vágnosť je nevyhnutným predpokladom metafory ako nástroja reprodukívnej asimilácie v piagetovskom zmysle slova. Tento nástroj vyhovuje efektívnemu fungovaniu jazykového systému, pretože umožňuje jazyku zvládnuť požiadavku odrazovej adekvátnosti a plniť komunikatívne funkcie používaním a prispôbovaním už existujúcich prostriedkov v nových situáciách.

Literárnovedný ústav SAV
Bratislava, Konventná 13

Bibliografia

- AKSIONOV, A. T.: K probleme ekstralingvističeskoj motivacii grammatičeskich kategorij roda. *Voprosy jazykoznanija*, 33, 1984, s. 14—25.
- ATAJAN, E. R.: *Aspekty organizacii i funkcionirovanija jazykovoju sfery*. Jerevan, Izdatel'stvo Jerevanskogo universiteta 1976.
- GREENBERG, J. H.: Concerning inferences from linguistic to nonlinguistic data. In: *Language and culture*. Red. H. Hoijer. *American anthropologist*, 56, 1954, č. 6, časť 2, číslo 79.
- LORENZ, K.: *Die Rückseite des Spiegels*. München—Zürich, R. Piper and Co. 1973.
- MARTIN, S. E.: *A reference grammar of Japanese*. New Haven and London, Yale University Press 1975.
- PINKAL, M.: Semantische Vagheit. Phänomene und Theorien. 1. In: *Linguistische Berichte*, 70, 1980, s. 1—26.
- ROSCH, E.: Human categorization. In: *Advances in cross-cultural psychology*. 1. Red. N. Warren. New York, Academic Press 1977.
- WHORF, B. L.: Grammatical categories. *Language*, 21, 1945, s. 1—11.
- WILDGEN, W.: Skizze einer katastrophen-theoretisch fundierten dynamischen Semantik. In: *Linguistische Berichte*, 84, 1983, s. 33—51.

ГРАММАТИКА И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ. ПРОБЛЕМА МЕТАФОРЫ

Резюме

Проблема соотношения содержательной стороны грамматических категорий и действительности решается на основе различения ядра и периферии категорий; в то время как в семантическом ядре категории чувствуется внешняя мотивация, в периферии категории эта мотивация присутствует только в виде метафоры. В статье приводятся примеры из языков разного строя (славянских, полинезийских, японского и других).

O VZŤAHU PRÍVLASTKU A PRÍSTAVKU

JOLANA NIŽNÍKOVÁ

V doterajších názoroch na vzájomný vzťah prívlastku a prístavku je v slovenskej a českej syntaktickej teórii značná nejednotnosť. V školskej praxi, podobne ako v niektorých starších gramatických príručkách (Gebauer, 1905; Ertl, 1928; Letz, 1950; Orlovský, 1959; Pauliny—Ružička—Štolc, 1968 a i.) sa prístavok pokladá za druh zhodného substantívneho prívlastku. Z prívlastkového chápania prístavku potom logicky vyplýva aj determinatívny výklad syntaktického vzťahu medzi prístavkovým a nadradeným substantívom. Naproti tomu V. Mathesius (1947), F. Trávníček (1951), F. Kopečný (1958), V. Hrabě (1964), E. Bajzíkova (1966), J. Oravec (1978) a i. pokladajú prístavok za osobitný vetný člen, ktorý sa od prívlastku líši významovo i gramaticky. Hoci všetci títo autori zdôrazňujú rozdielnosť syntaktického vzťahu, ktorým sa prívlastok a prístavok spája s nadradeným členom syntagmy, podstatu tohto vzťahu kvalifikujú rozdielne. Tak F. Trávníček (1951) a E. Bajzíkova (1966) interpretujú prístavok ako rozvíjajúci vetný člen, teda jednoznačne determinatívne; podľa F. Kopečného (1958, s. 196) je to „zvláštní, zaměnitelná, souřadná determinace“; V. Mathesius (1947), V. Hrabě (1964), J. Oravec (1978), G. Moško (1977) a i. zaraďujú prístavok k polopredikatívnym konštrukciám a syntaktický vzťah medzi prístavkom a jeho nadradeným členom hodnotia ako nevetnú predikáciu alebo ako zmiešaný polopredikatívny/polodeterminatívny vzťah.

V. Šmilauer (1947) nadväzujúc na teóriu V. Mathesiusa (1947) o vzťahu širokej totožnosti medzi členmi prístavkovej dvojice chápe prístavok ako osobitný syntaktický vzťah, ktorý má niektoré spoločné znaky s determináciou, koordináciou a parentézou, napriek tomu ho však nemožno s nimi stotožňovať. Jeho podstatu vidí v tom, že „se táž představa označuje dvojím, trojím atd. způsobem“ (op. cit., s. 347). Prístavok chápe oveľa širšie, nielen ako spojenie dvoch substantív, ale aj sloviess, príslovkových určení, ba i viet. Takéto chápanie prístavku nachádzame aj u R. Schneka (1966) a G. Gotthardovej-Štibranej — L. Rybára (1976).

Podobne nejednotne sa interpretuje možnosť či nemožnosť zámény prístavku na prívlastok a vzájomnej zameniteľnosti členov prístavkového spojenia. Na tento rozpor upozornil už R. Schnek (1966). Základný rozdiel medzi prívlastkom a prístavkom vidí v tom, že „prístavok významový rozsah základného člena prístavkovej dvojice nezužuje, ale sa s ním istým spôsobom (aktualizáciou v konkrétnom jazykovom prejave) stotožňuje“ (op. cit., s. 266). Vnútoraná povaha skladu,

v ktorom sa členy nejakým spôsobom stotožňujú, vylučuje vzťah determinácie. Tým viac ho vylučuje apozičný vzťah, ktorého základom je jedinečná predstava (vlastné meno), pretože jej význam ďalej ani nemožno zužovať. Preto zameniteľnosť členov apozičného spojenia autor pripúšťa iba tam, kde sú obidva členy vyjadrené apelatívami. Členy prístavkového spojenia, ktorého základom je vlastné meno, možno zamieňať, ale nie bez zmeny vzťahu a vetnočlenskej platnosti druhého výrazu. Po výmene obidvoch členov sa prístavok mení na prívlastok a vzťah apozičie na determináciu, pretože druhý člen sa so svojím základným členom nestotožňuje, ale zužuje jeho význam. Autor tvrdí, že „podľa pravopisnej normy je spojenie typu *autor Domu v stráni Martin Kukučín* tesné, a teda tam nepatria čiarky“ (ibid. s. 268). Tento názor je v rozpore s tradičným delením prístavku na zaraďovací a vysvetľovací práve na základe toho, či má prístavok širší alebo užší rozsah lexikálneho významu ako jeho základný člen.

Vychádzajúc z pomerne bohatého dokladového materiálu, môžeme tvrdiť, že sa vo všetkých štýloch súčasnej spisovnej slovenčiny vyskytuje množstvo prípadov, v ktorých je prístavkom práve vlastné meno, teda výraz s najužším pojmovým rozsahom. Domnievame sa, že hodnotiť všetky tieto prípady ako porušenie pravopisných pravidiel znamená isté zjednodušenie daného problému. Možnosť transformácie, resp. vzájomnej vymeniteľnosti členov apozičnej syntagmy dovoľujú podľa našej mienky sformulovať aspoň základné pravidlá týchto zmien, ktoré by mohli prispieť k riešeniu vzájomných vzťahov prívlastku a prístavku. Ukazuje sa však, že pri analýze nestačí brať do úvahy iba význam obidvoch substantív apozičného spojenia, ale celé výrazy so všetkými rozvíjacími vetnými členmi. Pracovne budeme vychádzať z tradičného delenia prístavku na zaraďovací a vysvetľovací, hoci toto delenie má svoje slabé stránky a nezahŕňa všetky možné typy prístavkových spojení.

1. Apozičnú syntagmu so zaraďovacím prístavkom (ktorého pojmový rozsah je širší ako rozsah jeho základného výrazu)* možno zmeniť na atributívnu syntagmu, hoci zmeniť samotný prístavok na prívlastok nie je možné. Pri zmene prístavkového spojenia na prívlastkové sa prívlastkom stáva základný člen apozičnej syntagmy a prístavok sa mení na jeho nadradený vetný člen. Zmena apozičnej syntagmy na atributívnu sa však nerealizuje iba výmenou postavenia (slovosledu) členov apozičnej syntagmy, ale aj zrušením intonačného a grafického vyčlenenia druhého člena apozičnej dvojice, teda jeho tesným zapojením do vety. Napríklad: *Starche, stúpenec filistov, obraňoval Feuerbacha*. (Učebnica): *Stúpenec filistov Starche obraňoval Feuerbacha*. — *Janko Jesenský, básnik a spisovateľ, odišiel spomedzi nás na prahu slobodného života*. (A. Matuška): *Básnik a spisovateľ Janko Jesenský... —*

* Termín základný člen apozičnej syntagmy používame namiesto tradičného termínu nadradený člen. Termín nadradený člen možno použiť iba tam, kde medzi členmi syntagmy jestvuje determinatívny vzťah. V prístavkovej syntagme nejde o determináciu, ale o polopredikáciu, preto termín nadradený člen v apozičnej syntagme nepokladáme za správny.

Agáta Búřilová, jeho trénerka, je však náročná. (Tlač): Jeho trénerka Agáta Búřilová...

Vo všetkých uvádzaných príkladoch bolo základným členom apozíickej syntagmy vlastné meno. V spojeniach, v ktorých sú obidva členy vyjadrené apelatívom, je situácia trochu iná. Zmena prístavkového spojenia na prívlastkové je možná iba tam, kde je medzi obidvoma členmi výrazný vzťah druh — rod. Druhovým pomenovaním býva špeciálny terminologický výraz, ktorý nie je všeobecne zrozumiteľný pre všetkých používateľov jazyka. Napríklad: *Posmievač, nevelký šedivý vtáčik, sedel na vrcholci.* (L. Ondrejov): *Nevelký šedivý vtáčik posmievač...* — *Pýtam sa na burunduky—sibírske veвериčky.* (Tlač): ... *sibírske veвериčky burunduky.*

V spojeniach, v ktorých druhovo-rodový vzťah nie je zreteľný alebo celkom chýba, zmena na prívlastkové spojenie nie je možná: *Nadobudla pokoj a rozvahu, vlastnosti také nevšedné u dievčat v tých rokoch.* (R. Jašík) — *Demokratická revolúcia — želanie afganského ľudu — zvíťazí.* (Tlač) — *Lenže voda, tento odveký nepriateľ i pomocník baníkov, je živel veľmi zvláštny.* (Tlač)

Vzájomná zameniteľnosť obidvoch členov prístavkovej syntagmy, v ktorej je základným členom vlastné meno, sa v syntaktickej teórii zväčša popiera. (Svoje stanovisko k tomuto problému rozvedieme pri vysvetľovacej apozíicii.)

Vzájomná zameniteľnosť členov apozíickej syntagmy, v ktorej sú obidva členy vyjadrené apelatívami, je možná vo všetkých prípadoch, pričom sa zaraďovací prístavok mení na vysvetľovací.

2. Vysvetľovací prístavok (s užším pojmovým rozsahom ako má základný výraz) vyjadrený vlastným menom alebo termínom sa môže zmeniť na prívlastok bez zmeny slovosledu, len jeho tesným zapojením do vety, teda zrušením jeho intonačného a grafického vyčlenenia. Napríklad: *Skúma súčasné mesto, Bratislavu, z aspektu tradície.* (J. Števec): *Skúma súčasné mesto Bratislavu z aspektu tradície.* — *Vaša žena, Karolínka, rozdala by aj to posledné.* (V. Šikula): *Vaša žena Karolínka...* — *Tá dnešná rozprávka bude o lúčnom kvietku — sedmokráske.* (Tlač): ... *o lúčnom kvietku sedmokráske.*

Ukazuje sa však, že významovo tieto spojenia nie sú rovnocenné. Po zmene prístavku na prívlastok sa stráca práve aktualizujúci, zdôrazňujúci aspekt a vlastné meno sa z pozície, keď pri ňom ide o aktuálne vzťahnutie jediného príznaku z celej množiny možných príznakov, dostáva do pozície prostého neaktuálneho pomenovania. Prístavok vyjadrený vlastným menom možno charakterizovať parafrázou „A, ktorým je (v tomto konkrétnom prípade) práve B“. Nazdávame sa preto, že i tu platí názor autorov ruskej akademickej gramatiky (*Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, 1970, s. 643), ktorí tvrdia, že tesné alebo voľné pripojenie vetného člena je dané výlučne potrebami výpovede. V našom materiáli sa to potvrdzuje v tom zmysle, že v istých prípadoch je výber prístavkového alebo prívlastkového spojenia záležitosťou autora výpovede. Závisí to od toho, či chce autor isté pomenovanie zdôrazniť, a teda ho aktualizovať, alebo iba zúžiť široký

významový rozsah nadradeného substantíva. Nazdávame sa preto, že aj pri zaraďovacom prístavku s vlastným menom v základnom člene apozičnej dvojice je vzájomná zameniteľnosť obidvoch členov možná vtedy, ak funkciou vlastného mena nie je zúženie rozsahu základného pojmu jeho prostým pomenovaním, ale aktualizácia, zdôraznenie, že v konkrétnej výpovedi z celého radu možností ide práve o jedinú bytosť, vec alebo jav.

To, že v prístavku ide o aktualizáciu jediného konkrétneho príznaku z viacerých možných, dokazujú aj prípady, v ktorých práve pre explicitné formálne vyjadrenie tejto aktuálnosti alebo v základnom člene alebo v prístavku zmena na prívlastok nie je možná. Napríklad: *Iný básnik Kysúc, Jilemnický, vedel tiež o týchto dvoch stránkach slovenskej skutočnosti.* (J. Števíček): ...*iný básnik Kysúc Jilemnický. — Z odkvitnutých stromov, najmä zo slivák, odštipujú kvietky.* (J. Hečko) — *Tento proces je bežný v tropických krajinách, napr. v Brazílii.* (Tlač)

V apozičných syntagmách s apelatívami je možnosť zmeny prístavku na prívlastok daná tými istými pravidlami ako pri zaraďovacom prístavku.

V obidvoch typoch prístavku je možnosť zmeny na prívlastok obmedzená viacerými faktormi: slovnodruhovou platnosťou členov apozičnej syntagmy, ich lexikálnym významom a syntaktickou štruktúrou vety. Zmena apozičnej na atributívnu syntagmu nie je možná, ak je základný člen vyjadrený zámenom: (*Vyzývam teba, stvoriteľa sveta a ochrancu Babylonu...* — M. Figuli), ak je v prístavku hodnotiaci výraz (*Ale pytač, tvor múdry, chce nazrieť hlbšie* — J. Jesenský), prípadne ak totožnosť medzi prístavkovým a základným členom nie je daná objektívne, teda totožnosťou existujúcou v reálnej skutočnosti, ale subjektívnym videním alebo hodnotením autora výpovede (*Zvíťazí Kýros, perzský vlk* — M. Figuli), alebo ak je základom apozičnej syntagmy všeobecný súhrnný pojem, ktorý by sa po zmene na nadradený výraz prívlastku stal vlastne nadbytočným, pretože je obsiahnutý v prístavkových pomenovaniach, napríklad: *Zo stromov, z vysokých jelší a víb, šúchal sa namoknutý sneh.* (L. Ondrejov) — *Predchádzali ich ľudia, chlapi a ženy, vyobliekaní do kostola.* (L. Ondrejov) — *Šestorčatá, štyria chlapi a dve dievčatká, sa majú k svetu.* (Tlač) — *Nepriaznivé okolnosti — fašizmus a vojna — skrížili ďalšie tvorivé plány spisovateľa.* (Učebnica)

Možnosť tejto zmeny je obmedzená aj vtedy, ak je jedno z dvojice substantív bohato rozvité nezhodným prívlastkom alebo vedľajšou vetou (*Priblížime vám šport, ktorý je priam ideálny pre chlapcov tak desaťročných, moderný päťboj.* — Tlač; *Babylon, mesto nádherných palácov a zlatých striech, je jej túžbou* — M. Figuli), alebo ak je jadrom prístavku veľmi všeobecný pojem *človek, chlap, chlapec, žena* a pod., ktorý je implicitne obsiahnutý aj vo vlastnom mene (*Jano Baďo, nízky, čierny hrbatý chlap* — A. Bednár)

Ak sa nezruší intonačné vyčlenenie prístavku, ale sa zmení poradie členov apozičnej syntagmy, mení sa vo všetkých prípadoch vysvetľovacia apozičia na zaraďovaciu. Vzájomná zameniteľnosť obidvoch členov nie je možná len vtedy, ak je

základným členom zámeno: *Potom sa ja, Škereň, rozsobáším s ňou.* (J. Jesenský) — *A ja, úbohá a sprostučká Nanai, chcela by som ho chrániť.* (M. Figuli)

3. Osobitný typ prístavku predstavujú spojenia, v ktorých majú obidva členy rovnaký, prípadne vzájomne nemerateľný rozsah lexikálneho významu. Tento typ sa síce osobitne nevyčleňuje, ale nemožno ho zaradiť ani k vysvetľovacej, ani k zaraďovacej apozícii. V tomto type prístavku (pracovne ho nazývame ekvivalentný, prípadne recipročný prístavok) možno vyčleniť dve základné skupiny.

Do prvej skupiny možno zaradiť apozičné spojenia, v ktorých sú obidva členy vyjadrené apelatívami. Zmena tohto typu na atributívnu syntagmu nie je možná, kým zameniteľnosť obidvoch členov spojenia je možná v každom prípade: *Alebo istá zaslúžilá umelkyňa, poetka, ktorej životopis máme v čítanke na desiatich stranách.* (J. Repko) — *Doviedla si aj svojho dvorného blázna, staršieho človeka, ktorého volali posmešným menom Kiko.* (A. Bednár) — *Stisol pritom kostený gombík na stole — zvonec na sluhu.* (J. Jesenský) — *Potom sa na niektorých strechách zjavili také čudné zariadenia — televízne antény.* (Tlač) — *Kapitalista ako kupec osobitného tovaru — pracovnej sily — realizuje jej úžitkovú hodnotu.* (Učebnica)

Druhú skupinu predstavujú prístavky, ktoré sa podľa rozsahu jadra prístavkového výrazu tradične hodnotia ako zaraďovacie alebo vysvetľovacie: *Článok bol venovaný 95. výročiu narodenia J. Haška, autora nesmrteľných Osudov dobrého vojaka Švejka.* (Tlač) — *Najvyšší boh starých Grékov, Zeus, bol prvý medzi prvými.* (Učebnica) — *Pri rozbere vety treba vychádzať od hlavných vetných členov, teda od podmetu a prísudku.* (Učebnica)

Vo všetkých uvedených príkladoch je jeden z členov apozičnej syntagmy vyjadrený vlastným menom alebo terminologickým pomenovaním. Ich významový rozsah je v porovnaní so základným výrazom druhého člena apozičnej syntagmy veľmi úzky. Široký, všeobecný význam druhého z členov apozičného spojenia je však vo všetkých prípadoch pomocou determinátorov zúžený a špecifikovaný na pomenovanie jedinečného javu, a teda má rovnaký významový rozsah ako vlastné meno (prípadne termín). V takýchto spojeniach platí vzťah vzájomnej ekvivalencie (rovnakej extenznej platnosti), ktorý E. Koktová (1977) zužuje iba na vysvetľovaciu apozíciu.

V tomto type síce teoreticky možno zmeniť prístavkovú syntagmu na prívlastkovú tak, že prívlastkom bude vždy vlastné meno, ale to v nijakom prípade nezužuje význam základného člena spojenia. Ukazuje sa teda, že v prívlastkovom spojení je jeden z členov nadbytočný, pretože spojenia typu *autor nesmrteľných Osudov dobrého vojaka Švejka, najvyšší boh starých Grékov, hlavné vetné členy* vyjadrujú to isté čo vlastné mená (prípadne termín) *J. Hašek, Zeus*, resp. *podmet a prísudok*. Keďže sú samy pomenovaním (v tomto prípade opisným) jedinečného javu, nemožno ich význam ďalej zužovať.

Vzájomná zameniteľnosť obidvoch členov apozičnej syntagmy je vo všetkých

spojeniach tohto typu možná práve preto, že ide o dvojaké pomenovanie tej istej jedinečnej predstavy. Druhý člen spojenia sa s prvým vždy iba stotožňuje, nezužuje jeho význam.

Analýza dokladového materiálu ukázala, že možnosť transformácie prístavku na prívlastok neplatí všeobecne pre každý typ prístavku. Prístavok a prívlastok nemožno stotožňovať, pretože predstavujú rozdielne syntaktické kategórie. Funkciou prívlastku je bližšie určenie nadradeného substantíva a vzťah medzi prívlastkom a nadradeným substantívom je determinatívny. Funkciou prístavku je aktuálne stotožnenie so základným členom apozičnej dvojice. Aktualizáciu vyjadruje vo vete predikatívny vzťah, preto aj vzťah medzi prístavkom a jeho základným členom hodnotíme ako predikatívny vzťah, ktorý však nie je formálne vyjadrený (polopredikatívny). Podstatný rozdiel je aj v spôsobe zapojenia prívlastku a prístavku do vetnej stavby. Prívlastok môže byť zapojený tesne alebo voľne, substantívny prívlastok iba tesne, kým prístavok sa zapája iba voľne, jeho tesné zapojenie do vety nie je možné.

Vzájomnú blízkosť prívlastku a prístavku možno vysvetliť jednak rovnakými lexikálno-morfologickými prostriedkami na vyjadrenie prívlastku, prístavku a nadradeného, resp. základného člena syntagmy, a jednak blízkym významovým obsahom prívlastku a prístavku. Prívlastok a prístavok — podobne ako prísudok — vyjadrujú istý príznak substantíva. Rozdiel medzi týmito vetnými členmi spočíva v spôsobe, akým sa príznak substantívu pripisuje, a v miere samostatnosti tohto príznaku. Prívlastok podáva príznak substantíva ako nesamostatný a neaktualizovaný. Prístavok podáva aktualizovaný príznak substantíva, táto aktualizácia je však nesamostatná, môže existovať iba v rámci vety, v ktorej sa prístavok nachádza, pretože sa nerealizuje prostredníctvom aktualizáčnych kategórií slovesa. Formálnym ukazovateľom aktualizácie je intonačné, resp. grafické vyčlenenie prístavku. Prísudok predstavuje najvyššiu mieru samostatnosti a aktualizácie príznaku pripisovaného substantívu, pričom je aktualizácia aj formálne vyjadrená slovesnými kategóriami.

*Filozofická fakulta UPJŠ
Prešov, Grešova 3*

Bibliografia

- BAJZÍKOVÁ, E.: Prístavok v 7.—9. ročníku ZDŠ. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 12, 1966, s. 126—130.
- ERTL, V.: Gebauerova Krátká mluvnice česká pro nižší třídy středních škol, nově zpracoval V. Ertl. 11. vyd. Praha 1928. 200 s.
- GEBAUER, J.: Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. 4. vyd. Praha, Nákladem české grafické akc. společnosti Unie 1905, s. 179 n.
- GOTTHARDOVÁ-ŠTIBRANÁ, G.—RYBÁR, L.: Slovenský jazyk II. [Skriptá.] Bratislava. Univerzita Komenského 1976. 188 s.
- Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1970. 767 s.

- HRABĚ, V.: Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 94 s.
- KOKTOVÁ, E.: K problematice nominální apozice. Slovo a slovesnost, 38, 1977, s. 90—102.
- KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 195 n.
- LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950. 566 s.
- MATHESIUS, V.: Podstata apozice a její druhy. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha, Melantrich 1947, s. 302—319.
- MOŠKO, G.: Klasifikácia polovešných konštrukcií. Slovenská reč, 42, 1977, s. 107—116.
- ORAVEC, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. [Skriptá.] Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 198 s.
- ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. Bratislava, Vydavateľstvo Osveta 1959. 305 s.
- PAULINÝ, E.—RUŽIČKA, J.—ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.
- SCHNEK, R.: Ku koncepcii prístavku v teórii i v praxi. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 12, 1966, s. 266—268.
- ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1947, s. 347 n.
- TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny. II. Skladba. 3. vyd. Praha, Slovanské nakladatelství 1951, s. 806 n.

ОБ ОТНОШЕНИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ПРИЛОЖЕНИЯ

Резюме

В статье автор рассматривает взаимоотношение приложения и определения как двух самостоятельных членов предложения. Разницу между ними видит в синтаксической связи (полупредикативной и детерминативной), с помощью которой определение и приложение присоединяются к господствующему члену предложения.

PAMÄŤOVÉ ASPEKTY VÝZNAMOVEJ NEJEDNOZNAČNOSTI FRAZEOLOGIZMOV

IVAN ŠÍPOŠ

Frazeológia, podľa J. Mlacka (1977) odvodená oblasť jazyka nadväzujúca v prvom rade na lexiku, je relatívne samostatnou zložkou lexikológie. Aj psychologické zistenia naznačujú, že frazeologické jednotky (ďalej FJ) sa automaticky spracúvajú ako diskrétné lexikálne vstupy (Estill—Kemper, 1982). V lexikálnych aj frazeologických jednotkách sa dá preto predpokladať paralelný vplyv takých sémantických kategórií, ako synonymia, antonymia, homonymia, polysémia. Je však zrejmé, že väčšina frazeologizmov umožňuje dve odlišné čítania: doslovné a figuratívne. Existujú dôkazy, že FJ sa v sémantickej pamäti neskladujú a nevybavujú ako osobitný zoznam FJ, ale ako ostatné slová lexikónu. Už pri prvom slove frazeologickej jednotky začína súčasne pracovať doslovná aj figuratívna interpretácia významu, čo dokazujú chronometrické merania (Swinney—Cutler, 1979). Súčasne je zrejmé, že aj figuratívne čítanie môže prinášať rôzne významové nejednoznačnosti.

V rozsiahlom výskume sme skúmali identifikačné časy FJ na ich parafrázy (Šípoš—Rosová, 1984) a zistili sme napr., že FJ s taxonomicky nízkym počtom parafráz sa štatisticky významne rýchlejšie pozitívne identifikujú (poznávajú) pomocou vysoko frekventovaných synonym (parafráz) ako FJ s opačnými taxonomickými hodnotami. Rovnako kladné identifikácie sú významne kratšie ako záporné (poprenie synonymity FJ a parafrázy). V tomto článku sa však chceme zamerať na istý vedľajší produkt nášho experimentu, ktorý sa týka významovej nejednoznačnosti FJ. Pri výbere 25 FJ pre tento experiment sme z našej taxonomie (Šípoš, 1983) vybrali 5 FJ tak, že odpoveďové alternatívy neboli synonymum a antonymum, ale dve synonymické odpovede. Probandi (N=25) nedávali kladnú alebo zápornú odpoveď, ale pri oboch významových alternatívach odpovedali kladne. Išlo o polysémiu (*Triasol sa ako osika: bál sa — mrzol*), o enantiosémiu (*Robil to ľavou rukou: ovláda to — bol nešikovný*) alebo o významný vplyv doslovného čítania (*Previedol ho cez lavičku: oklámal ho — pomohol mu*). Pre spomenutých 5 FJ máme taxonomické údaje o frekvencii odpovedí tej ktorej alternatívy a máme experimentálne údaje o odpoveďových časoch na jednotlivé alternatívy. Pomocou získaných empirických údajov sa pokúsime interpretovať niektoré otázky, v ktorých sa prelínajú jazykovedné a psychologické poznatky.

Základné údaje o našich úvahách sú v nasledujúcej tabuľke. Ide o 5 FJ, pri každej udávame taxonomický počet parafráz, dve skúmané odpoveďové alternatívy, ako aj

súhrnne iné alternatívy, doplnené percentom, ktoré daná odpoveďová alternatíva zahrňuje zo 100 % odpovedí (pozri Šípoš, 1983). Pre dve analyzované odpoveďové alternatívy udávame aj priemerný odpoveďový čas v milisekundách (ms) a súčasne údaj o štatistickej významnosti jeho rozdielu pre obidve odpoveďové alternatívy.

Významovo nejednoznačné frazeologizmy z taxonómie a experimentu

OČ označuje priemerný odpoveďový čas v ms; PP je počet parafráz v taxonómii; % odpovedí je proporcia odpovedí danej parafrázy z celkového počtu odpovedí v taxonómii; + je štatisticky významný rozdiel $p < 0,05$; + + + je štatisticky významný rozdiel $p < 0,001$, (N=25)

Frazeologizmus	Parafrázy	% odpovedí	OČ signif.	PP
<i>Triasol sa ako osika</i>	<i>bál sa</i>	53,8	1003	14 + + +
	<i>mrzol</i>	30,4	1566	
	iné	15,8		
<i>Hodil mu rukavicu</i>	<i>vyzval ho</i>	74,4	1303	14
	<i>pomohol mu</i>	8,7	1370	
	iné	16,9		
<i>Previedol ho cez lavičku</i>	<i>oklamal ho</i>	10,7	1430	20
	<i>pomohol mu</i>	80,2	1150	
	iné	9,1		
<i>Robil to ľavou rukou</i>	<i>ovládal</i>	43,2	1347	26
	<i>bol nešikovný</i>	37,0	1141	
	iné	20,8		
<i>Pomastil mu kríž</i>	<i>vymlátil ho</i>	74,6	1154	26 +
	<i>pomohol mu</i>	6,7	1371	
	iné	18,7		

Frazeologická jednotka *triasol sa ako osika* sa taxonomicky rozčleňuje do dvoch hlavných významových skupín: *bál sa*, *mrzol*. To je v súlade s jazykovednou interpretáciou (Smiešková, 1977). Obidve tieto významové skupiny majú však odlišný podiel na celkovej proporcii odpovedí. Pre *bál sa* je to vyše polovice odpovedí (53,8 %). Interpretácia *mrzol* netvorí ani tretinu odpovedí, pričom skoro 16 % odpovedí ide mimo týchto dvoch hlavných významových skupín smerom k doslovnému čítaniu a jeho prijateľným modifikáciám (napr. *bol rozrušený*, *veľmi sa triasol* a pod.). Priemerné odpoveďové časy (OČ) idú smerom k taxonomickej proporcii. Nadpolovičná odpoveďová skupina (*bál sa*) vyžaduje priemerný identifikačný čas iba 1003 ms, kým menšinová významová skupina (*mrzol*) až 1566 ms. Tento rozdiel OČ je vysoko štatisticky významný (pozri v tabuľke). Takýto odpoveďový trend sa nám v podstate zachováva pri všetkých skúmaných FJ (okrem *robil to ľavou rukou*), t. j. taxonomicky vyššia proporcia odpovede vyžaduje nižší

identifikačný čas. Štatisticky významný je však už len rozdiel pri FJ *pomastil mu kríže* (pri $p < 0,05$).

Aj tieto nevýznamné rozdiely sú však ilustratívne. Pouvažujme nad výsledkami pri ďalších FJ. Pri FJ *hodil mu rukavicu* ide podľa E. Smieškovej (op. cit.) o jednoznačnú interpretáciu. V našej taxonómii dáva proporciu 74,4 %, čiže vysokú a zodpovedajúcu jazykovej intuícii. Významovo odlišné odpovede sú dôsledkom doslovného čítania, kontaminácie s inými FJ (napr. *hodil mu záchranný pás*), a teda najmä toho, že daná FJ nie je dôkladne obsiahnutá v sémantickej pamäti. V protiklade k metaforám neumožňujú FJ spontánnu interpretáciu, musia byť obsiahnuté v mentálnom lexikóne. Ak to tak nie je, môžeme uvažovať o dynamike ustavičného rozvoja ľudského myslenia a o potrebe diferencovať významové odtienky (Pisárčiková, 1980). Pri FJ *hodil mu rukavicu* nie je motivácia významu sebestačná, priezračná, vyžaduje isté poznanie stredovekých rytierskych manierov. Odpovedová polysémia môže mať svoju príčinu v tom, že FJ síce v jazyku zostáva, ale v reči sa stráca. To je veľmi výrazné pri FJ *previedol ho cez lavičku*, ktorá má tiež jednoznačnú významovú interpretáciu: *oklamať, prekabátiť* (Smiešková, 1977). V našej taxonómii je však pochopenie tejto interpretácie veľmi nízke (10,7 %). Vyše 80 % odpovedí ide v smere *pomohol mu*. Pritom aj OČ (hoci štatisticky nevýznamne) je pre túto neslovníkovú interpretáciu kratší takmer o 300 ms. V reálnej súčasnej reči je táto významová interpretácia k slovníkovej antonymická. Zostáva figuratívna, ale motivuje sa skôr obrazom, ktorý vytvára doslovné čítanie. Trend vysokej frekvencie odpovedí s kratším OČ je pritom hodný povšimnutia najmä preto, že pri konštrukcii taxonómie a experimente s FJ sa použili odlišné súbory respondentov. Akoby sa teda presun významu od slovníkového k antonymickému realizoval všeobecne.

Frazeologická jednotka *robil to ľavou rukou* je výrazne enantiosémická, a to podľa slovníka (Smiešková, 1977) aj podľa našich výsledkov. Z analyzovaných piatich FJ je to vlastne jediná pravá vnútrofrazologická antonymia. V zhode s M. Pisárčikovou (1980) myslíme, že sa vnútrofrazologická antonymia netýka iba jednotlivých lexém, ale aj jednotiek, ktoré majú funkciu slov, a to slovných spojení a frazeologických jednotiek. Taxonomická proporcia obidvoch antonymických interpretácií je vyvážená a rozdiel odpovedových časov nie je štatisticky významný (pozri tabuľku). Pri tejto FJ dochádza k pozoruhodnej zhode teoretickej a empirickej (psycholingvistickej) analýzy.

Frazeologická jednotka *pomastil mu kríže* je jednoznačne vymedzená v smere *vymlátit ho*. OČ na túto odpovedovú alternatívu je v experimente štatisticky významne kratší, taxonomická proporcia odpovede je skoro 75 %. Zvyšok odpovedí ide v smere figuratívnej interpretácie doslovného čítania a kontaminácií (napr. *podplatil ho*). FJ je významovo priezračná a v sémantickej pamäti rýchlo interpretovatelná.

Naše zistenia i postupy naznačujú empirický spôsob verifikácie polysémie a enan-

tiosémie FJ používaných bežne i zriedka. Takýmto spôsobom sa dajú zisťovať proporcie odpoveďových alternatív, ktoré vymedzí sám respondent, ako aj porovnávať (a prípadne aj štatisticky testovať) časové latencie týchto odpovedí. Z psychologického hľadiska je to dôležité vzhľadom na teoretické aspekty reprezentácie figuratívnej reči v sémantickej pamäti. Polysémia, antonymia, synonymia dostávajú takto popri jazykovom aspekte aj svoje psychologické hľadisko. Súčasne sa ukazuje, že niektoré zistenia z výskumov odpovedovej latencie na FJ (napr. vplyv počtu parafráz na OČ) dostávajú v oblasti polysémie frazeologizmov iný charakter. Ukázali sme aj na to, že frazeologizmy (a zrejme aj celá lexika) predstavujú výrazne dynamický jav, kde sa prelínajú vplyvy jazyka a reči, doslovné a figuratívne čítanie, kde sa prejavujú vplyvy kontaminácie a otázky motivácie významu. Spoločné jazykovedné a psychologické prístupy umožňujú hľadať a odkrývať nové zdroje a indexy tejto dynamiky a zachytávať mutačné trendy významov skôr, ako sa ustália a upevnia.

*Ústav experimentálnej psychológie SAV
Bratislava, Koceľova 15*

Bibliografia

- ESTILL, R. B.—KEMPER, S.: Interpreting idioms. University of Kansas [Rukopis.] 1982. 19 s.
MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 120 s.
PISÁRČIKOVÁ, M.: Vnútroslovná antonymia. Jazykovedné štúdie 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 213—219.
SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 296 s.
SWINNEY, D. A.—CUTLER, A.: The access and processing of idiomatic expressions. Journal of verbal learning and verbal behaviour, 18, 1979, s. 523—534.
ŠÍPOŠ, I.: K taxonómii vybraných slovenských frazeologizmov. Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 43—47.
ŠÍPOŠ, I.—ROSOVÁ, V.: Idioms, synonyms, and semantic memory. Studia psychologica, 26, 1984.

АСПЕКТЫ ПАМЯТИ ЗНАЧИМОСТНОЙ НЕОДНОКРАТНОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Резюме

В статье автор рассматривает таксономические пропорции альтернативных ответов пяти фразеологизмов. Одновременно приводится среднее ответное время (в мс) альтернативных ответов приобретенное в ином эксперименте автора. Наблюдается тенденция более коротких латенций к высшим пропорциям.

Автор констатирует, что полисемия фразеологизмов имеет несколько форм и несколько источников, и подчеркивает полезность сочетания теоретического подхода лингвиста с эмпирическим подходом психологии, прежде всего в области репрезентации фигуративной речи в семантической памяти.

ROZHLADY

NAD PAULINYHO ZPRACOVÁNÍM DĚJIN SPISOVNÉ SLOVENŠTINY

ALOIS JEDLIČKA

Když jsem se u příležitosti životního jubilea zamýšlel nad profilem a charakterem vědeckého díla výrazné a všestranné osobnosti Eugena Paulinyho, vyzvedl jsem jako určující rysy průkopnost a podnětnost, a to nejen v rámci jazykovědy slovenské, ale i v širším vědeckém kontextu československém i slavistickém. Příkladů se najde mnoho, a to od samých počátků vědecké činnosti E. Paulinyho. Průkopné v dobovém kontextu byly už některé starší Paulinyho stati stylistické (přístupné nyní v souboru *O jazyku a štýle slovenskej prózy*, Bratislava 1983), teprve ve srovnání s nedávným i dnešním vývojem gramatické teorie vystoupila v plném světle průkopnost a podnětnost vnesení pojmu intence slovesného děje (v práci *Štruktúra slovenského slovesa*, Bratislava 1943), aktuální a podnětná byla ve své době stať otištěná v r. 1948 ve sborníku *Recueil linguistique de Bratislava I*, v níž se E. Pauliny zamyslel v navázání na Vl. Skaličku nad vztahem věty a promluvy („prehovoru“). Z Paulinyho klasifikace funkčních stylů z r. 1955 vycházejí nově propracovávané klasifikace v lingvistice slovenské, zvl. u J. Mistríka. Diskusně se E. Pauliny vyrovnával s problematikou a pojetím některých gramatických (zvl. syntaktických) jevů, které byly ve své době na slovenském jazykovém materiálu vymezovány a charakterizovány. Vědecky i kulturně politicky aktuální a průkopné byly pak zvláště Paulinyho práce z dějin spisovné slovenštiny; stály v popředí badatelského zájmu E. Paulinyho vlastně po celou dobu jeho vědecké činnosti a tvorby.

První syntetické zpracování dějin spisovné slovenštiny vyšlo už v r. 1948 (*Dejiny spisovnej slovenčiny*), další pak v r. 1966 jako 1. díl vysokoškolské učebnice (s časovým vymezením „Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra“), poslední — rovněž jako vysokoškolská učebnice — v r. 1983 (*Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.), zabírající opět vývoj spisovné slovenštiny v plném časovém rozsahu.

Paulinyho *Dejiny spisovnej slovenčiny* z r. 1948 se koncepčně i metodou svého zpracování hlásí k funkčnímu pojetí spisovného jazyka, tehdy vypracovávanému. Na funkčním pojetí se zřetelem k stylové diferenciaci je založeno i zpracování dějin spisovné češtiny v díle B. Havráňka (*Vývoj spisovného jazyka českého*, Praha 1936). Základní pojetí dějin spisovného jazyka jako dějin jeho stylů pronikalo už v knize V. V. Vinogradova *Očerki po istorii ruskogo literaturnogo jazyka*

XVII—XIX vv. (Moskva 1934, 2. vyd. 1938), rozvíjelo se pak u G. O. Vinokura až ke sblížení s historickou stylistikou.

Svou prací v oblasti dějin spisovné slovenštiny kladl E. Pauliny v slovenské jazykovědě základy té disciplíny, jejíž samostatnost v rámci lingvistických disciplín se postupně probíjávala a která je dnes plně konstituována, přičemž se v různých lingvistických centrech propracovává — při zkoumání konkrétních jazyků — její koncepce, metodologie, pojmosloví a terminologie. Zpracování *Dejín spisovnej slovenčiny* z r. 1983 spadá už do jiné situace a je třeba vidět je a posuzovat v novém vědeckém kontextu. Srovnání s některými pracemi z této oblasti vyššími v poslední době nám dovolí dovodit, jak se E. Pauliny podílí na rozvoji metodologie tohoto oboru i jak je jeho dílo s nimi z obecně metodologického hlediska souměřitelné.

Dějiny spisovného jazyka jsou dnes pojímány jako dílčí disciplína v rámci komplexní nauky o spisovném jazyce. Ta zahrnuje v linii obecně teoretické teorii spisovného jazyka (toto označení se dnes už ustálilo a vžilo, někdy se však chápe i šíře — jako nauka o spisovném jazyce), v linii monolingválního zkoumání větev diachronní (dějiny spisovného jazyka) a synchronní (charakteristika současného spisovného jazyka) a v linii polylingválního zkoumání konfrontační studium spisovných jazyků (opět s možností rozlišit konfrontační studium vývoje spisovných jazyků a jejich současného stavu). Paralelu k nauce o spisovném jazyce tvoří už dlouho konstituovaná dialektologie, která má rovněž větev diachronní (historická dialektologie) i synchronní (někdy diferencně označovaná jako dialektografie). Předmětem i přístupem k řešení problematiky se uvedené jednotlivé složky nauky o spisovném jazyce odlišují od dílčích lingvistických disciplín tradičně vydělovaných, které se soustřeďují na zkoumání jednotlivých rovin jazykové stavby (a to rovněž ve dvou větvích, historické a synchronní, především zkoumání současného stavu), tj. od fonologie, gramatiky a lexikologie. Dějiny spisovného jazyka se takto jasně odlišují od historické fonologie, gramatiky a lexikologie, i když k výsledkům jejich zkoumání také přihlížejí.

Abychom mohli z hlediska dnešního vědeckého kontextu, pokud jde o řešení problematiky dějin spisovného jazyka a jejich zpracování, posoudit Paulinyho nové zpracování dějin spisovné slovenštiny, jeho přínos a specifičnost, připomeneme pro srovnání některé nejnovější práce z této oblasti.

Nejvíce možností ke srovnání nám poskytne poslední práce sovětských germanistek M. M. Guchmanové a N. N. Semenjukové *Istoria nemeckogo literaturnogo jazyka IX.—XV. vv.* (Moskva 1983), představující 1. díl chystaných třísvazkových dějin spisovné němčiny. Obě autorky patří k hlavním představitelkám sovětské nauky o spisovném jazyce (v její linii teoretické i v linii historického zkoumání). Dosvědčují to jejich syntetické stati z oblasti teorie spisovného jazyka v 1. svazku souboru *Obščee jazykoznanije* (Moskva 1970; M. M. Guchmanová vypracovala stať *Literaturnyj jazyk*, N. N. Semenjuková stať *Norma*), dále pak spoluautorství, ev. jejich redakční účast v kolektivních sbornících zpracovávajících v širokém materiá-

lovém rámci problematiku spisovných jazyků z různých aspektů: *Tipologija germanskich literaturnych jazykov* (Moskva 1976, red. V. N. Jarceva, M. M. Guchman, E. A. Makajev, N. N. Semenjok), *Socialnaja i funkcionálnaja differenciacija literaturnych jazykov* (Moskva 1977, red. V. N. Jarceva, M. M. Guchman) a *Tipy naddialektnych form jazyka* (Moskva 1981, red. M. M. Guchman). Jak ukazuje už sám název jednoho ze sborníků, vystupuje v těchto pracích při zkoumání problematiky spisovných jazyků a jejich dějin do popředí aspekt funkční a sociální. Obojí tento aspekt byl výslovně podtržen už také v Havránkové zpracování vývoje spisovné češtiny z r. 1936 a je přítomen i v díle E. Paulinyho.

Jinou linií v řešení problematiky dějin spisovného jazyka (se shodným podtržením samostatnosti a specifičnosti této disciplíny, na jejímž rozvoji se v ruské a sovětské tradici významnou měrou podílelo i její zařazení jako předmětu vysokoškolské výuky) představuje kniha A. I. Gorškova *Teoretičeskije osnovy russkogo literaturnogo jazyka* (Moskva 1983). Navazuje na tradici V. V. Vinogradova a G. O. Vinokura se zdůrazněním stylistické složky, zvláště pak v rovině textové; dokládá to jasně toto autorovo závěrečné shrnutí: „dějiny ruského spisovného jazyka — to je historická stylistika ruského spisovného jazyka pracující na rovině textu a jazyka jako systému podsystemů“.

Pro dokreslení problematiky i pro způsob zpracování a výkladu (podmíněný ovšem také stručností a encyklopedickým charakterem příručky, do níž je příslušná stať zařazena) připomeneme i práci bonnského slavisty H. Keiperta *Geschichte der russischen Schriftsprache* v *Handbuch des Russisten* (Wiesbaden 1984).

V rozvoji teorie spisovného jazyka (a také v propracovávání problematiky jeho dějin) se v posledním období zvýšenou měrou uplatňují výtěžky dvou nově konstituovaných oborů, teorie komunikace (viz např. Horecký, 1979) a sociolingvistiky (srov. Barnett, 1977; Jedlička, 1984). Sovětský sociolingvista L. B. Nikoľskij (1976) se dotkl vztahu teorie spisovného jazyka a sociolingvistiky v knize *Sinchronnaja sociolingvistika* (1976), když sledoval v historické retrospektivě řešení sociologických problémů jazyka v tradici sovětské a české lingvistiky. Česká teorie spisovného jazyka propracovala nově zvláště pojem-termín jazyková situace. Chápe jej jako pojem komplexní; charakteristika jazykové situace se podává na základě relací tří dílčích složek, vnitřně dále rozčleněných, vlastní složky jazykové, sociální a komunikační. Jazykovou situací se pak rozumí vztah jazykového, ev. komunikativního společenství, diferencovaného sociálně, regionálně a generačně, k jednotlivým útvarům jazykového celku (dnes většinou národního jazyka) se zřetelem k jejich užívání v komunikačním prostoru (v jednotlivých komunikačních sférách). Vypracování charakteristiky jazykové situace v tomto pojetí jako složky celkového obrazu vývoje spisovného jazyka jsem vytkl jako programový úkol studia spisovné češtiny v národním obrození (Jedlička, 1972).

E. Pauliny s pojmem-termínem jazyková situace v uvedeném širokém vymezení nepracuje. Podává však ve zpracování dějin z r. 1983 charakteristiku slovenské

jazykové situace (a její vývojové proměny) *via facti*, ve všech uvedených složkách, sociální, komunikační a jazykové. Podobně A. I. Gorškov zjišťuje, že v dějinách ruského spisovného jazyka se odedávna probírá celý okruh otázek, které se v současné sociolingvistice (ale dodejme: i v teorii spisovného jazyka) spojují se zkoumáním jazykové situace. E. Pauliny užívá označení situace bez terminologického vyhranění ve výkladu o situaci spisovného jazyka v martinském období. Výklad obsahuje charakteristiku soudobé slovenské společnosti z hlediska politické diferenciace, dále výklad o stylech spisovného jazyka založený na rozlišení komunikačních sfér a konečně charakteristiku normy a kodifikace. Výrazné postavení má charakteristika jazykové situace ve výstavbě a osnově výkladů o dějinách spisovné němčiny. Autorky (M. M. Guchmanová—N. N. Semenjuková) chápou ovšem jazykovou situaci v tomto terminologickém označení v zúženém významu, v omezení na vlastní složku jazykovou (na jazykové útvary) a takto ji také v samostatných paralelních kapitolách charakterizují. Vedle toho ovšem předřazují těmto výkladům rovněž v samostatných kapitolách charakteristiku historické, resp. kulturně historické situace a výklady uzavírají pohledem na stylovou situaci (především na stylovou diferenciaci).

Zaujímavý je postup, který zvolil při charakteristice dějin spisovné ruštiny H. Keipert. Vychází ze stanovení určujících rysů, které se dnes plně rozvitým spisovným jazykům obecně přisuzují. Výklad dějin spisovné ruštiny pak vlastně rozkládá — poněvadž každý rys má svou vlastní historii — na dějiny jednotlivých rysů a jevů s nimi spjatých. Do popředí tak vystupují specifické vývojové problémy ruštiny jako spisovného jazyka. Nejvíce pozornosti věnuje otázkám spjatým s rysem polyfunkčnosti spisovného jazyka, s obsazením jednotlivých komunikačních sfér, zvl. funkčním jazykem domácím nebo cizím (v tomto rámci charakterizuje i ústní komunikaci). Vytčení určujícího rysu kodifikovanosti spisovného jazyka tvoří rámec výkladů o vývoji spisovné normy a kodifikace až k institucionalizaci kodifikace. Vlastnímu výkladu dějin spisovné ruštiny na základě uvedených určujících rysů předchází informační výklad o základních problémech periodizace. — Stanovení určujících rysů spisovného jazyka je ovšem ještě stále otázka diskusní (srov. k tomu např. Horecký, 1979). Lze však říci, že rysy, na nichž H. Keipert zakládá svůj výkladový postup, se zhruba shodují s rysy dnes obecně spisovnému jazyku přisuzovanými (srov. i úvodní výklad u M. M. Guchmanové a N. N. Semenjukové).

Každá práce z oblasti dějin spisovného jazyka se musí vyrovnávat s problémy, které vyplývají ze skutečnosti, že není možno mechanicky přenášet do minulosti to, co přináší poznání dnešní společenské a jazykové reality, že i obsah pojmů-termínů je třeba vidět v určitém časovém ohraničení. Tak je tomu i s pojmem-termínem *spisovný jazyk*, jehož obsah se především z hlediska vztahu jazyka a společnosti v průběhu vývoje mění. E. Pauliny se s touto skutečností vyrovnává tím, že ve výkladu a hodnocení jevů přihlíží ke všem historickým diferencím v sociální, komunikační i jazykové realitě. Je si ovšem vědom, že užití termínu *spisovný jazyk*

pro jevy starších vývojových období má svá omezení, že „má plné oprávnění teprve pro celospolečenské formy jazyka od období, kdy se formoval novodobý národ“. Proto volí pro jevy starších období diferencovaný termín *kulturní (celospolečenský) jazyk*; rozumí jím formu jazyka, kterého užívá daná společnost pro své kulturní a vůbec společenské cíle (nemá však na mysli — jak výslovně připomíná — běžné dorozumívání). Takovéto pojetí je ovšem širší než pojetí vypracované už dříve v polské lingvistice a zčásti přejaté B. Havránkem (1963): za určující rys se pokládala také mluvenost, a to především v omezení na období před vznikem písemnictví. Práce s pojmem-termínem *kulturní jazyk* tvoří osu Paulinyho výkladu o starších vývojových obdobích na Slovensku. Označuje jím jevy souvisící s existencí jak kulturní západní slovenštiny, tak slovenštiny střední, ale předsouvá jeho platnost i pro období starší. Vyzdvihuje rys *nadřaditelnosti (nadnářečovosti)* — podle E. Paulinyho jde o „záměrně formovanou podobu nadnářečního útvaru“. Jak jsme výše připomněli, založila na tomto rysu charakteristiku vývoje jazyků a jazykových situací v širokých souvislostech prostorových i historických M. M. Guchmanová.

Můžeme sledovat, jak se v rovině pojmoslovné a terminologické a na nich založeném výkladovém postupu odráží i zřetel ke *specifičnosti* daného spisovného jazyka a jeho vývoje. Specifičnost je určována specifičností historických podmínek vývoje společnosti, která daného jazyka užívá a které slouží při plnění jejích komunikačních potřeb. Proto věnuje E. Pauliny tolik pozornosti v úvodních výkladech k jednotlivým oddílům působení faktorů extralingvistických (hospodářských, politických a kulturních), podmiňujících vývoj spisovné slovenštiny a určujících jeho specifičnost v jednotlivých obdobích. Se smyslem pro jemné odstínění a jasné profilování jevů vystihuje dále všechno, co souvisí s vývojem jazykového a komunikačního společenství, se *specifičností rozvoje komunikačních sfér* jako sociálního korelátu funkčních stylů a v jejich rámci i slohových útvarů (žánrových forem). U autora, který od samých počátků své vědecké činnosti věnoval mnoho pozornosti stylovým otázkám a stylovým jevům a který v 1. vydání *Dějiny* ztotožnil ve shodě s dobovým nazíráním výklad dějin spisovného jazyka s dějinami stylů, je přirozené, že přináší mnoho nových poznatků i postřehů (i detailních, srov. např. poznámku o jarmarečních písních v souvislosti s formováním publicistického stylu) i v této oblasti.

Specifická je slovenská jazyková situace v historickém aspektu i se zřetelem k existenci a řešení vztahu domácí — cizí jazyk. Vedle paralelního — ve srovnání se situací jiných evropských jazyků — zastoupení latiny a němčiny jako cizího jazyka ve vymezených komunikačních sférách (ve funkci jazyka liturgie, jazyka administrativněprávního i jazyka vědy) vystupuje jako specifická do popředí úloha češtiny jako spisovného jazyka blízkého příbuzného při plnění vymezených úkolů. Vztah užívání domácího a cizího jazyka sleduje E. Pauliny od samých počátků vývoje. Úloha češtiny jako spisovného jazyka slovenské národnosti je v různých funkcích podrobně a soustředěně charakterizována v období 15. století, dále pak vedle kulturní

slovenštiny v století 16.—18. Soustavnou pozornost věnuje E. Pauliny i českým prvkům vyskytujícím se v textech psaných kulturní slovenštinou. Z toho, co jsme uvedli, je zřejmé, že zřetel k formování určujících rysů a zastoupení jevů s nimi spojených (na něm jako na základním principu založil, jak jsme uvedli, H. Keipert svou charakteristiku vývoje spisovné ruštiny) je v jisté míře uplatněn i u E. Paulinyho (srov. např. sled a dominantnost jevů spjatých se vztahem domácí — cizí jazyk) a přispívá k postizení vývojové dynamiky a k zplastičení výkladu.

Ve svém příspěvku jsme věnovali poněkud více pozornosti otázkám spojeným s pojetím spisovného jazyka i s koncepcí dějin spisovného jazyka a s metodou jejich zpracování (počítaje v to i uspořádání výkladu podle tematických složek). Jsme si ovšem plně vědomi významu, který má Paulinyho dílo především po vlastní stránce obsahové, po stránce poznání a hodnocení faktů. Za vším pak stojí úsilí o důsledné uplatnění marxistického pojetí vztahu jazyka a společnosti.

V úvodu ke zpracování *Dejín z r. 1948* charakterizoval je E. Pauliny jako pokus o syntetické zpracování vývoje spisovného jazyka s tím, že jde o předběžnou přehlídku pracovního programu, který je třeba splnit. Máme-li dnes přes sebou *Dejiny spisovnej slovenčiny z r. 1983*, můžeme s radostí konstatovat, že se E. Paulinymu vytčený pracovní program splnit podařilo. Mohl se přitom opřít o četné práce vlastní, v nichž průběžně řešil závažné dílčí otázky a problémy vývoje spisovné slovenštiny. Přispěly k tomu však i průkopné práce slovenských historiků i mnohé dílčí příspěvky lingvistické. Zvláště pro novější a současné období vývoje spisovné slovenštiny byly vypracovány i práce syntetické povahy z pera J. Ružičky, V. Blanára E. Jóny, zahrnuté pak do 2. dílu učebnice *Dejiny spisovnej slovenčiny II* (V. Blanár—E. Jóna—J. Ružička. Bratislava 1974). Jak Paulinyho syntéza, tak vše, co slovenská jazykověda v období necelých čtyřiceti let po stránce koncepční, metodologické i materiálové pro poznání dějin spisovné slovenštiny vykonala, zaslouží nejvyššího uznání.

Filozofická fakulta KU

Praha, nám. Krasnoarmějců 2

Bibliografie

BARNET, V.: Vztah komunikativní sféry a různotvaru jazyka v slovanských jazycích. *Slavia*, 46, 1977, s. 337—347.

HAVRÁNEK, B.: Studie o spisovném jazyce. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963. 372 s.

HORECKÝ, J.: Východiska k teorii spisovného jazyka. In: *Z teorie spisovného jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 13—22.

JEDLIČKA, A.: Dnešní stav a úkoly studia spisovné češtiny v národním obrození. In: *Slavica Pragensia XV*. Praha, Universita Karlova 1972, s. 7—21.

JEDLIČKA, A.: Zu Quellen und Entfaltung der Literatursprachelehre aus funktionaler Sicht. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 37, 1984, s. 185—190.

Резюме

Исследование истории словацкого литературного языка находилось на переднем плане научного интереса Э. Паулини на всем протяжении его научно-исследовательской деятельности. После первой синтетической разработки данной тематики в 1948 г. он к ней неоднократно возвращался, посвящая ей отдельные научные этюды. Завершением данных работ является его итоговое описание истории словацкого литературного языка в 1983 г. Сочинения Э. Паулини имеют большое значение не только с точки зрения большого фактического материала, документирующего развитие словацкого литературного языка и историю литературного языка в Словакии, но и для сознания принципиальной установки, выработки системы научных понятий и терминологии в области частной дисциплины – истории литературного языка как составной части комплексного учения о литературном языке.

Сопоставляя научно-исследовательскую деятельность Э. Паулини с некоторыми современными работами по истории литературных языков, опубликованными в последнее время, мы можем проследить ценность научного вклада Э. Паулини вместе со спецификой его взглядов и способа изложения данной проблематики.

Адаптированное и модифицированное понятие культурного (общенародного) языка проходит красной нитью через все изложение. Это понятие делает возможными характеристику и решение специфической проблемы словацкой языковой ситуации в древние периоды.

Хотя сам Э. Паулини не пользовался комплексно понимаемым понятием-термином «языковая ситуация», разработанным в социолингвистически ориентированной теории литературного языка, ему удается дать полную характеристику словацкой языковой ситуации во всех ее составных частях (социальной, коммуникативной, собственно языковой и стилистической). Говоря конкретно, он исходит из характеристики словацкого общества, его коммуникативных потребностей и из условий коммуникации. На этой основе в дальнейшем он объясняет проблемы нормы того времени (и в более поздние периоды и проблемы кодификации).

Синтез Э. Паулини является ясным доказательством тех успехов, которых достигла словацкая лингвистика в последнее время (и на основе междисциплинарного сотрудничества) в деле познания истории словацкого литературного языка.

FONETIKA V MAĎARSKEJ ĽUDOVEJ REPUBLIKE

ÁBEL KRÁČ—GEJZA WIMMER

V roku 1970 sa začala nová etapa vývinu fonetiky v MLR. Vo fonetickom oddelení Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied (JÚ MAV) vznikla štvorčlenná výskumná skupina pod vedením K. Bollu. Vypracovala nový výskumný program s cieľom dosiahnuť európsku úroveň v tomto odbore. Program a práca tejto skupiny maďarských fonetikov sú osobitne zaujímavé z hľadiska projektu rozvoja slovenskej fonetiky. Pri jeho realizácii môžu byť poučné a inšpirujúce aj skúsenosti maďarských fonetikov.

Cieľom výskumov fonetického tímu JÚ MAV bola v predchádzajúcom období strojová syntéza maďarčiny. Podľa K. Bollu (*Magyar fonetikai füzetek 10*, s. 8) sa tento cieľ dal dosiahnuť iba splnením viacerých predpokladov. Bolo treba: zamerať sa na komplexnú lingvisticko-fonetickú analýzu; použiť objektívne i subjektívne metódy, rozpracovať teóriu a aj experimentovať; orientovať sa interdisciplinárne; budovať na jestvujúcich domácich základoch (na jestvujúcich foneticko-fonologických prácach), no súčasne aplikovať aj zahraničné metódy a skúsenosti a spolupracovať so zahraničnými fonetickými pracoviskami.

Pracovná skupina sa postupne rozšírila o ďalších špecialistov, napr. o elektrotechnického inžiniera, technika, programátora, laboratórneho asistenta, o externých spolupracovníkov. Tak bolo v rokoch 1970—1978 vybudované nové fonetické laboratórium s veľmi dobrou technickou bazou, ktoré spolu s kádrovým vybavením tvorí — ako píše K. Bolla — elementárny predpoklad na dosiahnutie dobrých pracovných výsledkov. Neodmysliteľným predpokladom pre prácu tejto skupiny bol aj vlastný počítač PDP 11.

V roku 1978 začala táto skupina publikovať *Maďarské fonetické zošity* (*Magyar fonetikai füzetek — MFF*) s výsledkami svojej práce a od r. 1977 každoročne usporadúva celoštátne vedecké sympóziu o fonetickom výskume. Sympóziu slúži ako stimulátor využitia dosiahnutých výsledkov v praxi. Aplikácie sa zabezpečujú spoluprácou skupiny s univerzitami, školami, nemocnicami a pod. Množstvo a kvalita publikovaných prác si zasluhujú obdiv. Hlavnou témou výskumu — strojovej syntéze maďarčiny na základe akustickej analýzy — je podriadené celé vybavenie laboratória. Sú v ňom tieto zariadenia:

— zvukové a obrazové štúdio s videokamerou a audiovizuálnym záznamovým zariadením;

— meracie akustické laboratórium s moderným oscilografom a s možnosťou

záznamu na filmový, resp. iný materiál, elektroglotograf na meranie pohybu glotálneho tónu, zariadenie na meranie intenzity a energie rečového signálu (aj s možnosťou merať tieto parametre v rozličných frekvenčných oblastiach), analógové frekvenčné filtre, dynamický kompresor a imitátor, zrýchľovač a spomaľovač reči, sonograf a vynikajúci dánsky frekvenčný analyzátor;

- technické zariadenie na syntézu reči (švédsky syntezátor reči OVE III);
- počítač PDP 11/34 (USA).

Podľa K. Bollu (MFF 10, s. 11) sú tieto prístroje *conditio sine qua non* vo vybavení fonetického laboratória, v ktorom sa má uskutočňovať fonetický výskum na dnešnej úrovni.

Publikované príspevky možno rozdeliť do týchto širokých problémových okruhov: a) analýza a syntéza maďarčiny, b) hardware (prístroje) a software (programy) syntetizujúceho systému.

Pri riešení problémov syntézy súvislého maďarského prejavu narazili autori na celé komplexy otázok teoretických, praktických a aplikačných. Maďarskí fonetici neobchádzali ani interlingválne aspekty svojho široko koncipovaného výskumu. Výsledky svojich prác publikujú v *Maďarských fonetických zôšitoch*. Dozvedáme sa z nich napr., že v komplexe praktických otázok skúmali najmä javy intonácie (napr. melódiu a prízvuk), artikulácie, fyziológie hlasového traktu a i. Zaujímavé sú kinoröntgenografické výskumy, pri ktorých používajú počítač. V komplexe aplikačných otázok sa dotkli vývinu výslovnosti a vývinu chýb výslovnosti u detí, rečových porúch a ich terapie, fonetiky iných (typologicky a geneticky odlišných) jazykov, foneticko-fonologických javov nárečí a vypracovali niekoľko atlasov hlások: *Atlas maďarských hlások* (MFF 6 — pripomína náš Atlas slovenských hlások), *Atlas hlások americkej angličtiny* (MFF 9) a *Atlas ruských hlások* (MFF 11).

Ako sme už uviedli, základné prístrojové vybavenie tvorí švédsky syntezátor OVE III a americký počítač PDP 11/34. Manuálne alebo digitálne riadený analógový syntezátor reči OVE III syntetizuje reč pomocou dvoch povelových a štrnásť fyzikálnych (akusticko-fonetických) parametrov. Sú to:

frekvenčná poloha prvých troch formantov	F_1, F_2, F_3
šírky pásem formantov	B_1, B_2, B_3
dve pásma koncentrácie šumu	K_1, K_2
frekvenčná poloha nazálneho formantu	N_1
frekvencia glotálneho tónu	F_0
parametre znelosti, šumu a nazálnosti zvuku	AO, AC, AN
trvanie (čas)	TM.

Každý parameter sa môže meniť v určitých krokoch a v určitom intervale (napr. F_1 v 64 krokoch v intervale 200—1200 Hz).

Syntéza sa vykonáva pomocou troch základných obvodov pre vytvorenie znelých, nosových a šumových úsekov reči. Obvod na vytvorenie znelých úsekov rečového signálu je štvorpólový filter budený impulzným generátorom. Začína pracovať na

príslušný povel po vložení hodnôt parametrov $F_0, F_1, F_2, F_3, B_1, B_2, B_3, A_0$. Obvod na vytváranie nazálnych úsekov rečového signálu tvorí dvojpólový filter budeny impulzným generátorom. Vytvorenie šumových úsekov rečového signálu zabezpečuje zasa dvojpólový filter so šumovým generátorom. Hodnoty parametrov sa dajú meniť aj v čase a činnosti obvodov sa môžu kombinovať. Takto možno syntetizovať zvuky ľubovoľných maďarských hlások, ba dokonca aj hlások ľubovoľného jazyka. Syntezátor sa môže riadiť manuálne, no G. Olaszy a G. Kiss r. 1979 spojili syntezátor OVE III s počítačom PDP 11/34, takže syntezátor sa riadi aj digitálne.

Na syntézu radov hlások (t. j. slabík, slov) bolo potrebné vytvoriť taký program, ktorý vhodne kombinuje akustické parametre hlások a hláskových spojení a ktorý riadi syntezátor. Bolo treba vytvoriť aj takú banku údajov, ktorá obsahuje všetky akustické parametre potrebné pri syntéze ľubovoľných radov maďarských hlások.

Základnou stavebnou jednotkou syntézy je tzv. mikrosegment reči o dĺžke 10 ms. Pri syntéze sa pomocou počítača spájajú mikrosegmenty do segmentov zodpovedajúcich častiam hlások. Napr. spojenie slov *Jó napot* (= dobrý deň) sa skladá zo segmentov J1, J2, J01, J02, J03, 001, 0N1, 0N2, NN, NA1, AA, AP1, PUZÁVER, PVÝBUCH1, PVÝBUCH2, P01, 002, 0T1, TUZÁVER, TUVÝBUCH. Jednotlivé segmenty majú tieto dĺžky: 40, 80, 70, 40, 40, 60, 60, 40, 40, 40, 70, 80, 100, 10, 40, 40, 60, 60, 110, 140 ms. Spájaním takýchto segmentov sa syntetizuje ľubovoľný prehovor.

Pre syntézu maďarčiny sa vytvorila banka údajov pozostávajúca zo štyroch základných častí. Sú v nej hodnoty akustických parametrov maďarských samohlások, akustické parametre segmentov zodpovedajúcich prechodovej fáze medzi dvoma samohláskami a pravidlá použitia týchto segmentov, hodnoty akustických parametrov segmentov maďarských spoluhlások a spojení spoluhlások so samohláskami a hodnoty akustických parametrov v spojení dvoch spoluhlások.

Vybudovanie takejto banky údajov je zložité a zdĺhavé. Vyžaduje množstvo akustických analýz. V niektorých prípadoch (Olaszy, MFF 8) sa mohlo postupovať len metódou analýza—syntéza—analýza, lebo — ako hovoria autori — už nepatrne zmeny hodnôt parametrov segmentu tvorili inú hlásku (resp. hláskové spojenie).

Prvý program, pomocou ktorého sa dalo vhodne operovať s parametrami ľubovoľnej postupnosti maďarských hlások a hláskových spojení a riadiť nimi syntezátor, bol program FOPROX z r. 1979 (Kiss—Olaszy, MFF 10). Ako programovací jazyk bol použitý FORTRAN IV PLUS. Program sa skladá z dvoch častí: z interpretačnej časti pokynov a z vykonávacej časti pokynov. Obsahuje 15 povelov, ktorými možno meniť čas, frekvenciu, intenzitu a ostatné charakteristiky postupnosti zvukov počas doby neprekračujúcej 5 s. Zabezpečuje aj zapisovanie a menenie údajov v banke údajov a vykonávanie nutných dokumentačných úkonov.

G. Olaszy a G. Kiss (MFF 10) opisujú prvý maďarský program syntetizujúci ohraničený slovník v reálnom čase. Ide o syntézu základných čísloviek. Tento slovník sa dá zložiť z 23 základných elementov, ktorých spájanie a „asimiláciu“ treba riadiť

jednoduchými foneticko-fonologickými pravidlami. Použitím týchto pravidiel sa počet základných elementov zvýši na 119. Každý element sa skladá zo segmentov a každý segment z mikrosegmentov trvajúcich 10 ms. Segmentov je 209 a sú uložené v pamäti počítača. Pomocou nich možno v reálnom čase syntetizovať každú základnú číslovku od 1 do 999 miliónov.

Zlepšený program s názvom KEPLET môže syntetizovať aj verbálne vyjadrenie základných matematických operácií s týmito číslami.

Na základe programu KEPLET bol skonštruovaný systém UNIVOICE (r. 1982), ktorým sa dajú v reálnom čase syntetizovať nielen číslovky, lež aj ľubovoľný maďarský text. Má 365 zvukových segmentov, jednoduchšie foneticko-fonologické pravidlá a syntetizuje postupnosť hlások aj s opytovacou vetnou intonáciou.

Príspevky v *Maďarských fonetických zôšitoch* ukazujú, ako sa z riešenia základného problému (syntéza súvislého maďarského prejavu) odvíjajú mnohé nové otázky a ako sa pritom musia riešiť celé okruhy problémov. To slúži nielen rozvoju fonetiky, lež aj iných vedných disciplín. Pri riešení tejto úlohy dosiahli v MLR výsledky, ktoré budú významne ovplyvňovať ďalší vývin maďarskej fonetiky a fonológie. Pozoruhodné výsledky sa dosiahli aj v praktických aplikáciách výskumov maďarských fonetikov.

Maďarský príklad ukazuje však aj to, aké dôležité a prakticky užitočné by bolo bývalo postupné štúdium variabilnosti a súčasne aj individuálnej špecifickosti signálu reči. Skupina maďarských fonetikov totiž v doterajších výskumoch neštudovala zákonitosti, ktoré očividne jestvujú vo variabilnosti rečového signálu. Pred touto skupinou stojí teraz úloha riešiť práve tieto otázky. No na to sa bude musieť vypracovať iná pokusná a výskumná metodika. Maďarskí fonetici sa pritom nevyhnú ani konfrontácii formantovej syntézy s novšími modelmi, napr. s metódou lineárneho predikčného kódovania. O to spontánnejšie sa pripájame k želaniu K. Bollu (MFF 10, s. 18), aby sa mimoriadne úspešný i slubný vývoj maďarskej fonetiky už neprerušil.

Pri pohľade na súčasnú maďarskú fonetiku reprezentovanú prácami skupiny K. Bollu vidíme, že súčasné fonetické výskumy ďaleko prekračujú hranice niekdajšej „inštrumentálnej“, „experimentálnej“ alebo „sluchovej“ fonetiky, hranice fonológie i jazykovedy. Preto o takýto výskum prejavujú vo svete záujem (a aj finančne ho podporujú) rozličné inštitúcie, čo podstatne prispieva k rozvoju modernej fonetiky. U nás bude treba tieto stimuly získať zo spolupráce s výrobnými podnikmi a s inými organizáciami.

Pre nás, pre slovenskú fonetiku a jazykovedu, sú výsledky súčasnej maďarskej fonetiky poučné i povzbudzujúce. Svedčia o tom, že aj menší kolektív (skupina okolo 10 pracovníkov) s ohraničenými finančnými prostriedkami môže dosiahnuť vynikajúce výsledky, no súčasne aj to, že jestvuje akési dolné početné ohraničenie veľkosti kolektívu a jeho minimálne technické vybavenie, ktoré treba rešpektovať, ak sa majú efektívne rozpracovať takéto výskumné projekty. Maďarské skúsenosti tiež

potvrádzujú správnosť našej súčasnej orientácie, primeranosť, odôvodnenosť a racionálnosť našich projektov a v nich obsiahnutých kádrových a materiálových programov.

Treba azda pripomenúť aj to, že úspechy v syntéze a analýze reči sa dnes prejavujú i v robotizácii, majú svoj vplyv na výskumy v oblasti umelej inteligencie a stávajú sa jednou z podmienok všeobecného nasadenia počítačov do pracovných činností človeka. Dôsledky väzby umelej inteligencie na pokroky vo fonetických výskumoch treba zasa posudzovať podľa významu súvislostí, aké konštatujeme vo vzťahoch jazyka a myslenia, jazyka a praktickej činnosti človeka. Nie je teda prekvapujúce, že sa v posledných dvoch desaťročiach vedeckovýskumná aktivita v oblasti riešenia komplexu problémov akustických vstupov a výstupov na celom svete akceleruje. Dokladom úspešného príspevku do tejto aktivity sú aj spomínané práce skupiny fonetikov Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied.

Oddelenie fonetiky a všeobecnej jazykovedy

Katedry slovenského jazyka FF UK

Bratislava, Gondova 2

Bibliografia

- MFF 1. Vizsgálatok a hangtan köreből/Studies in phonetics. [Fonetické výskumy — tvorba zvuku, hláskový systém, intonácia, oprava rečových chýb.] 1978.
- MFF 2. Leiró hangtani tanulmányok/Papers in descriptive phonetics. [Fonetické štúdie.] 1978.
- MFF 3. A beszédintonáció néhány elméleti, módszertani és gyakorlati problémája/Some theoretical, methodological and practical problems of intonation. [Niektoré teoretické, metodologické a praktické problémy intonácie.] 1979.
- MFF 4. Hangtani tanulmányok/Papers in phonetics. [Fonetické štúdie.] 1980.
- MFF 5. Interlingvális hangtani egybevetések/Interlingual comparision in phonetics. [Interlingválny fonetický rozbor.] 1980.
- MFF 6. Magyar hangalbum. A magyar beszédhangok artikulációs és akusztikus sajátosságai/A phonetic conspectus of Hungarian. The articulatory and acoustic features of Hungarian speech sounds. [Atlas maďarských hlások. Artikulačné a akustické vlastnosti maďarských hlások.] 1980.
- MFF 7. A beszédhang fonetikai minősége/Phonetical quality of speech sounds. [Fonetická kvalita hlások.] 1981.
- MFF 8. A szegmentális hangszervezet vizsgálata/Examination of the segmental level of speech. [Rozbor reči na segmentálnej úrovni.] 1981.
- MFF 9. Az amerikai beszédhangok atlasza (a beszédhangok artikulációs es akusztikus sajátosságai)/A phonetic conspectus of American English' (The articulatory and acoustic features of American English speech sounds). [Atlas hlások americkej angličtiny (artikulačné a akustické vlastnosti hlások).] 1982.
- MFF 10. A beszéd akusztikai analízise és szintézise/The acoustic analysis and synthesis of speech production. [Akustická analýza a syntéza reči.] 1982.
- MFF 11. Orosz hangalbum. A beszédhangok képzési és hangzási sajátosságai/A phonetic conspectus of Russian. The articulatory and acoustic features of Russian speechsounds. [Atlas ruských hlások. Artikulačné a akustické vlastnosti ruských hlások.] 1982.
- MFF 12. Dialektológiai tanulmányok. Nyelvjárási és regionális köznyelvi fonetikai elemzések/Studies in dialectology. Phonetic analyses in dialects and in regional variants of standard Hungarian. [Štúdie z dialektológie. Fonetické analýzy nárečí a miestnych variantov spisovnej maďarčiny.] 1983.

SPRÁVY A POSUDKY

PROFESOR JÁN HORECKÝ ŠEŠTĎESIATPÄTROČNÝ

Dňa 8. januára 1985 uplynulo šesťdesiatpäť rokov od narodenia profesora PhDr. Jána Horeckého, DrSc., vedúceho vedeckého pracovníka Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Neobyčajne bohatá a všestranná vedecká aj vedecko-organizačná činnosť J. Horeckého bola podrobne zhodnotená pri jeho šesťdesiatročnom životnom jubileu (osobitný zväzok *Jazykovedných štúdií XV*, 1980; *Jazykovedný časopis*, 30, 1979, s. 176–177; *Slovenská reč*, 45, 1980, s. 48–52 a inde).

V mnohostrannej a vedecky originálnej práci úspešne pokračoval aj v ďalšom období svojho života, keď publikoval dve knižné práce, množstvo významných štúdií teoreticko-metodologického charakteru a naďalej patril medzi najplodnejších autorov aj v oblasti jazykovej kultúry a popularizácie výskumných výsledkov jazykovedy. V knihe *Spoločnosť a jazyk* (1982), určenej širšej verejnosti, zaoberá sa veľmi aktuálnou problematikou spoločenského aspektu fungovania jazyka, a to všeobecne ako nástroja myslenia a komunikácie i konkrétne ako fungovania národného jazyka v danej špecifickej komunikačnej situácii. Uplatňuje tu svoju novú teóriu spisovného jazyka, v ktorej v rámci národného jazyka rozlišuje spisovnú, štandardnú a subštandardnú formu. Venuje pozornosť aj fungovaniu jazykov v medzinárodných súvislostiach v podmienkach výraznej tendencie k internacionalizácii a v období vedecko-technickej revolúcie, keď je aktuálna aj komunikácia človeka so strojom. V druhej knižke, vysokoškolskej učebnici *Vývin a teória jazyka* (1983), sumarizujúco podáva základné poznatky o filozofických, teoretických a metodologických otázkach jazykovedy.

Marxistickú jazykovednú metodológiu rozvíja J. Horecký veľmi výrazne aj štúdiami uverejňovanými v našom časopise. Je nielen dlhoročným hlavným redaktorom *Jazykovedného časopisu* (od r. 1967), ale patrí aj medzi jeho profilujúcich autorov. Spomeňme tu aspoň štúdie *Slovtvorná parafráza* (1981), v ktorej tento prostriedok opisu slovtvorného významu dáva do súviszťažnosti s opisom pomocou sémantických príznakov a príslušnou logicko-sémantickou konštrukciou, ďalej *Hermeneutická metóda a jej uplatnenie v jazykovede* (1982), *K teórii spisovného jazyka* (1982), *Kritika postpozitivistických metodológií v jazykovede* (1984), *Zložitý systém jazyka a jeho dynamika* (1984). Najmä posledná štúdia je pozoruhodnou ukážkou posledných jubilentových snáh o syntetické uchopenie jazyka v podobe hierarchicky usporiadaného viacúrovňového systému s presne vymedzenými a navzájom spolupracujúcimi podsystémami funkcií, sémantických príznakov, gramatických kategórií, morfém, prozodických vlastností, pragmatických prvkov a napokon foném. Nemožno obísť ani bohatú recenzentskú činnosť J. Horeckého: pohotovo a zasväteno komentuje aj kriticky analyzuje najsúčasnějšíu, najmä zahraničnú jazykovednú produkciu. Závažný teoretický dosah majú aj ďalšie príspevky J. Horeckého, jeho referáty na domácich i zahraničných konferenciách so všeobecnolingvistickou, lexikologickou, slovtvornou a terminologickou problematikou, ktorými ďalej rozvíja svoje jazykovedné dielo.

S neutíchajúcou energiou pokračuje J. Horecký aj vo výchovnej práci a v organizácii vedeckého života. Je školiteľom mnohých aspirantov v odbore slovenský jazyk a všeobecná jazykoveda, vynikajúco vedie aspirantský seminár v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV, ktorý navštevujú aj ďalší mladí jazykovedci. Vychováva mladých adeptov jazykovedy aj ako profesor na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove. Má zásluhy o rozvoj vedy aj ako posudzovateľ kandidátskych a doktorských dizertácií a predseda komisie pre obhajoby. Je podpredsedom Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV a členom Vedeckého kolégia pre jazykovedu, literárnu vedu a vedy o umení SAV, podpredsedom Československého komitétu slavistov, predsedom Komisie pre lingvistickú terminológiu pri tomto orgáne a i.

Spolupracovníci J. Horeckého z Jazykovedného ústavu L. Štúra, v ktorom pracuje od jeho vzniku, teda už vyše štyridsať rokov, oceňujú vzácné jubilantove osobné vlastnosti: jeho ochotu pomáhať a odovzdávať skúsenosti mladším, inšpiratívne vedenie oddelenia spisovného jazyka aj užitočnú prácu v redakciách viacerých časopisov.

Svojimi doterajšími výskumnými výsledkami a vedecko-organizačnou prácou patrí J. Horecký medzi najvýznamnejších predstaviteľov slovenskej i československej jazykovedy, jeho vedecká práca je dobre známa a oceňovaná aj v zahraničí. Spolupracovníci a kolegovia mu želajú do ďalších rokov dobré zdravie, pracovnú pohodu a ešte veľa ďalších úspechov vo vedeckej práci.

K. Buzássyová

BUDAGOV, R. A.: JAZYK — REALNOST — JAZYK. Moskva, Nauka 1983. 262 s.

Vo svojej najnovšej knihe R. A. Budagov rozvíja myšlienky a témy, ktorým sa venoval sčasti už v predchádzajúcich prácach, najmä *Človek i jeho jazyk* (1976; 1983), *Čto takoje razvitije i soversenstvovanie jazyka* (1977), *Borba idej i napravlenij v jazykoznanii našego vremeni* (1978), *Filologija i kultura* (1980) a i. Ide tu o zásadné úvahy o základných princípoch marxistickej jazykovedy v rámci výskumu vzťahu jazyka, reality, myslenia a spoločnosti. K niektorým miestam v tomto uvažovaní však pokladáme za potrebné pripojiť svoj komentár.

V prvej kapitole (*Čo je to realita a antirealita jazyka*, s. 7—57) autor okrem iného reaguje na skutočnosť, že novšie sa začína (najmä na Západe) namiesto termínu lingvistika objavovať označenie lingvistické vedy. R. A. Budagov v tom vidí prejav eklekticismu, popretie monistického chápania predmetu jazykovedy. O monizme a eklekticisme v spoločenských vedách treba iste principiálne uvažovať, avšak v tomto prípade je isté, že tu svoju rolu zohráva aj nová situácia, do ktorej sa dostáva jazykoveda novej doby. Máme na mysli jej čoraz výraznejší interdisciplinárny charakter, ktorý má tiež „vinu“ na tom, že dnes sa už sotva nájde lingvista, čo by bol schopný obsiahnuť celú „plochu“ jazykovedy. Niekedy dokonca nie je v silách jednotlivca obsiahnuť ani plochu jednej disciplíny. Ako príklad možno uviesť fonetiku, v súvislosti s ktorou sa tiež presadzuje jej označovanie v pluráli najmä na významných podujatiach. Pripomeňme, že od r. 1971 (Montreal) sa už neusporadúvajú svetové fonetické kongresy (taký bol ešte v Prahe r. 1968), ale kongresy fonetických vied.

R. A. Budagov tu uvažuje aj o typoch súčasných lingvistov. Dnes jestvujú podľa neho: a) čistí teoretici, ktorí uvažujú o jazyku všeobecne, nie sú však schopní analyzovať konkrétny jazyk; b) čisti empirici, ktorí opisujú konkrétne jazyky, no nedokážu teoreticky zdôvodniť svoje materiálové opisy; c) lingvisti usilujúci sa o materialistickú (v ideále marxistickú) koncepciu jazyka, opierajúc sa pritom o veľký konkrétny materiál reálne jestvujúcich jazykov sveta. Autor je presvedčený, že iba táto tretia skupina vedcov, podľa neho zatiaľ málopočetná, je schopná posunúť vedu dopredu. S tým treba v zásade súhlasiť, ale možno sa aj tak opýtať: neexistuje dosť lingvistov, ktorých by sme zrejme nemohli bez zvyšku zaradiť do tretej skupiny, a predsa ani najmenej nepochybujeme o ich zásadnom prínose do lingvistiky?

R. A. Budagov podrobuje ostrej kritike tých autorov (predovšetkým L. Bloomfielda), ktorí sa vyhýbajú analýze vzťahu jazyk — realita. Mnohé mýty o tomto vzťahu sa u R. A. Budagova vyvracajú veľmi presvedčivo, iste však zachádza ďaleko tam, kde odmieta stanovisko, že lingvistika má skúmať jazyk, a nie realitu. R. A. Budagov je presvedčený, že v tejto veci zohral negatívnu úlohu predovšetkým F. de Saussure požiadavkou skúmať jazyk „v sebe samom a pre seba“. V poslednom čase sa tejto problematike venoval veľký počet marxistických i nemarxistických autorov (napr. roč. 1980 časopisu *Lingua*). Je pritom charakteristické, že mnohí autori vychádzajú z predpokladu o strategickej výhodnosti výskumu jazyka ako „autonómneho“ útvaru. Aby bolo možné skúmať jazyk v jeho čistej podobe, odhalíť jeho imanentné zákonitosti, je dovolené najprv ho izolovať od všetkého vonkajšieho, t. j. aj od reality. Podľa R. A. Budagova to protirečí marxistickému prístupu k skúmaniu jazyka. Pri vedeckom výskume je

však nevyhnutné ono „umŕtvenie živého“, „pretrhnutie nepretržitého“, „zhrubenie“, „zastavenie“, o ktorom hovoril Lenin vo *Filozofických zošitoch*, lebo len tak sa možno dostať k podstate takého zložitého a tak dynamicky sa rozvíjajúceho organizmu, ako je jazyk.

Autor na konci prvej kapitoly veľmi zoširoka obhajuje potrebu a nevyhnutnosť skúmať aj sémantickú stránku jazykových jednotiek. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že v dnešnej situácii v lingvistiky je to anachronizmus. Aktuálne však vyznievajú jeho tvrdenia tam, kde upozorňuje, že nie všetci, čo sa deklaratívne prihlasujú k sémantike, sú skutočne aj sémantikmi.

V ďalšej kapitole nazvanej *Historická koncepcia jazyka, myslenia a reality* (s. 58—126) sa uvažuje o tom, že spolu s jazykom sa vyvíja aj myslenie („myslenie je jednoznačne historickou kategóriou“), aj o možnosti skúmať jazyk ako znakový systém. Vyslovuje sa tu prekvapujúce tvrdenie (s. 62, 125), že znakový systém sa nemôže vyvíjať a najmä nie zdokonaľovať, môže sa iba meniť. Pretože jazyk sa, naopak, vyvíja, nie je správne interpretovať ho ako znakový systém. Tento argument je prekvapujúci najmä vzhľadom na novú všeobecnú teóriu systémov, ktorá už dávnejšie používa pojmy ako „rast“, „evolúcia“, „genéza“, „výber“ atď. Treba pripustiť, že niektoré pojmy charakterizujúce vývoj a zdokonaľovanie sa systémov („zmena“, „adaptácia“, „učenie“) sa používajú aj pri opise procesov ich fungovania, čo súvisí s tým, že hranica medzi procesmi fungovania a vývoja je v mnohých prípadoch nezreteľná. V nijakom prípade však o vývoji systémov dnes už nemožno pochybovať.

R. A. Budagov sa v ďalších kapitolách *Gramatika a realita* (s. 129—164) a *Kategória času v gramatike, texte a v realite* (s. 187—218) pokúša dokázať neadekvátnosť tvrdenia, že kategória času v gramatike nemá vzťah ku kategórii času v živote a prírode, podobne ako „umelecký čas“ sa nezhoduje s fyzikálnym časom. (O týchto otázkach jestvuje obširna literatúra — pripomeňme, že r. 1967 vznikla v New Yorku dokonca *Medzinárodná spoločnosť pre výskum času*, ktorá vydáva vlastné periodiká a usporadúva konferencie: porov. antológiu *The Voice of Time. A cooperative Survey of Man's View of Time*. Ed. by J. Frasier. New York 1966. 700 s.). R. A. Budagov vychádza pritom z dvoch predpokladov: a) čas, podobne ako priestor, existuje objektívne, nezávisle od človeka; b) je poznateľný a možno ho skúmať. Kriticky nadväzuje na „osem dôvodov“, ktoré uvádza H. Weinrich v knihe *Tempus* (Stuttgart 1973) ako argumenty proti stotožňovaniu fyzikálneho a gramatického času a pokúša sa dokázať opak. H. Weinrich má iste pravdu v tom, že jazyk nie je fotografiou skutočnosti, a ani kategória gramatického času nie je kópiou objektívneho času. R. A. Budagov však správne zdôrazňuje, že uplatňovanie gramatického času nemožno vysvetliť nijako inak len na základe objektívneho času.

V šiestej časti *Miesto sovietskej jazykovedy v súčasnej vede o jazyku* (s. 219—252) autor formuluje niektoré zásady uplatňované v sovietskej vede od 20. rokov nášho storočia, a to v týchto podkapitolách: a) podstata jazyka, b) materialisti a idealisti v jazykovede, c) kategória významu a kategória vzťahu v jazyku, d) statika a dynamika jazyka, e) spisovné jazyky a národné jazyky, f) jazyk a spoločnosť, jazyk a myslenie, g) sovietska a zahraničná jazykoveda. Jedna z podkapitol tejto časti sa nadpisuje aj titulom *Dva diametrálne protikladné výklady podstaty jazyka*, pri ktorej je potrebné sa tiež pristaviť. R. A. Budagov dáva totiž do protikladu dve vymedzenia: 1. „... reč je praktické vedomie, existujúce i pre iných ľudí, teda i pre mňa samého existujúce skutočné vedomie“ (Marx—Engels); 2. „jazyk je znakový systém“ (podľa autora módné určenie). Ak je podľa R. A. Budagova pravda, že jazyk je „praktické, skutočné vedomie“, potom pri jeho výskume vystupuje na prvý plán problém jazyka a myslenia, sprostredkovane jazyka a spoločnosti a jazyka a kultúry. Ak je jazyk „predovšetkým znakovým systémom“, znamená to, že základnou otázkou jazykovedy má byť problém podstaty znaku, vzťahu znaku a modelu, transformácií a pod. R. A. Budagov uvažuje aj o možnosti spojiť obidve tieto definície jazyka do jednej, z čoho by potom vyplývala potreba zaoberať sa všetkými aspektmi jazyka, podmienenými obidvoma výkladmi. Ale túto myšlienku hneď zavrhuje, lebo podľa neho „znak je unilaterálna kategória, kým slovo je bilaterálna kategória“ (s. 222). Znak nie je jednotou formy a obsahu, keby to tak podľa autora bolo, museli by sme priznať, že aj myslenie má znakový charakter, a tým by sme „zlikvidovali“ aj problém odrazu objektívnej skutočnosti v našom vedomí. Kým na jednej strane zásada „jazyk je skutočné vedomie“ zblížuje jazyk s okolitým svetom, princíp „jazyk je znakový systém“ naopak stavia bariéru

medzi jazyk a skutočnosť a jazyk sa potom musí chápať ako jav, ktorý nie je bezprostredne pozorovateľný, ale je tzv. čiernou skrinkou (s. 223). Podľa R. A. Budagova v sovietskej jazykovede vždy prevládala prvý pohľad, iba novšie ustupuje do úzadia pod „tlakom“ jednostranného preferovania znakových prvkov jazyka.

Je isté, že časť Budagovových námietok nájde adresáta medzi predstaviteľmi pozitivistickej a fenomenologickej filozofie, ktorí pojem odrazu nahrádzajú pojmom znaku, resp. symbolu. Ide tu o tzv. reprezentacionizmus, podľa ktorého predstavy a vnemy neodrážajú, ale len reprezentujú svet. Človek takto poznáva nie objektívny svet, ale len to, čo mu je dané v zmysloch.

Znak, pravdaže, nie je totožný s odrazom, ale je s ním vnútorne spojený. Sám znak (jav, ktorý na základe predchádzajúcej skúsenosti označuje istý predmet) nemožno totiž pochopiť, ak ho odtrhneme od princípu odrazu. Znakové systémy, vznikajúce neustále v procesoch odrážania a poznávania, sa oprávnenne pokladajú za najvhodnejšiu a najčastejšiu formu objektivizácie psychických procesov. Pri takomto chápaní je potom zrejmé, že medzi výkladom jazyka ako „praktického, skutočného vedomia“ a jeho výkladom ako „znakového systému“ niet nijakého protirečenia, a už vôbec nie takej výraznej inkompatibility, o ktorej hovoril R. A. Budagov.

Týmto našimi poznámkami sme chceli zaujať stanovisko k niektorým otázkam nastoleným v knihe R. A. Budagova *Jazyk — realita — jazyk*, zároveň však aj ukázať, že ide o hlboko inšpiratívny text, ktorý vyvoláva potrebu znovu uvažovať o viacerých základných otázkach marxistickej jazykovedy.

S. Ondrejovič

APPROACHES TO LANGUAGE. Red. R. Harris. Oxford, Pergamon Press 1983. 182 s.

Cieľom príspevkov v recenzovanom zborníku, ktorý vychádza ako štvrtý zväzok edície *Language and Communication Library* a jeho zostavovateľom je Roy Harris z Oxfordskej univerzity, je poukázať na spoločný základ rozličných disciplín zaoberajúcich sa výskumom jazyka. Príspevky predtým odznali na interdisciplinárnom seminári, ktorý sa konal v Oxforde. Okruh pertraktovaných otázok v zborníku je široký — od vzťahu jazyka a reči cez jazyk ako sociálny jav a prostriedok poznávania až k problematike jazykovej relativity a posudzovaniu komunikatívnej efektívnosti jazykov.

V úvodnej štúdii *Language and speech* (s. 1—15) sa R. Harris vracia k „večnej“ otázke vzťahu jazyka a reči. Vychádza z európskej tradície, zamýšľa sa nad podmienkami vzniku jazyka, kriticky prehodnocuje obsah pojmov jazyk a reč a usiluje sa o jeho presnejšie vymedzenie. Generativistom vyčíta, že zavedením pojmov performancia a kompetencia prehĺbili terminologický zmatok v lingvistike. Protiklad jazyka a reči skúma vo viacerých rovinách. Vo fyziologickej rovine je reč iba implementáciou jazyka, lebo človek má jazyk aj v takom prípade, keď stratil schopnosť vokalizácie. V semiotickej rovine konfigurácie akustických signálov nie sú prejavom logoidnej schopnosti človeka. Konfigurácia zvukov sa stáva slovom, vetou či časťou slova prípadne vety vďaka tomu, že patrí do množiny obdobných konfigurácií, ktoré takisto fungujú ako znaky. Z hľadiska tohto semiotického kontrastu reč označuje celkovú rečovú činnosť, kým jazyk sa vzťahuje na to, čo z tejto činnosti robí verbálnu signalizáciu, takže iba časť rečového aktu patrí do jazyka a zvyšok do reči. V exekutívnej rovine vysielanie správy (ako reč) kontrastuje so správou. A napokon v štvrtej rovine (sociologickej) stoja individuálne verbálne zvyklosti (reč) oproti verbálnym zvyklostiam akceptovaným celou spoločnosťou (jazyk).

Autor si všima aj nedôslednosti pri prekladaní Saussurových termínov *langage*, *langue* a *parole* do angličtiny; rozlišovanie fonetiky a fonológie pokladá za umelé, pretože aj fonetika patrí do jazykovedy. Na druhej strane práve kontrast fonetiky a fonológie mu dáva možnosť rozpoznať charakteristiku protikladu reči a jazyka (autor však túto možnosť nevyužil). Nový je jeho pohľad na písaný jazyk: existenciu jazyka v písanej podobe nemožno pokladať za sekundárnu v porovnaní so zvukovou podobou.

Pravda, protiklad jazyka a reči by sa ešte dal doplniť o ďalšie aspekty, napríklad o protiklad potenciálnosti, resp. aktuálnosti, o protiklad lineárnosti, resp. nelineárnosti atď.

F. P. Dinneen sa v štúdií *Language and linguistics* (s. 17—29) sústreďuje na analýzu jazykovej filozofie stredovekej školy modistov 13.—14. storočia. Modisti (nazvaní takto podľa spoločného diela *De modis significandi*) si postavili za úlohu objasňovať dvojznačnosti v jazyku a zosúladovať rozdiely medzi vecami na jednej strane a našimi predstavami o týchto veciach na druhej strane, pravda, v podobe, v akej sa odzrkadľujú v reči. Ako ukazuje F. P. Dinneen, viaceré modistické myšlienky si zachovali relevantnosť až podnes; v istom zmysle na učenie modistov nadväzuje pádová gramatika. Modisti si všimli vzťah medzi bytím a signifikáciou a prišli k záveru, že signifikácia neodráža bytie priamo, ale cez myslenie. Pokiaľ ide o pádovú gramatiku, autor upozorňuje, že jej hodnota spočíva medziúňm v tom, ako pomáha odhaľovať lexikálne a sémantické medzery v jazyku.

J. Bruner (*The social context of language acquisition*, s. 31—60) sa sústreďuje na významný psychologický problém — na spôsob, akým si deti osvojujú jazyk a zdôrazňuje úlohu pragmatiky v tomto procese, ktorého povaha zatiaľ nie je dostatočne preskúmaná. Podobne ako F. P. Dinneen v predchádzajúcom príspevku upozorňuje na dôležitosť, kognitívnu primárnosť činnosti, z ktorej vychádza i pádová gramatika a ktorá bola známa už predtým. (Hovorí o nej napríklad V. Skalička, keď poukazuje na antropocentrizmus jazyka.) Podľa Brunerovho názoru v procese osvojovania reči najdôležitejšiu úlohu má správne zvládnutie rečových aktov, rozličných typov situácií a zvládnutie širšieho repertoáru takýchto situácií. Syntaktická a sémantická správnosť je druhoradá. Učiteľ (spravidla rodič) nie je pre dieťa len vzorom, ale hlavne partnerom.

Do okruhu kognitívnej psychológie či vedy o poznávaní patrí článok D. A. Allporta s názvom *Language and cognition* (s. 61—94). Východiskom je mu otázka, do akej miery ľudské intelektuálne schopnosti závisia od prirodzeného jazyka, inak formulované, či si človek môže zachovať intelektuálne schopnosti aj v takom prípade, keď z nejakého dôvodu stratí jazykové schopnosti. Odpoveď na túto otázku hľadá autor v rozličných typoch afázie. V tejto súvislosti si zaslúži pozornosť zistenie, že ľudia si ukladajú lingvistické epizódy do dlhodobej pamäti v reprezentácii, ktorá sa líši od pôvodnej, počutej jazykovej verzie a takto vlastne prechádza z povrchovej roviny do hĺbky. Iný dôležitý poznatok sa týka reálnosti sémantických komponentov. Niektoré typy afázie naznačujú, že sémantické komponenty v istom zmysle patria do psychologickéj reality.

Z výskumu afázií vyplýva, že mentálna reprezentácia písaných slov je nezávislá a takisto je nezávislá ich väzba so slovnými významami. Ukazuje sa tiež, že neexistuje jednoznačná korešpondencia medzi kognitívnymi kódmi a jednotlivými lexémami. To znamená, že kognitívne kódy — tzv. hĺbkové štruktúry — vlastne nepatria do prirodzeného komunikačného jazyka, ale sú spoločné s mechanizmami zúčastnenými na našich nejazykových senzorických a motorických interakciách s fyzickým prostredím a sú od nich závislé.

Na reálnosť sémantických komponentov poukazujú aj niektoré typy každodenných rečových chýb, napríklad zámenny slov vzťahujúcich sa na blízke pojmy. Tieto komponenty však nezávisia od prirodzeného jazyka; závislosť tu prebieha skôr opačným smerom. Na základe výskumu autor prichádza k záveru, že kognitívne schopnosti nezávisia od komunikačného jazyka, ale platí to iba pre jednotlivcov. Ľudské poznanie je súčasne sociálny jav a v tomto zmysle, ako produkt kolektívu, je závislé od jazyka ako prostriedku komunikácie v rámci tohto kolektívu.

Filozoficko-logické otázky vzťahu jazyka a pravdivosti si všíma M. Dummett (*Language and truth*, s. 95—125). V krátkosti sa vracia ku korešpondenčnej a koherenčnej teórii pravdy a zdôrazňuje, že pojem pravdy nerozlučne súvisí s pojmom významu. Príkláňa sa k názoru, že primárnymi nositeľmi významu nie sú slová, ale vety. Prirodzene, veľa tu závisí od toho, ako sa vymedzí pojem významu a či sa rozlišuje význam a zmysel.

Problemátike jazyka a činnosti je venovaná štúdia *Language and social action* (s. 127—141), ktorej autorom je R. Harré. Autor vychádza z Austinovej teórie rečových aktov. Využitie jazyka v činnosti je dvojaké. Buď jazyk vystupuje pri opise alebo vysvetľovaní činnosti, alebo môže byť analógom spoloč-

skej činnosti. R. Harré uvádza doklady, ktoré dokazujú, že ľudská činnosť je štruktúrovaná. Napríklad obrady majú i svoju dramatickú stránku, scenár, kostýmy, úlohy, divákov, režisérovo a pod. Rozličné druhy činnosti majú svoju syntax i svoju sémantiku, svoje pravidlá, ktoré majú normatívnu, regulatívnu alebo deskriptívnu povahu. Pojem významu má teda miesto v analýze jazyka, ale aj v sociálnej aktivite. Sociálna sémantika sa dá rozvíjať paralelne s lingvistickou teóriou.

Hlavná myšlienka E. Ardenerovho článku (*Social anthropology, language and reality*, s. 143—156) sa dá stručne vyjadriť ako kritika jazykovednej interpretácie Whorfovej teórie. Autor tvrdí, že správanie nedeterminuje jazyk, ale tvorí s ním jednotu, existuje súčasne. Uznáva aj vplyv jazyka na myslenie, a to v tom zmysle, že jazyková kategorizácia môže usmerňovať myslenie a správanie do istých koľají. Príspevok je teda iba potvrdením poznatku, ku ktorému prišli už aj iní lingvisti. Pozoruhodnejšie sú Ardenerove myšlienky o „hustote“ kategórií, vďaka ktorej majú kategórie štatistickú povahu, prejavujúcu sa v rozlišovaní jadra od periférie a v rozplývavosti hraníc kategórií.

V záverečnej štúdii P. Mühlhauser (*Language and communicational efficiency: The case of tok pidgin*, s. 157—177) nastoluje problém, ktorému sa jazykovedci už dlhší čas taktne vyhýbajú. Spochybňuje tézu, že všetky jazyky sú si rovné čo do vyjadrovacích možností. Používa dôkazový materiál z novoguinejského pidginu. Pri posudzovaní jazyka rozlišuje referenčnú adekvátnosť, systematickú adekvátnosť a prijateľnosť. Zdôrazňuje však pritom opatrne, že kvality jazyka nemožno posudzovať mimo prostredia, v ktorom sa používa. Téza o ekvivalentnosti jazykov zrejme platí, pokiaľ ide o ich gramatickú štruktúru, predovšetkým morfológiu. V oblasti syntaxe a slovnej zásoby má však zmysel rozlišovať vyvinutejšie a menej vyvinuté jazyky, pretože funkčná šírka jazyka sa odráža v rozpracovanosti jeho slovnej zásoby a rozmanitosti syntaktických prostriedkov zasa bezprostredne súvisí s existenciou literatúry a iných druhov intelektuálnej činnosti. Cenné sú aj Mühlhauserove poznámky o podmienkach vzniku pidginu, ktorý je viazaný vo svojich začiatkoch na situácie, keď sa jazykové prvky preberajú nesystematicky, búrlivým spôsobom, a to vedie k nepravidłom v štruktúre.

Hoci sa v jednotlivých príspevkoch vyslovujú neraz aj protichodné myšlienky, pre všetky je príznačná vysoká teoretická úroveň a interdisciplinárny prístup k problematike.

V. Krupa

ERHART, A.: *ZÁKLADY JAZYKOVĚDY*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1984. 186 s.

Ve své vysokoškolské učebnici obecné lingvistiky věnuje autor, vynikající indoeuropeista, hlavní pozornost klasickým strukturálním přístupům (do značné míry se opírá o výsledky lingvistů slovenských, zejm. J. Horeckého, dále Š. Ondruše a J. Sabola i F. Míka, a poměrně málo využívá výsledky české lingvistiky); přístupy novější jsou do značné míry ponechány v pozadí, a některé z nich (zejména matematická lingvistika) jsou charakterizovány spíše varovně, ačkoli autor zčásti uznává jejich užitečnost pro praktické uplatnění lingvistiky (strojový překlad). Jejich praktické uplatnění je však neobyčejně široké a perspektivní, neboť jsme teprv na začátku období, ve kterém bude hodně záležet na komunikaci člověka s počítačem. Společenská úloha jazykovědy dostává v této souvislosti nové dimenze, což při marxistickém přístupu jistě nelze přehlížet. Také teoretickou úroveň oborů vědy spojoval K. Marx právě s jejich schopností uplatňovat matematické metody. A. Erhart uvádí, že popis jazyka má nutně charakter modelu zahrnujícího systémové vztahy (s. 15); ty jsou v oblasti jazyka hodně složité, takže nepřekvapuje, že se tu šíří uplatnění metod, které pro zachycení složitých vztahů byly vytvořeny v oborech pro to kompetentních (logika, algebra aj.). Kde jsou vztahy relativně jednodušší, tam je možné i dnes vcelku úspěšně postupovat bez matematických prostředků. Erhartova kniha tuto možnost dokládá ve třech oblastech, totiž v hláskosloví, tvarosloví a v přehledu po zajímavých jevech v jazycích světa.

První z těchto okruhů je zastoupen (s. 25—61) přehledem klasické fonologie (především artikulační), s důrazem na distribuční analýzu (s. 32). Charakteristika hlavních jednotek je podrobná, ale zůstává

poněkud vágní. Různé definice fonému se uvádějí s tím, že „se navzájem nepopírají, ale spíše doplňují“ (s. 33n). Ze simultánní povahy distinktivních rysů se vyzvojuje (s. 35), že (na rozdíl od fonémů?) nemají „reálnou existenci“. Pod názvem *Typologie souhláskových podsystémů* se pak charakterizují distinktivní vlastnosti a různé možnosti třídění souhlásek. Konsonantismus i vokalismus jsou ilustrovány přehledem řady jazyků. (Poněkud nepřesně se u sanskrtu na s. 45 neříká, že se uvádí jen podsystém samohláskových fonémů krátkých.) Jsou uvedeny také různé charakteristiky slabiky (s. 50) a podrobně se probírají jednotky suprasegmentální. Autor se snaží (s. 55n) o soubornou definici přízvuku slabičného, slovního a větného (souvisejícího s aktuálním členěním; **patrně by** bylo vhodné věnovat přitom pozornost umístění přízvuku nejen ve slově a ve větě, ale i v jednotlivých „grupách“ či frázích).

Druhý okruh, problematika v širším smyslu morfoloická, je reprezentován třemi kapitolami (s. 62—103). Autorovi se tu daří charakterizovat některé typické problémy morfématické roviny a její vztah k fonologii (druhy alternací aj.). Morfém je vymezen jako znaková jednotka spojující označované a označující („morfon“); jako příklad morfému se **však uvádí** (s. 62) akuzativ singuláru, tedy spojení čehosi jiného (Skaličkových *sémata*). K podobným nepřesnostem, ve strukturní i starší lingvistice ovšem obvyklým, patří např. i označování předpony jednou za *afix* (s. 67), jindy za samostatný lexikální morf, *kořen* (s. 65; ale *pří-nos* přece není na stejné úrovni jako *velko-město*). Málo závazné jsou formulace jako „Většina synonymních výrazů je ovšem zaměnitelná jen v některých kontextech“ (s. 73), neříkající mnoho o tom, jak autor pojem synonymie chápe; mohly by dnes už být alespoň poněkud upřesněny. Autor se nezmiňuje o vágnosti významů a o kritériích pro její odlišení od víceznačnosti (tedy pro vymezení významových jednotek), ani o složitých vztazích mezi významem a referencí (popř. designací a denotací), sémantikou a pragmatikou.

Ilustrace komponentální analýzy lexikálních významů (s. 74—76) je užitečná, ačkoli zůstává u elementárních příkladů. Překvapuje, že v kapitole o lexiku není využita Mathesiova charakteristika pojmenování a sousloví, stejně jako v předcházející kapitole nebyly využity Dokulilovy práce o tvoření slov. V třetí kapitole z tohoto okruhu, o morfoloickém významosloví, se probírají — většinou ovšem jen stručně — gramatické kategorie. (Je-li gramém „označované“ morfému, není patrně přesně, že indikativ nebo aktivum jsou gramémy bez morfémického korelátu, se kterými počítáme jen díky „požadavku“ (čímů?) symetrického uspořádání gramatické kategorie (s. 81); přesnější definice by umožnily věcnější diskusi.) Do hloubky jde zejména Erhartův rozbor jmenného rodu, výstižně je tu charakterizován i vývoj rodu v indoevropských jazycích. Kategorie způsobu je zachycena s pomocí klišé o „postoji mluvčího k obsahu výpovědi“ (s. 91). Zcela obdobně je charakterizován základ větné modalítivity (s. 116), kterou autor právem řadí jinam. — U kategorie osoby (s. 94) připomeňme, že „ne já“ není zahrnuto v *my podepsaní*. Říkat, že kategorie určenosti je „typická pro novindoevropské jazyky“ (s. 93), není zcela výstižné. Zasloužný je pokus o „univerzální model systému lokálních pádů“ (s. 99), i když není zcela jasné, v jakém smyslu „platí“ pro — všechny? — „indoevropské i mnohé neindoevropské jazyky“. (Je to repertoár, z něhož si jednotlivé jazyky „vybírají“, nebo společný soubor gramémů, z nichž některé jsou dvojnásobně vyjadřovány týmiž prostředky? — Nepracuje se tu s pojmem předložkového pádu, ačkoli se uvádějí např. jeho *sufixální protějšky v maďarštině*). U *gramatických pádů* se dostává na stejnou úroveň subjekt (větný člen) a agens (aktant); bez připomenutí Kuryłowiczových funkcí primárních a sekundárních se říká „Lokální pády vykonávají nezřídka funkce pádů gramatických“ (s. 100; je tedy něco jiného funkce mít než jí „vykonávat“; rozdíl lze vyjádřit jasněji). Pádové morfémy mají značný stupeň redundance, ale neplatí v plné míře, že „k označení syntaktických vztahů stačí slovosled“ (s. 101).

K třetímu okruhu v knize zachycenému patří jak ilustrace bohatě předkládané ve výše uvedených kapitolách, tak i podrobný a soustavně utříděný soupis jazyků (s. 137—156). Jazykové rodiny a jejich „větve“ se probírají v areálním uspořádání, vhodně se upozorňuje na hypotézy o dalších genetických vztazích a uvádějí se i počty mluvčích jednotlivých jazyků, stáří jejich zachovaných psaných památek aj.

Méně zdařilé je zpracování některých dalších okruhů, zejména syntaxe a větné sémantiky, které jsou v centru pozornosti různých směrů dnešní teoretické lingvistiky. Autor pracuje v syntaxi (s. 104—119) především se vztahem závislosti, ale neupozorňuje na přední díla, ze kterých by student měl mít možnost

čerpát bližší teoretickou nebo materiálovou charakteristiku základních variant tohoto přístupu (Tesnière, Kuryłowicz, Šmilauer). Podle svých formulací si autor patrně není vědom toho, že se závislostní syntaxi už v řadě různých přístupů dostalo stejně propracované matematické formulace jako syntaxi transformační (kterou by bylo třeba odlišovat od generativního přístupu vůbec). Spojení hloubkové struktury věty s bliže nespecifikovanou „vnitřní řečí“ je patrně méně vhodné, než by bylo připomenutí toho, co v uplynulém čtvrtstoletí různé československé i jiné směry zjistily o významové stavbě věty. Autor zůstává u tradičních vágních formulací, např. spojuje přechod od vnitřní k vnější řeči se „ztvárněním“ určité myšlenky slovy (s. 104), při kterém mluvčí může „pronášet výrok logicky správný, ale gramaticky chybný“ (co se míní myšlenkou, výrokem, jeho gramatickou chybností, zůstává bez objasnění).

Je třeba souhlasit s tím, že pasívum a aktivum „jsou sémanticky ekvivalentní (mají stejnou hloubkovou strukturu)“, čímž se naznačuje (s. 104), že hloubkovou strukturu lze ztotožnit s významem věty; nepřijímají to však mnozí jiní autoři (zejména ne N. Chomsky, který ovšem s hloubkovou strukturou pracuje až ve svých publikacích pozdějších než *Syntaktické struktury*, většinou méně matematicky zatížených, ale v učebnici nepřipomenutých, čímž může být čtenář dezorientován). Připomeňme ještě, že termín „výpověď“, užívaný zde pro hloubkový zápis věty, je už v naší lingvistice dost široce užíván nejméně ve dvou jiných významech: (i) výpověď větná nebo nevětná, ve vztahu k jazykovému systému; (ii) výpovědní událost jako dílčí jednotka jazykového komunikátu, popř. textu. K definici závislého členu jako složky vypustitelné (s. 105) je třeba upozornit na tzv. exocentrické konstrukce, zejména na ty, ve kterých je závislý člen nejen významově obligatorní, ale také v povrchové podobě věty nevypustitelný. Nejasné je uplatnění termínu transformace (s. 107, s tím, že při pasivizaci „se objekt stává subjektem“, kde bylo možné uplatnit rozdíl mezi aktanty a větnými členy jako pojmy ze dvou rovin větné stavby). V odstavci o aktuálním členění (s. 118) se mylně předpokládá, že jádrem výpovědi je nanejvýš jeden její člen, a nepřesně se mluví o afixech pro „aktualizaci“ v japonštině aj. O textové lingvistice se autor jen zmiňuje, ačkoli v sedmdesátých letech už byla mnohostranně zpracovávána v lingvistice naší, sovětské, polské, obou německých států aj.

Kapitoly *Jazyk a společnost* (s. 120—134) a *Písmo* (s. 163—170) podávají v nutné stručnosti užitečný elementární přehled dané problematiky. (Alespoň u sociolingvistického výkladu bychom však čekali připomenutí průkopnických prací Havránkových i problémů jazykové kultury a stylistiky.) Pojednání o typologii jazyků (s. 156—162) zůstává u „mnohosti a různorodosti kritérií“ (s. 160) a mlčky přechází existenci typologického směru Skaličkova, který dovede vyhledat souvislosti mezi jednotlivými typologickými vlastnostmi jazyků. Kniha mohla hodně získat, kdyby byl výklad o takto chápaných typech jazyků zařazen v její první polovině; s podloženými typologickými charakteristikami by se pak už mohlo pracovat na jednotlivých místech, kde nacházíme jen rozptýlené poznámky (o vývoji francouzštiny na s. 93 a 97, o lexématických kategoriích v tzv. „amorfních“ jazycích na s. 103). Místo o kumulaci funkcí v koncovkách (což je důležitý rys flexivních jazyků) mluví autor nejasně o spojitém označování kategorií ap. (s. 80n, 85, 97 aj.); chybí typologická charakteristika různých jevů probíraných v kapitole o syntaxi (kongruence, rekce, různých druhů kondenzace).

Není jen autorovou chybou, že se v knize nevhodným způsobem odkazuje na literaturu; ze souboru odkazů uvedených za oddílem totiž není vidět, jaká stanoviska jednotliví autoři zaujímají; čtenář se nedoví, co má kde hledat při dalším studiu. Zvenčí jsou dána i jiná omezení: škoda, že k přehledu jazyků nebylo možné připojit aspoň schematické mapky; silně zjednodušená transkripce je vyřešena velmi dobře (vadí snad jen nerozlišení visargu od *h*).

Autorova široká znalost problematiky fonologie a morfolgie si zaslouží uznání. V knize se však nedostává dost pozornosti některým základním otázkám dnešní teoretické lingvistiky, ani mnohým výsledkům dosaženým u nás, ani principiálnímu požadavku po zaměření vědy i na praktické potřeby společnosti. Pro obory mající jen málo prostoru ve výuce jsou nedostatky učebnic o to bolestnější.

P. Sgall

Podstatná časť doterajšej jazykovednej produkcie súzvučne akcentuje tézu, podľa ktorej frazeológia tvorí jednu z najpríznačnejších a najsvojráznejších oblastí v každom prirodzenom jazyku. Jej problematika je dôležitá a mnohoaspektová, vedecké prístupy navyše vychádzajú z preferovania rozličných teoreticko-metodologických východísk. Výsledky nových výskumov prinášajú preto podnety a impulzy na konfrontáciu jestvujúcich názorov či spresňovanie a revidovanie niektorých prekonaných interpretácií. *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (ďalej SČFI), ktorý pripravil kolektív lexikografov z Filozofickej fakulty KU v Prahe a z Ústavu pre jazyk český ČSAV, predstavuje v relatívnej úplnosti súbor ustálených viacslovných pomenovaní tejto oblasti, pričom venuje zvláštnu pozornosť i bežne používaným výrazom hovoreného jazyka, a to spisovným i nespisovným.

Idiomatika a frazeológia sa v diele chápe široko nielen v teoretickom, ale predovšetkým v praktickom zmysle. V prvom zväzku slovníka (pripravil ho kolektív pracovníkov FF KU pod vedením F. Čermáka a J. Hronka) sa spracúvajú prirovnania; druhý zväzok má obsahovať predovšetkým nominálne výrazy, tretí výrazy verbálnej povahy. V prvej časti recenzovaného slovníka sa predstavuje koncepcia diela a inštruktívne sa formulujú zásady spracovania (i použitia) slovníka (s. 9—25), druhú tvorí vlastný slovník prirovnaní (s. 29—413), tretiu sémantický register (s. 415—461), štvrtú časť rozsiahlejšia štúdia gestora celého projektu F. Čermáka o českých prirovnaniach (s. 463—492); o jej teoretické postuláty sa opiera celá koncepcia 1. zväzku slovníka.

Je všeobecne známe, že jednotne chápaná (a používaná) terminológia nie je zatiaľ doménou prudko sa rozvíjajúcej frazeológie (možno tu pripomenúť rozličnú platnosť termínov frazeologický zvrst, frazeologický zrost, združené pomenovanie, či rozkolísané používanie názvov pre základnú jednotku frazeológie). SČFI v tomto zmysle nebude slúžiť iba stabilizačne; v chápaní niektorých otázok je nekonvenčný a netradičný. Za idiomatiký a frazeologický výraz sa v ňom (vecne) pokladá „ustálená a minimálne dvojslovná kombinácia ľubovoľného slovného druhu s iným (prípadne kombinácia rovnakých slovných druhov), ktorá je príznačná tým, že (aspoň) jeden jej člen sa môže v danom význame a funkcii spájať s inými slovami v texte iba obmedzene, prípadne vôbec nie; je teda v tomto význame či funkcii obmedzený len na túto kombináciu“ (s. 10). Druhou (nie však obligátnou) črtou takéhoto spojenia býva jeho neobvyklá prenesenosť, sémantický posun. Najdôležitejším princípom, o ktorý sa toto chápanie opiera, je anomálna kolokabilita (kombinatorika), spájanosť slov (prípadne ďalších jednotiek) jednak po stránke formálnej, výrazovej (v tomto zmysle je — podľa SČFI — takáto kombinácia frazéma a súbor frazém frazeológie), jednak sémantickej a funkčnej, ktorá je proti formálnej stránke nerozložiteľná na svoje pôvodné členy (v tomto zmysle ide o idióm a idiomatiku); v každej takejto kombinácii, chápanej ako špecifické jazykové pomenovanie, sa teda ráta s prirodzenou, špecifickou, a nie vždy rovnako zastúpenou povahou celej oblasti. V slovenskej i sovietskej frazeológii sa termínom idióm (idiomatizmus) prevažne označujú také ustálené slovné spojenia, ktoré sú charakteristické pre daný jazyk (tak sa tento termín vysvetľuje napr. aj v *Slovníku slovanskej lingvistickej terminologie*); pri prekladoch takýchto svojráznych jazykových výrazov sa pociťuje potreba koncízne uplatniť tzv. prekladový ekvivalent.

Prirovnanie (ako jednu zo základných jednotiek frazeológie a idiomatiky) charakterizuje prirodzená formálna a sémantická špecifickosť a relatívna samostatnosť: v teórii i praxi SČFI sa chápe ako ustálené a idiomatické pomenovanie slúžiace na označenie a hodnotenie (predovšetkým) podobnostného vzťahu medzi menom (substantívom), určeným v konkrétnom kontexte, a vopred daným modelom (s. 466). V prvom zväzku slovníka sa české prirovnania spracúvajú asi v 2050 úplných a v 350 redukovaných heslových statiach, doplnených množstvom odkazov. Heslá sú radené abecedne podľa podoby slova, nasledujúceho za komparátorom *jako* (prípadne *než*) na pravej strane prirovnania (*být zmrzlý j. rampouch*). Slovník sa usiluje i v spôsobe spracovania hesiel diferencovať ich charakter najmä z aspektu frekvencie (miery používanosti). Hlavné typy hesiel, t. j. heslá výkladové i odkazové, sa vnútorne členia na dva subtypy, a to heslá bežné a okrajové.

Heslové state sú spracované podľa premyslených lexikografických zásad, jasne formulovaných a demonštrovaných v úvodnej inštrukcii. Heslová frazéma (záhlavie) môže obsahovať varianty dvojakého typu, a to varianty syntagmatické i paradigmatické. Dôležité sú údaje o štýlovej príslušnosti a expresivite príslušnej frazémy. Základné štýlistické kvalifikátory označujú príslušnosť k štýlu básnickému, knižnému, publicistickému, neutrálnemu, kolokviálnemu, k slangu i argotu.

Ako neutrálne sa označujú frazeologické jednotky štýlovo bezpríznačkové, bežné a používané v hovorených i písaných prejavoch (napr. *být j. mléko*). Hľadisko spisovnosti sa pokladá za príliš široké a pre frazeológiu a idiomatiku málo relevantné. Aj kolokviálnosť (frekvencovaným kvalifikátorom k o. l. sa označujú typické frazémy hovoreného jazyka, spisovné i nespisovné) sa tu teda chápe širšie ako hovorová podoba spisovného jazyka. Jednotlivé prirovnania sa uvádzajú v hláskovej i tvarovej podobe obecnej češtiny, pretože spisovná podoba by pôsobila neprirodzena a štylizovane. Treba súhlasit s konštatovaním, že slovník má v tomto prípade charakter deskriptívny, a nie kodifikačný.

Diskutovať možno o tom, či je únosné zaraďovať prirovnania k básnickému štýlu (kvalifikátor bás.n.). V literatúre sa neraz zdôrazňovalo, že básnické (aj individuálne) prirovnania pre ich značnú intenzifikáciu, hyperbolizáciu či básnickú obraznosť necharakterizuje ustálenosť; sú to skôr voľné spojenia slov. V SČFI sa síce vyskytuje označenie príslušnosti frazémy k básnickému štýlu zriedkavo, no aj skutočnosť, že sa obvykle spája s kvalifikátorom kniž. (knižný štýl) dokazuje, že je asi redundantné (napr. kniž. — bás. *krásny j. Adónis*).

Pred výkladom významu frazeologickej jednotky sa uvádza (v zátvorke) kontext a hlavná valencia každého výrazu, t. j. druh vzťahu k niektorým časťami tohto kontextu. Je tu naznačená valencia k hlavným aktantom a cirkumstantom (týmto termínom sa označujú ďalšie faktory kontextu, najmä typické okolnosti použitia frazémy a pod.), ktoré sa prirovnania v konkrétnom kontexte zúčastňujú. Prirovnanie *chodit j. dobytek* (kolokviálne) je napr. spracované takto: „(Skupina ľudí i detí obecně, někdy v protikladu k tichému, důstojnému n. klidnému prostředí:) jít velmi hlučně a divoce; dupat, křičet a bezohledně se hnát dopředu.“ — Výklad významu frazémy, nasledujúci po opise kontextu a valencie, tvorí s nimi jednotu. Autori sa obmedzujú predovšetkým na vystihnutie podobnosti z aspektu kvality či kvantity, nehľadiac na to, či má charakter vlastnosti, deja, situácie alebo stavu a pod. Výklady v SČFI sú skutočne koncízne a v celom diele autorsky i redakčne starostlivo zjednotené; obsahujú predovšetkým bezpríznačkové slová, t. j. neexpressívne, nesynonymné a nemetaforické. Heslová frazéma sa navyše exemplifikuje vo svojom typickom kontexte, ktorý má vždy podobu vety.

V predposlednej časti hesla (za príslušným grafickým znakom), formálne členenej symbolmi S (synonymum), A (antonymum) a Cf (latinské confer = porovnaj) do troch podskupín, sa frazeologická jednotka explicitne zaraďuje do celého systému ustálených frazém a idiémov po stránke sémantickej a funkčnej. Škála týchto súvislostí založená na jednej strane na princípe podobnosti, obdobnej funkcie a ekvivalencie, na druhej strane na princípe výraznej opozície, antonymie a funkčnom, textovom kontraste je veľmi mnohostranná a rôznorodá. Vo všetkých troch podskupinách sa pred konkrétnymi synonymami, opozitami a i. uvádzajú spravidla jednoslovné odkazy na sémantický register.

Konkrétne spracovanie tejto časti hesla možno demonštrovať na príklade, ktorý je pozoruhodný aj z iného aspektu. Na príslušnom mieste abecedy (pod písmenom S) sa spracúva frazéma *koukat do něčeho j. Slovák do hodin*. Má viacero štýlistických i gramatických charakteristík, použitých v súlade s koncepciou diela; kvalifikátor k o. l. ju zaraďuje ku kolokviálnemu štýlu. Vykladá sa takto: („Člověk ve vztahu k zložitému přístroji, zařízení, někdy rozbitému, popř. popisu technickému, odbornému textu ap. :) hloupě, naivně a zcela nezkušeně, neodborně, obv. i nechápavě do něčeho hledět ve snaze pochopit princip, vyznat se v tom.“ S *dívat se, koukat j. tele (na nová vrata), koukat j. husa do flašky* A *vědet si s něčím rady; vědet, jak/kudy na to; jít na něco od lesa, umí si na to zajít, umí to vzít do ruky, chytit něco za správný konec* Cf *hloupý, nerozumět, rozumí tomu j. koza petrželi, nemá o tom ani páru, ví (o tom) starou bačkoru*.

Bolo by zaujímavé zistiť a poznať motiváciu vzniku tohto prirovnania. Je napr. jeho nominatívna funkcia sémanticky (a prirodzene aj semioticky) naozaj motivovaná stabilnými entitami? Užitočné by

boli vari aj sociologické výskumy orientované týmto smerom, pretože citované prirovnanie nie je v češtine zrejme ojedinelé; SČFI ponúka aj heslové frazémy *dřít/dělat j. Slovák* (s odkazom viz *dřít/dělat j. otrok*) a *mluvit/hučet do někoho j. Slovák do hodin* (neodbytné a nezkušené, popř. hloupě se snažit někoho přesvědčit, přemluvit). Redakcia mala venovať väčšiu pozornosť výberu hesiel. Keď sa neuvádzajú frazémy typu *lítat (někde) j. papírověj čert, j. vlašťovka v průvanu, j. utřzený vrata* a pod., mohla sa citlivejšie posúdiť aj vhodnosť zaregistrovania a spracúvania z viacerých hľadísk neúnosných citovaných prirovnaní.

Podľa zámeru autorov má slovník pomáhať domácim i zahraničným používateľom pri štúdiu vzťahov medzi dvoma (prípadne i viacerými) jazykmi, a preto uvádza aj štvorjazyčné ekvivalenty výrazu (prirovnania) v jeho základnom význame. Symboly A, N, F, R signalizujú, že ide o ekvivalenty anglické, nemecké, francúzske a ruské. Formálne sa SČFI usiluje ekvivalenty odlišovať podľa ich štatútu v cieľovom jazyku a upozorňuje na zhody a rozdiely s češtinou. Zisťuje sa tak, či ide o štruktúru s češtinou zhodnú (napr. pri formálnom prirovaní) alebo nezhodnú, prípadne či ide o ustálené idiomatické prirovnanie v užšom alebo širšom zmysle (to potom býva obyčajne iba čiastočne anomálne alebo metaforické).

Je škoda, že sa nevyužila možnosť takto konfrontovať aj slovenskú frazeológiu. Základný výskum ustálených prirovnaní je urobený; frazémy sa lexikograficky spracúvajú vo výkladovom *Slovníku slovenského jazyka* i v *Malom frazeologickom slovníku* E. Smieškovej. Navyše je tu *Česko-slovenský slovník*, ktorý spracúva aj frazeológiu, a vychádza prekladový *Veľký slovensko-ruský slovník*. V tomto diele sa problematike ustálených slovných spojení a ich lexikografickému spracovaniu (prirovnania sa pokladajú za jeden typ ustálených slovných spojení s frazeologizovaným komponentom; v súlade s tradíciou, založenou na ich genetickom prototypu, sa vyčleňujú ako samostatná skupina) venuje značná pozornosť. Predpoklady na spracovanie slovenských prirovnaní v príslušnej časti heslovej state SČFI teda boli. A to aj napriek tomu, že Česko-slovenský slovník pochopiteľne nezaregistruje frazeológiu v takom rozsahu ako špecializovaný SČFI (ten uvádza napr. 41 prirovnaní s komparátom *pes*, ČSS ich obsahuje iba päť) a kolokviálne (obecne české) prirovnania niekedy tlmočí pomocou lokálne obmedzených nárečových frazém.

Vedeckú hodnotu i praktickú použiteľnosť slovníka zvyšuje premyslene pripravený sémantický register, ktorý zaznamenáva všetky heslá zväzku. Tvorí samostatný a ucelený slovník obsahujúci synonymné skupiny výrazov, t. j. triedy frazém majúce v širokom zmysle rovnaký význam. Predstavuje teda súbor českých prirovnaní usporiadaných na princípe podobnosti do abecedného slovníka. Je to vlastne istý druh synonymického slovníka, ktorý možno (aj vďaka precíznemu odkazovému systému) používať viacúčelovo.

Ako sme už spomenuli, autorom rozsiahlej štúdie *Česká přirovnání* (s. 463—492) je František Čermák. Stručne naznačuje prezentovanie idiomatiky a frazeológie v doterajšej lexikografii (vymenúva najmä staršie české slovníky a zbierky prísloví), vysvetľuje autorským kolektívom diela rešpektované a v praxi realizované vlastné chápanie tejto problematiky. Bibliografické údaje (literatúru) o súčasnom štádiu výskumu v zásade (okrem jediného odkazu na vlastné skriptá) neuvádza a zistenia iných bádateľov pracujúcich v oblasti frazeológie nehodnotí a nekomentuje. Jeho výklady sú logické a konštruktívne, formulované tézy a závery podporujú preukazné analýzy bohatého materiálu, no na niektorých miestach sa žiadalo aspoň pripomenúť metodické prístupy a klasifikačné úsilia iných autorov. Nazdávame sa totiž, že zistenia slovenských jazykovedcov zaoberajúcich sa problematikou ustálených prirovnaní (J. Mlaček, E. Smiešková) nie sú v tejto súvislosti zanedbateľné (vo viacerých bodoch korešpondujú s výkladmi F. Čermáka) a majú aj všeobecnú platnosť.

Autor štúdie potvrdzuje svojim výskumom napr. poznatky, podľa ktorých sa obidva hlavné členy formálne jednoduchého, nerozvinutého prirovnania, t. j. jeho komponenty na ľavej a pravej strane (v prirovnávanej a prirovnávacej časti) od formálneho znaku (komparátora) realizujú všetkými štyrmi plnovýznamovými slovnými druhmi, ktoré vstupujú navzájom do radu bežných slovných kombinácií (kolokácií). Obidva základné slovné druhy (podstatné meno a sloveso) sú z hľadiska účasti v ľavej a pravej strane prirovnania komplementárne a tvoria jasný protipól: verbum vytvára základ ľavej a substantívum

pravej strany prirovnania. Kombinácia $V k S$ (prípadne aj $V(-A)$) k $S a V k Av$, t. j. k deverbatívnemu adjektívu) tvorí nesporne základnú štruktúru prirovnania. Všeobecne je to teda asymetrická binárna konštrukcia, syntagma typu $V - S$ so záväzným explicitným komparátorom.

V kapitole o transformáciách (autor vyčleňuje syntagmatické, paradigmatické a vlastné gramatické typy transformácií) je v naznačej schéme (tabuľke) zriedkavá technická chyba (s. 491); celý typograficky náročný text SČFI (vrátane cudzojazyčných častí v heslových statiach) je inak precízne korigovaný a vysádzaný.

Slovník českej frazeológie a idiomatiky je moderným a reprezentatívnym dielom súčasnej českej jazykovedy. Dominujúci explicitný a systematický spôsob spracovania materiálu (v recenzovanom 1. zväzku sú to ustálené prirovnania druhej polovice 20. storočia) zaručuje, že bude plnohodnotne plniť zábery autorov pri výuke i v praxi. Jeho publikácia však naznačuje inšpirujúce perspektívy aj pre ďalší teoretický výskum v oblasti dynamicky sa rozvíjajúcej frazeológie.

I. Ripka

JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE XVII. Z DEJÍN SLOVENSKEJ LEXIKY. Red. Š. Peciar. Zostavil J. Doruľa. Bratislava, Veda 1982. 128 s.

Sedemnásť zväzok Jazykovedných štúdií, zostavený podľa novej koncepcie, je venovaný dejinám slovenskej lexiky. Autori príspevkov sú slovenskí a českí jazykovedci, ktorí z viacerých hľadísk rozoberajú otázku slovenskej lexiky v diachronickom i synchronickom pláne.

Prvý príspevok *Žilinská kniha jako pramen slovenské a české historické lexikografie* (s. 5—14) venovali autori I. Němec a E. Michálek autochtónnosti lexikálnych jednotiek Žilinskej knihy a hodnoteniu vzťahu medzi českou a slovenskou zložkou jazyka tejto pamiatky. V úvode príspevku sa autori zaoberajú problematikou „tzv. zmiešaných textov“ (s. 5) a otázkou, do akej miery majú byť takéto texty prameňom národných historických slovníkov. V porovnaní s názormi F. Ryšánka, podľa ktorého je „text Žilinské knihy psán českým jazykem spisovným, do něhož pronikají prvky nářeční“ (s. 5) došlo v neskoršom období k novšiemu chápaniu v distribúcii českých a slovenských prvkov v slovnej zásobe Žilinskej knihy (J. Doruľa). Autori príspevku si pritom kladú otázku, či sú v uvedenej pamiatke slovenské len právne termíny a vlastné mená a riešia problematiku slovenskej slovnej zásoby zo slovtvorného hľadiska. Poukazujú pritom na známe termíny *božba, božiti se, boženik, počuvný, vrece, přiš/přiš, otný* a pod. Všímajú si aj skupinu slov, ktoré sa v češtine a slovenčine formálne zhodujú, v oboch jazykoch sa však vyznačujú špecifickým významom. K takýmto lexikálnym jednotkám patria výrazy *dorobiti se/vyždělat si, rokovati/obsílat, chyšný/domáci, nabraný/naložený, drúh/tyčka, sochor*. Ako zvláštnu skupinu slov vydefujú slová, ktorých „příslušnost k slovenskému prostředí signalizuje pouze jejich podoba hláskoslovná nebo tvaroslovná“ (s. 10). Uvádzajú pritom, že hlásková forma je „relatívne menej spoľahlivým kritériom“ (ibid.). Do tejto skupiny slov patria výrazy *přiš, přepustiti* zapísané českým ř, slová „s pokleslou jotací *nevěsta* — s. 11“ i slová *dlh, hrobľa*. Rozborom ďalších lexikálnych jednotiek (*haluzě, nižní*) autori poukazujú, že Žilinská kniha môže byť „oprávnené v téže lexikální jednotky pramenem obou historických slovníků, českého i slovenského“ (s. 12). Ide o slovnú zásobu administratívno-právneho okruhu, z oblasti obchodu, živnosti, domácnosti a hospodárstva, rodinných vzťahov. V uvedených tematických okruhoch prenikali do textu Žilinskej knihy i také lexikálne jednotky, ktoré možno podľa autorov príspevku považovať za slovenské, pretože patrili k „příznakově slovenským okruhům“ (s. 13). Príspevok I. Němca a E. Michálka je metodologicky dobre rozpracovaným návodom pri hodnotení tzv. zmiešaných textov ako prameňa historických slovníkov.

V príspevku *Problémy frazeologie z hlediska diachronie* (s. 15—24) sa J. Skladanā zaoberá otázkou diachronného prístupu pri skúmaní frazém. Vychádza z teoretických prác spájajúcich jednotky lexikálneho systému a frazeologického systému. V teoretickej časti príspevku autorka rozoberá vzťah ustálených slovných spojení a voľných spojení, otázku frazém a ich historických prameňov. Ďalej uvádza doklady

ustálených slovných spojení typu *rezať rováš* (s. 19), fakultatívnych komponentov *ponížený, láskavý, milosrdný, pokorný* v spojeniach typu *utiekať sa s poníženosťou k láskavým nohám niekoho* (s. 21) i ustupujúcich zvykov, povier (typ *zavolať k plachte niekoho* = zavolať niekoho, aby sa staral o ženu po pôrode; *čepiec na hlavu položiť* = začepčiť, prijať mladú nevestu za ženu). So zanikajúcimi reáliami súvisia i prirovnania *silný ako hrada, veľký ako peniaz*. Niektoré frazémy zanikli pre ich „menšiu rozšírenosť, archaický spôsob vyjadrovania a významovú nepriepriateľnosť“ (s. 22), napr. spojenie *prišla (príde) dobrá vôľa niekomu*. Niektoré frazémy sa prestali používať preto, lebo obsahovali cudzie slová (typ *rekomendovať sa do grácie*). V súčasnom slovenskom jazyku však máme množstvo frazém, pri ktorých došlo v porovnaní s minulosťou k posunutiu alebo zovšeobecneniu významu (*priviesť na pravú cestu niekoho, vyjsť na psí tridsiatok*) alebo možno pri nich pozorovať väčšiu variabilnosť (*nahadzovať na oči niekomu, nametovať na oči niekomu, zlodejstvo nahadzovať niekomu* a pod.). Príspevok J. Skladanej naznačuje niektoré aspekty skúmania frazém v synchronnom i diachronnom pláne. Autorka konštatuje, že „podstatnejší prínos k tejto problematike predpokladá hlbší a vyčerpávajúcejší výskum slovenského materiálu zo začiatkov spisovného jazyka z predspisovného obdobia“ (s. 23).

V príspevku *Lexikáľno-sémantická problematika historického slovníka slovenského jazyka* (s. 25–38) sa V. Blanár zaoberá otázkou významových komponentov lexikálnych jednotiek pri koncipovaní lexikografických prác. Predmetom príspevku je otázka „základných problémov súvisiacich s postihnutím a opisom lexikálneho významu“ (s. 27). Pri výklade lexikálneho významu odvodených slov vychádza autor z pojmu parafráza a uvádza, že „plynulú komunikáciu umožňuje neustála súhra expanzie a kondenzácie“ (s. 27). Pri expanzii ide o explicitné vyjadrenie sémantických príznakov, pri kondenzácii o ich implicitné vyjadrenie (ibid.). Na príkladoch „*A toto je naše štúdio, zariadenie na prípravu a vysielanie televíznych programov — Tu sa nachádza zariadenie na prípravu a vysielanie programov*“ vysvetľuje autor stupeň ekvivalencie medzi lexémou/sémémou a parafrázou (s. 28). Tieto pojmy a teoretické úvahy aplikuje autor pri spracúvaní historického prameňového materiálu. Ako vzor uvádza sloveso *hájiť* patriace do otvoreného čiastkového systému *ochraňovať*. Pri slovese *hájiť* uvádza kategóriáľno-sémantické príznaky jednotlivých semém a ich vyjadrenie osobitnou lexémou. Autor aplikuje teoretické poznatky semaziológie na historický jazykový materiál a novátorským spôsobom rieši problematiku slovníkového spracovania historického (i súčasného) materiálu.

Príspevok E. Krasnovskej *O jazyku tzv. kurensov z rokov 1784–1790* (s. 39–59) sa zameriava na postihnutie lexikálnej stránky popisu osôb (úradné meno, prezývka osoby, pôvod a etnická príslušnosť, vek, postava, typ tváre, farba a tvar očí, vlasy, fúzy, obočie, osobitné znamenia, povolanie, znalosť jazykov, oblečenie a pod.). Slovnú zásobu kurensov sleduje autorka vo viacerých oblastiach — na Spiši, vo Zvolenskej stolici, v Gemeri i Bratislavskej stolici. Pri záznamoch týkajúcich sa pôvodu obyvateľstva sleduje E. Krasnovská slovtvorné spôsoby pri vyjadrovaní pôvodu jednotlivých osôb (od základu *rod-: rodák, rodič, rodom, rodený, narodený, zrodený, súci*), rozoberá a opisuje spôsob vyjadrenia veku (častica *okolo* + počet rokov + adjektívum *starý*), pri opise postáv si všima spôsoby vyjadrenia charakteristických čŕt (*stredneg postaty, veľkeg zwgazisteg postaty, človek stredneho tela, nizky zawazany* atď.); rozsiahly priestor venuje vyjadrovaniu farby tváre, očí, obočia, fúzov. Konštatuje, že pre jazyk kurensov je „charakteristický výrazný kontakt s nárečiami, a to aj napriek tomu, že prvopisy týchto kurensov boli vydávané z centrálného úradu“ (s. 57).

R. Kuchar sa v príspevku *Z lexiky majetkovo-právnych vzťahov v starej slovenčine* (s. 61–71) zaoberá okruhom lexikálnych jednotiek grupujúcich sa okolo pojmu *majetok* a príslušných terminologických synonym. Rozborom termínov *majetok, imanie, istina, nábytok* (nadobudnutý, nie zdedený majetok), *majetnosť, grunt, plác, džava*, ako aj opisom častí majetku (*rozdiel, rozdelenie; diel; čiastka, časť; táľ*) autor zisťuje, že „vyjadrovacie možnosti staršej slovenčiny v oblasti majetkovo-právnej boli veľmi bohaté“ (s. 70). Centrálnе postavenie pri pomenovaní majetku malo však v predspisovnej slovenčine slovo *statok*.

M. Majtán v príspevku *Začiatky slovenskej geografickej terminológie* (s. 73–91) opisuje staršie pamiatky z oblasti zemepisu. Všima si pritom lexiku, ktorá sa viaže na základné geografické pojmy.

Vychádza najmä z práce Ladislava Bartolomeidesa *Geographia aneb Wypsánj Okrssi ku Zemského s sesti Mappami vlastnj Rukau vyrytými* (1798). Autor príspevku uvádza charakteristické črty tohto diela (Judovýchovný charakter, zmienka o Kopernikových heliocentrických názoroch) a rozoberá základné termíny z matematického zemepisu (pólnoc, polodňe, výhod, západ, horizon/obruč horizontal, zenit, nadir, obruč, kolúr, kolúrus, pól, pólus, schod, minúta, ekliptika), dĺžkové miery (palec, dlaň, päšf, piad, lakeť/lokeť, ríf, noha — stupaj — šlúch — črevíc; krok, kročaj; siaha, prút, mifa, leuka), morské geografické termíny (more — oceán, lono, pazucha, zátok, zátočina, sigot, polsigot, prívoz). Z ostatných termínov, ktoré sa v oblasti geografie používali, opisuje M. Majtán výskyt slov *potok — rieka, vrch, vrchy — hora — les, údol, dolina, mesto, dedina, ves*. Výskyt staršej geografickej terminológie v pamiatkach domácej proveniencie svedčí o cieľavedomom využívaní predpisovného kultúrneho jazyka na osvetové ciele.

Záverom i koncepciou je príspevku M. Majtána blízky i príspevok I. Kotuliča *Z predbernolákovskej slovenskej jazykovednej terminológie* (s. 93—118). Úvod príspevku venuje autor problematike jazykovednej terminológie z diachrónneho hľadiska. Uvádza pritom aj práce zo súčasnosti, ktoré syntetizujú pohľad na súčasnú jazykovednú terminológiu. Hlavnú pozornosť však zameriava na opis lingvistických termínov v predpisovnom období. Spracovaním historického prameňového materiálu napr. zisťuje, že pojem *jazyk* sa v predbernolákovskom období používal častejšie ako pojem *reč*. Pozornosť venuje výskytu a frekvencii pojmov *slovo — meno*, významu slov *dobropísebnosť, peknopísebnosť*, v oblasti ortografie si všima význam slova *litera* (vo význame *graféma*), pojmy *točené y, dlhé ss a i*. Autor príspevku si všima aj oblasť hláskoslovnia a výslovnosti, morfológie (pojmy *substantívum, mužský, ženský a nižiadny rod, jednonásobný počet, viacnásobný počet*), uvádza pomenovania pádov i spôsobov ohýbania jednotlivých slovných druhov (*deklinácia — odchýlnosť, konjugácia — spojenosť*). Rozborom predpisovných prameňov z oblasti jazykovedy I. Kotulič zistil, že „jednotliví autori alebo tvorcovia staršej jazykovednej terminológie na seba nenadväzovali alebo len málo“ (s. 116), preto v starších prácach jazykovedného charakteru badať nejednotnosť jazykovednej terminológie. Nerovnomerné a nevyvážené je v tomto období aj rozpracovanie jazykovedných termínov na úrovni jednotlivých jazykových rovín (porov. s. 117). Príspevok môže byť dobrým východiskom pre ďalšie porovnávacie výskumy v oblasti vývinu jazykovednej terminológie i našej slovnej zásoby.

V príspevku *Trnavský školský slovník z roku 1648* (s. 119—126) si K. Palkovič všima lexikografickú prax autora slovníka zo 17. storočia. Vychádza zo základnej charakteristiky v usporiadaní tohto lexikografického diela. Charakterizuje heslové slová, ich tvary v slovníčku vo vzťahu k latinčine, maďarčine a slovenčine. Všima si i pravopisné vplyvy (latinské zložky a grafémy *ae, ph, x: praelat, delphin, buxba, grafému c* vo funkcii *k*, zdvojené grafémy i vplyv nemčiny pri zamieňaní *s a z* typ *suzugem, zluzebnosť*). Pozornosť venuje i písaniu *g* miesto *j* (*gehla, zbrog*), *cz, ss* miesto *č, š, (czerny, sskop)*. Badať tu aj oslabený vplyv češtiny (atrofiu *ř*, protetického *v*). V oblasti tvaroslovnia poskytuje trnavský slovník menej charakteristických prvkov. Na základe rozboru slovnej zásoby K. Palkovič predpokladá, že „slovník mal slúžiť ako praktická príručka pri používaní nejakej učebnice (gramatiky)“ (s. 124).

Príspevky uverejnené v sedemnástom zväzku *Jazykovedných štúdií* obohacujú doterajšie poznatky a zistenia o nové fakty v oblasti dejín slovenského jazyka. Prispievajú tak vo významnej miere k poznaniu kontinuálneho procesu, v ktorom sa formovala dnešná podoba nášho spisovného jazyka.

P. Žigo

KATEGORIJA SUBJEKTA I OBJEKTA V JAZYKACH RAZLIČNYCH TIPOV. Red. S. D. Kacnelson. Leningrad, Nauka 1982. 199 s.

Zborník štúdií pracovníkov leningradského Jazykovedného ústavu je venovaný typologickému skúmaniu kategórie subjektu a objektu. Autori vychádzajú zo základného predpokladu formulovaného

S. D. Kacnelsonom, že kým obsahová valencia formovaná v termínoch subjektovo-objektových funkcií je univerzálna, jej morfológické stvárnenie je idioetnické. Táto téza v zborníku zjednocuje príspevky analyzujúce materiál jazykov analytického i syntetického morfológického typu.

Autorky prvej štúdie M. A. Borodina—L. M. Skrelina (s. 4—22) skúmajú kategóriu subjektu a objektu v románskych jazykoch, pričom si všimajú aj dialekty. Materiál analyzujú v troch rovinách: 1. konceptuálnej rovine, v ktorej sa vyčleňuje subjektovo-predikatívna štruktúra; 2. paradigmatickej rovine, v ktorej rozlišujú paradigmy viet podľa prísudku a paradigmy viet podľa podmetu; 3. vlastnej syntaktickej roviny konkrétnej vety. Porovnávaním spôsobov vyjadrenia subjektu a objektu vo vetách s tranzitívnym prísudkom prichádzajú k záveru, že ak sa odhliadne od prísneho rozlišovania rôznych funkčných vrstiev aktualizácie viet, románske jazyky sa vyznačujú štruktúrno-syntaktickou zhodou. V príspevku sa naráža na celý rad ďalších problémov spojených s modelovaním syntaxe a s realizáciou modelov, ktoré sa v ňom však ďalej nerozvídzajú.

Podnetnou je štúdia S. M. Kibardinovej (s. 23—44) o otázkach vyčleňovania subjektu a objektu z hľadiska valenčnej teórie v tej podobe, ako je modifikovaná v bohatej sovietskej a nemeckej literatúre. Teoretické východiská autorka čerpá predovšetkým z práce S. D. Kacnelsona *Typologija jazyka i rečevoje myšlenije* (1972). V zhode s ňou vyčleňuje dve roviny valencie: obsahovú, ktorú považuje za univerzálnu, a formálnu, v svojej podstate idioetnickú. Formálnu valenciu ako formu vyjadrenia obsahovej valencie ďalej člení na obsahový plán (zahŕňa vzťahy slovesa a od neho závislých substantív určujúce sémantickú štruktúru viet) a výrazový plán (morfológická forma argumentov slovesa). Rozlíšeniu obsahovej a formálnej valencie zodpovedá rozlíšenie obsahových subjektovo-objektových funkcií a foriem ich vyjadrenia. Dôležité pritom je, že vzťah medzi pádmi a nimi vyjadrovanými funkciami nie je jednoznačný.

Analýza konkrétneho materiálu z nemeckého jazyka je zameraná na riešenie niektorých problémov z oblasti obsahovej valencie slovies. Predchádza jej klasifikácia slovies podľa počtu vyžadovaných argumentov, analýza konceptuálneho jadra lexikálneho významu slovesa pomocou metódy komponentovej analýzy a klasifikácie lexikálnych významov slovies a substantív. Správnym sa nám zdá tvrdenie, že odlišenie významov a valencií slovies sa v reči uskutočňuje na základe kategoriálnych príznakov ich argumentov, najmä subjektu, napr. *Die Lampe leuchtete — Er leuchtete mit der Lampe.*, resp. prípady, ktorým E. Pauliny (Slovenská gramatika, 1981) pripisuje schému A—DZ: *Otec číta (knihu)*. Pri viacvalenčných slovesách musia potom príznaky argumentov zodpovedať nielen príznakom miest pri slovesách, ale príznaky argumentov si musia zodpovedať i navzájom (*Die Arznei hilft dem Kranken*). Vzájomný vzťah valencie slovesa a jeho kategoriálnej sémantiky ovplyvňujú aj podmienky použitia slovesa vo vete, napr. použitie slovesa s príznakom jedinečnosti: *Er schreibt (einen Brief an seinen Freund)* a s príznakom stálosti: *Er schreibt (= Er ist Schriftsteller)*; porov. Paulinyho typ *Brat valaši* (Az—Dz).

Poslednou otázkou, ktorou sa autorka v štúdiu zaoberá, je vzájomný vzťah obsahovej a formálnej valencie najprv pri použití slovesa v priamom, potom aj v prenesenom význame. Uvádzané príklady sú však analogické príkladom, ktoré rozoberá S. D. Kacnelson v spomínanej monografii, preto sa nimi nebudeme bližšie zaoberať. Chceme len poukázať na skutočnosť, že príklady typu *Bolia ho ruky* (*Ihm schmerzen die Hände*) sa v našej jazykovednej literatúre riešia odlišne, a to tak, že zámeno *ho* (v nemčine *ihm* = 3. pád) sa nepovažuje za podmet v hĺbkovej štruktúre (porov. E. Pauliny: Slovenská gramatika, 1981, s. 152).

Najcennejším príspevkom v zborníku sa nám zdá štúdia E. B. Aristovovej (s. 45—64) venovaná kategórii subjektu v súčasnom anglickom jazyku. Autorka oprávnene poukazuje na nesprávnosť stotožňovania pojmov gramatický subjekt a podmet, ktoré vedie k tomu, že sa pod pojem podmet zahŕňajú prvky s rôznym významom, a na druhej strane sa tým oddeľujú prvky s rovnakým sémanticko-syntaktickým obsahom vystupujúce vo vete v podobe rôznych vetných členov. Východisko nachádza v prijatí Muchinovho termínu syntaxéma. Pojem subjekt de ja nahrádza pojmom agentívna syntaxéma,

ktorú považuje za základnú, ďalej nedeliteľnú jednotku (invariant), charakterizovanú množinou syntakticko-sémantických príznakov, z ktorých hlavným a nevyhnutným je príznak agentívnosti.

Pri konkrétnej analýze agentívnych syntaxém v ich možných syntaktických pozíciách v anglickej vete určuje obsah syntaxém a ich distributívne vlastnosti. Postupuje pritom metódou rôznych transformácií (napr. depasivizácie). Ako osobitné pozície vyčleňuje pri agentívnej syntaxéme pozíciu jadrového predikovaného komponenta (NP₁), pozíciu závislého nejadrového komponenta pri príchasti II (NP₁), a pozíciu závislého komponenta pri podstatnom mene a gerundi (ND_S a ND_G). Z distributívnych vlastností si všima spájateľnosť s inými syntaxémami, pozíciu vo vete a pozičné možnosti. Formálne distributívne vlastnosti chápe ako prejav rozmanitých sémanticko-syntaktických obsahov syntaxém. Tento obsah agentívnej syntaxémy sa bližšie špecifikuje ďalšími nekategoriálnymi syntakticko-sémantickými príznakmi, ktoré v rámci agentívnych syntaxém vyčleňujú syntaxémy aktívne (*Najväčší záujem vzbudili ich objavy. → oni objavili*), statické (*Etela bola podráždená jeho prítomnosťou. → on bol prítomný*), kvalitatívne (*Katarína bola zarazená rozmanitosťou uniformiem. → uniformy boli rozmanité*), kauzálne (*Jeho oči boli zatahnuté slzami. → od slz*), inštrumentálne (*Vojna nebola vyhratá bojom. → prostredníctvom boja*), emfatické (*Bol to Ján, kto prehovoril. → Ján prehovoril*), posesívne (*Mohli počuť hukot vody. → voda hukotala*). V tejto súvislosti chceme poukázať na istú nedôslednosť pri vyčleňovaní agentívnych aktívnych a agentívnych posesívnych syntaxém. Z hľadiska daných kritérií by sa napr. vo vete *Petrov príchod bol spozorovaný* za agentívnu syntaxému považovalo raz adjektívum *Petrov* (*Peter prišiel* = posesívna syntaxéma), inokedy dejové sloveso *príchod* (*Peter prišiel* = agentívna syntaxéma).

Osobitné sú v štúdiu vyčlenené agentívne syntaxémy vyjadrené zámenami, v ktorých sa odráža už ich syntaktická sémantika (t. j. osobných a prívlastňovacích zámen ako variantov substantív).

Spojenie formálnych a obsahových hľadísk pri analýze konkrétnych anglických viet umožnilo autorke plnšie diferencovať agentívnu syntaxému a odlišiť ju tak od syntaxémy nositeľa vlastností a syntaxémy nositeľa stavu. Príspevok je teda podnetný najmä z metodologického hľadiska.

Formálnym vyjadrením subjektovo-objektových vzťahov pri valenčných kategóriách anglického slovesa sa zaoberá J. B. Dolininová (s. 65—100). Za valenčné kategórie anglického slovesa pokladá kategóriu slovesného rodu, kategóriu kauzativnosti/dekauzativnosti, rezultatívnosti, reflexívnosti/reciprocitu, t. j. kategórie, ktoré charakterizujú sloveso ako reprezentanta celej označovanej situácie, ako jadra (predikátu) vety. Valenčné kategórie charakterizujú rôzne zmeny vzťahov medzi slovesom a jeho aktantovým okolím, predovšetkým zmeny v hierarchii aktantov (opozícia slovesných rodov a diatéz), zmeny denotatívnej usúvzťažnenosti aktantov (reflexívum, reciprokom) a priberanie nových aktantov (kauzatívum). Zmeny syntaktických štruktúr sú nevyhnutne sprevádzané významovými posunmi, akými sú zmena intencie chápaná ako zmena „dôležitosti“ participanta vo vzahu k predikátu, zmena denotatívnej usúvzťažnenosti, pridanie nového významu alebo redukovanie významu lexémy. Zmena morfolologickej formy slovesa má pri tvorbe valenčných kategórií fakultatívny charakter.

Angličtina patrí k jazykom, kde na formálne vyjadrenie valenčných kategórií existujú tzv. formy slovesného rodu, a to základná, pasívna a reflexívna. Pri transformáciách rodu vzniká mnohoznačnosť a synonymickosť tak morfológických, ako aj syntaktických foriem. Základom formovania kategórie ostáva teda jej obsahová stránka, ktorá slúži zároveň aj ako východisko pre kategoriálnu interpretáciu konštrukcií. Keďže kategórie slovesného rodu a diatézy (k tomu pozri polemiku A. V. Bondarka s A. A. Cholodovičom a takisto pojem intencie u S. D. Kacnelsona) sa skladajú z viacerých subkategórií, autorka sa podrobne venuje analýze významu každej z nich. Kategóriu diatézy a slovesného rodu nepovažuje pritom ako A. A. Cholodovič za subkategórie jednej kategórie, ale za slovesný rod pokladá tie diatézy, ktoré sú vytvorené väčším množstvom slovesných skupín. Z hľadiska typológie je dôležité, že počet diatéz a slovesných rodov je pre každý jazyk individuálny (štyri typy slovesných rodov pre dvojaktantové slovesá v angličtine a dva typy v slovenčine).

Typologickou štúdiou o gramatických spôsoboch vyjadrenia subjektu v objektu v albánskom jazyku

prispel do zborníka J. A. Lopašov (s. 101—124). V podstate prijíma meščaninovské chápanie pojmov podmet—subjekt a predmet—objekt, ktoré na inom mieste tohto zborníka kritizuje E. B. Aristovová. Aj nám sa Lopašov prístup vidí značne zjednodušujúci, hoci z hľadiska typologického skúmania sémanticko-syntaktickej štruktúry jazykov má zrejme isté prednosti práve pre svoje zjednodušenie.

Obdobnou problematikou ako J. A. Lopašov sa zaoberajú I. O. Gecadze a F. A. Gajdarovová (s. 154—188). Spôsoby vyjadrenia subjektovo-objektových vzťahov analyzujú na materiáli iberijsko-kaukazských jazykov, ktoré sa vyznačujú tým, že substantíva sú spojené so slovesom vzájomným vzťahom „koordinácie“ (morfológicky stvárnený subjekt a objekt rovnakou mierou závisia od slovesa a naopak rovnakou mierou ovplyvňujú formu slovesnej osoby).

Špecifickou problematikou čukotských slovies s inkorporovaným podmetom sa zaoberá V. P. Neďalkov (s. 135—153). Jeho príspevok sa vyznačuje značnou neucelenosťou (ide v istom zmysle o pokračovanie skôr publikovanej štúdie) a aj obsahovo vybočuje z jednotnej línie zborníka.

Syntetizujúci charakter má práca S. A. Šubika (s. 125—134) o hierarchii vetných členov v indoeurópskych jazykoch. Polemizuje s autormi, ktorí považujú za hlavný vetný člen iba prísudok, a prináša argumentáciu na rovnaké chápanie podmetu. Za hlavné vetné členy dvojčlennej vety sa považujú podmet a prísudok i v našej jazykovednej literatúre. No na rozdiel napr. od E. Paulinyho, ktorý medzi prísudkom a podmetom vyčleňuje dva rovnocenné významové vzťahy — predikatívny a subjektový (Slovenská gramatika, 1981, s. 14—15), S. A. Šubik zdôrazňuje, že závislosť subjektu od predikátu a naopak predikátu od subjektu sú javmi rôznych rovín. V prvom prípade ide o predikatívnu rovinu, v druhom prípade (pri osobných slovesách) ide o závislosť v syntagmatickej rovine, hoci ovplyvnenú substančnou intenciou predikátu. Čo sa týka vedľajších vetných členov, tie sú v predikatívnej závislosti rovnocenné podmetu, no v syntagmatickej závislosti sú rovnocenné prísudku. Podmet treba preto chápať ako východiskový bod syntagmatickej organizácie vety v indoeurópskych jazykoch.

Recenzovaný zborník je cenným príspevkom k typologickému skúmaniu jazykov na sémanticko-syntaktickej úrovni. Prínosom zborníka je aj bohatá a prehľadne uvádzaná odborná literatúra. Analytické časti príspevkov sú podnetné rozmanitosťou metodologických prístupov pri spracúvaní rovnakej problematiky. Istým nedostatkom je nejednotnosť terminológie odrážajúca však situáciu v prácach s obdobnou tematikou vo všeobecnosti.

E. Tibenská

PRAGUIANA. SOME BASIC AND LESS KNOWN ASPECTS OF THE PRAGUE LINGUISTIC SCHOOL. An Anthology of Prague School Papers. Selected by Josef Vachek. Praha, Academia 1983. 321 s.

Recenzovaná kniha obsahuje súbor vybraných štúdií z klasického (predvojnového) obdobia pražskej jazykovednej školy. Jeho zostavovateľ Josef Vachek zaradil doň menej známe alebo ťažko dostupné, pritom však zásadné práce českých jazykovedcov, ktorí sa spolu so svojimi ruskými kolegami zaslúžili o vytvorenie a potom plodné rozvíjanie základných koncepcií pražskej školy. V chronologickom poradí sú tu štúdie V. Mathesius: *On the Potentiality of the Phenomena of Language* (s. 3—43); V. Mathesius: *New Currents and Tendencies in Linguistic Research* (s. 45—63); B. Havránek: *Trends in Present-Day Linguistic Research* (s. 65—75); *Theses Presented to the First Congress of Slavists held in Prague in 1929* (s. 77—120); V. Mathesius: *Functional Linguistics* (s. 121—142); B. Havránek: *The Functional Differentiation of the Standard Language* (s. 143—164); J. Mukařovský: *Standard Language and Poetic Language* (s. 165—185); J. Vachek: *Some Remarks on Writing and Phonetic Transcription* (s. 199—209); B. Trnka: *Linguistics and the Ideological Structure of the Period* (s. 211—229).

Mnohé z týchto textov sú po anglicky publikované po prvý raz. O ich adekvátne preklady sa postarali L. Dušková, J. Vachek a P. L. Garvin. Škoda, že sa už dávnejšie, nezávisle od tohto súboru, nepreložili

do angličtiny aj *Tézy Pražského lingvistického krúžku*, ktoré boli vo svetovej jazykovede až do druhej polovice 60. rokov, keď vznikol ich ruský a taliansky preklad, známe len z francúzskeho originálu z r. 1929. Nemuselo sa čakať na preklad M. Johnsonovej (1978), ktorý je podľa Vachkovho názoru, a o tom netreba pochybovať, veľmi nekompetentný.

Okrem týchto, dnes už klasických jazykovedných štúdií súbor obsahuje *Dodatky* so súčasnými Vachkovými zasvätenými úvahami o charakteristických črtách predvojnového Pražského lingvistického krúžku, o jeho dedičstve pre súčasnú jazykovedu, štúdiu *Remarks on the Dynamism of the System of the Language* (s. 241—254), po prvý raz publikovanú v tomto zborníku, a postskriptum s fundovanými komentármi k textom zahrnutým v súbore.

Výberom štúdií i dodatkami k nim sa J. Vachek usiluje ukázať niektoré menej známe aspekty pražskej školy a jej miesto v kontexte svetovej jazykovedy. Sústreďuje sa najmä na české krídlo, ktoré je v lingvistickom svete — predovšetkým anglo-amerikom — menej známe ako ruské krídlo, hoci pre vznik a jestvovanie pražskej školy nie je menej významné.

Z publikovaných štúdií vidieť, že hlavné princípy predvojnovej teórie českého krídla Pražského lingvistického krúžku, napr. zdôrazňovanie potreby študovať jazyk zo synchronného aj diachrónneho hľadiska, úvahy o motivácii jazykových zmien, o zásade imanentnosti vo vývine jazyka, o princípe otvorenosti a dynamickom charaktere jazykového systému, stali sa predmetom bádania viacerých svetových jazykovedcov a v niektorých aspektoch patrí českým jazykovedcom prvenstvo. Napríklad V. Mathesius zdôrazňoval potrebu skúmať jazyk z diachrónneho i synchronného hľadiska už päť rokov pred publikovaním de Saussurovho *Cours de linguistique générale*; no aj v tomto prípade prvenstvo zostalo jazykovedcom vo svete neznáme až do 60. rokov, kým nebol publikovaný anglický a ruský preklad Mathesiovej štúdie z r. 1911.

J. Vachek reaguje aj na pochybnosti niektorých zahraničných i domácich jazykovedcov o životnosti princípov pražskej jazykovednej školy formulovaných pred viac ako polstoročím, o ich aktuálnosti v súčasnej jazykovede. Na viacerých konkrétnych príkladoch ukazuje, že tieto zásady sú dodnes dôležitým východiskom pre funkčne a štruktúrne orientovanú analýzu jazyka, že aj v povojnovom období na ne nadväzuje a ďalej ich rozvíja mladšia generácia jazykovedcov doma i vo svete. Je pritom prirodzené, že niektoré pôvodné tézy bolo treba modifikovať vzhľadom na vývin teórií v povojnovej všeobecnej jazykovede.

Iste nie je nepodstatné, že k záverom o schopnosti základných princípov pražskej funkčnej jazykovedy ďalej sa rozvíjať dochádza nielen predstaviteľ tejto školy J. Vachek, ale aj jazykovedec Philip A. Luelsdorff, generálny editor série (nikde sa neuvádza akej) a autor predslavu nazvaného *On Praguian Functionalism and Some Extensions* (s. XI—XXXI). Za sľubné považuje napríklad ďalšie rozvíjanie Mathesiovoho chápania vety ako komunikačnej výpovede, v ktorej hovoriaci zaujíma aktívny postoj k niektorým faktom či skupine faktov. Predstavuje podľa neho dobrú postojovú paradigmu pre lingvistický výskum vzájomných vzťahov v rečových udalostiach medzi postojmi z ich faktoriálneho a funkčného hľadiska.

Nazdávame sa, že za týmto užitočným súborom štúdií by mal nasledovať ďalší, ktorý by podobným spôsobom prezentoval aj o čosi mladšiu generáciu významných českých a slovenských jazykovedcov.

A. Ráčová

IONICE, M. P.—POTAPOVA, M. D.: *PROBLEMY LOGIKO-SINTAKSIČESKOJ ORGANIZACII PREDLOŽENIJA*. Kišínov, Štíinca 1982. 136 s.

Predmetom recenzovanej publikácie sú otázky podstaty a organizácie „hraničnej“ jednotky medzi jazykom a rečou, t. j. vety a jej logicko-syntaktickej organizácii.

Pre exaktný vedecký výskum celkovej štruktúry vetných komponentov je podľa autoriek nevyhnutné rešpektovať: a) rovinu mimojazykovej skutočnosti, b) rovinu formálnej štruktúracie vety, c) komunikačnú rovinu. Ich ďalšie riešenie tejto jazykovej organizácie potvrdzuje, že sa nestotožňuje s úrovňou aktuálneho vetného členenia.

Je však známe aj to, že pre slovenskú vetu je typologicky charakteristická istá asymetria vo výstavbe predikáčného jadra. To znamená, že zďaleka nie vždy je v nej zreteľne vyčlenený explicitný subjektívny nominatív (NP) a slovesný či slovesno-menný kongruentný predikát (VP), nehovoriac už o celom komplexe čiastkových javov, za aké treba pokladať napr. častú implicitnosť určitého, ale najmä neurčitého podmetu, občasné vyjadrovanie mimojazykového subjektu nepriamym pádom, určitý podiel inkongruentného predikátu, ako aj všeobecne dosť časté fungovanie predikatívneho inštrumentálu, asymetricky vlastne vybočujúceho z roviny subjektového nominatívu, celkove dosť bohaté zastúpenie tzv. bezpodmetových viet a pod.

V recenzovanej práci sa zvyrazňuje predovšetkým logický aspekt, pretože podľa názoru autoriek veta je stvárnením súdu a podstata úsudku ako základnej logickej jednotky nemôže neurčovať syntaktickú organizáciu vety. Tento problém sa rieši využitím logicko-syntaktických kategórií, čo umožňuje autorkám novátorsky nastoľovať a vysvetľovať celý okruh vzájomne spätých otázok, akými sú predikatívnosť a referentnosť vety v jazykovom systéme, štruktúrna ucelenosť vety, syntaktický synkretizmus atď.

Analýzou rôznych typov logicko-syntaktickej predikácie cez prizmu všeobecného a jedinečného významu, a to hlavne významu existencie, autorky dokazujú, že predikatívna os vety sa nemôže vymedzovať iba podmetovo-prísudkovým vzťahom a že jedným zo smerov, ktorým sa v súčasnosti vývoj syntaktickej vedy ubera, je logická syntax. Záujem o logický substrát vety je totiž prirodzený na pozadí nového záujmu o všeobecné a špecifické problémy dialektickej súvislosti jazyka a myslenia, ako aj o rozmanitosti jazykových prejavov pojmových kategórií.

Jednoducho povedané, lingvisti skúmajú podstatu komponentov vety a ich súčinnosť vo vetnej obsahovo-výrazovej organizácii, ako aj konštituovanie všeobecného štatívu vety. Rozpracovanie týchto otázok, najmä s prihliadnutím na hľadiská všeobecnej jazykovedy, ale aj rusistiky, je predmetom mnohých fundamentálnych prác. Medzi najpreskúmanejšie patria také, ako vnútorná organizácia vety a štruktúrno-funkčná súčinnosť jej komponentov, systémový opis vety a jej komponentov, hierarchizácia sémantických vzťahov a určovanie všeobecnej sémantickej vetnej štruktúry, vzájomný vzťah vety a vyjadrovaných logických štruktúr, vzájomný vzťah vety a odrážanej denotatívnej situácie.

V súčasnej syntaxi sa zreteľne prejavujú tendencie skúmať jazykové jednotky v trojjednom pláne jazyk — myslenie — objektívna skutočnosť. A práve k tomuto poslednému typu prác patrí do značnej miery aj recenzovaná práca M. P. Ioniceovej a M. D. Potapovovej. Základnou premisou lingvistického kréda M. D. Potapovovej je súvzťažnosť argumentovo-predikatívnej, a teda referenčnej predikatívno-subjektivej (inak aj signifikatívnej) a formálnej či výrazovo-syntaktickej, a teda vlastne jazykovej stránky vety; prostredníctvom korelácie „aktuálnosť—neaktuálnosť“ vety sa pokúša určiť jej kvalitatívne podstatné charakteristiky, pričom vlastne rozoberá vetu smerom do vnútra, t. j. k sebe samej, alebo k jej vetným komponentom. Naproti tomu M. P. Ioniceová vykladá vetu z hľadiska jej fungovania v prehovore a tým determinuje celkovú textotvornú funkciu vety, jej obsahové a obsahovo-výrazové komponenty. Takýmto vzájomným dopĺňaním sa autorkám podarilo vytvoriť vedecky presvedčivú a ucelenú teóriu.

Publikácia je teda významným prínosom: Veď aj napriek mnohým dosiahnutým výsledkom syntaktickej vedy ešte ani dnes nie je možné hovoriť o existencii ucelenej všeobecnej teórie vety. Toto konštatovanie sa umocňuje ešte aj tým, že miesto vety v texte nie je určené, ako nie je úplne a exaktne zistená ani statika a dynamika vety ako dialektickej, polyfunkčnej a mnohostrannej jednotky, a to aj napriek tomu, že v poslednom období sa venuje zvýšená pozornosť teórii textu. Veta ako štruktúrny komponent textu nadobúda svoje nové, dosiaľ ešte neobjavené charakteristiky. To by malo viesť nielen k prehĺbeniu teoretických premis v celkovej či komplexnej teórii vety, ale aj k prehodnoteniu niektorých aspektov vetnej typológie. A práve takéto zábery sleduje recenzovaná monografia M. P. Ioniceovej a M. D. Potapovovej. Predstavuje totiž pokus jednak odhaliť súvzťažnosť propozično-relačnej, subjektovo-

-predikatívnej a formálnej vetnej štruktúry (1.—4. kapitola, s. 5—102) v celkovej organizácii, jednak snahu určiť mechanizmus fungovania vety v texte (5. kapitola, s. 103—113). Ide o zaujímavú publikáciu, potrebnú a osožnú pre lingvistov, ale aj pre učiteľov francúzštiny, aspirantov a študentov filológov.

M. Mikluš

TYPOGRAPHIA UNIVERSITATIS HUNGARICAE. BUDAË 1777—1847. Publié par Péter Király. Budapest, Akadémiai Kiadó 1983. 503 s.

Šesť rokov po konaní medzinárodnej konferencie o budínskej univerzite (Budapešť 4.—8. 9. 1977) vychádza starostlivosťou P. Királyja reprezentatívny, aj graficky dobre vystrojený zborník referátov a diskusných príspevkov.

Na túto publikáciu treba upozorniť najmä z dvoch príčin. Predovšetkým preto, že budínska univerzitná tlačiareň (BUT) síce pôsobila v Budapešti dvesto rokov, ale predtým pracovala dvesto rokov v Trnave a aj po presťahovaní do Budína ostala v Trnave jej filiálka. Ale aj preto, že nielen v priebehu trnavských dvesto rokov, ale i počas budínskych dvesto rokov tlačiareň podnecujúco pôsobila na rozvoj literatúry písanej po slovensky.

Tieto skutočnosti sa v plnej miere berú do úvahy jednak vo všeobecnej časti, kde sa rozoberajú otázky miesta BUT v uhorskom kultúrnom živote, jednak v špeciálnej časti, kde sa pod záhlavím slovenský jazyk uvádzajú štyri referáty a päť diskusných príspevkov, čo je v pomere k ostatným jazykom vlastne najväčší počet.

Vo všeobecnej časti venuje pozornosť problematike slovenčiny predovšetkým P. Király v referáte o východoeurópskych spisovných jazykoch vo svetle tlači BUT (*Zur Frage der osteuropäischen Schriftsprachen und Rechtschreibungen im Lichte der Druckwerke der Universitätsdruckerei in Ofen*, 35—43). Dochádza k záveru (platnému všeobecne, ale aj vo vzťahu k slovenčine), že BUT podporovala rozvoj literatúry v národných jazykoch i zjednocovanie normy a pravopisu. — Do všeobecnej časti sú zaradené aj príspevky I. Käfera *Vývody zo zoznamu publikácií trnavsko-budínskej Univerzitnej tlačiarne* (s. 73—77) a M. Vyvíjalovej *Trnavská tlačiareň ako filiálka Budínskej univerzitnej typografie* (s. 79—84). Obidve štúdie sú publikované po slovensky.

V oddelení o slovenčine sú tri čisto jazykové príspevky. E. Pauliny (*Slowár A. Bernoláka ako katalyzátor výskumu slovenskej spoločnosti koncom 18. a začiatkom 19. storočia*, s. 403—407) analyzuje najmä dvojakú interpretáciu známeho Bernolákovho výroku o dôležitosti maďarčiny pre Slovákov z pera D. Rapanta. — I. Kotulič (*Prvé slovenské tlače BUT a kultúrna západoslovenčina v 80. rokoch 18. storočia*, s. 409—418) predkladá minucióznu filologickú analýzu štyroch školských jazykových učebníc (tri prírody a gruntovné tabule). Konštatuje v nich značnú variantnosť na všetkých rovinách a vysvetľuje ju zložitou historickou, spoločenskou, kultúrnou i politickou situáciou vtedajšieho obdobia.

F. Gregor (*Z lexikálnych prostriedkov slovenských kníh vydaných v Univerzitnej tlačiarňi v Budíne*, s. 419—425) podáva niekoľko lexikálnych prostriedkov. Identifikuje ich nárečový pôvod, prípadne uvádza bežné etymológie. — J. Skutil (*Kollárs Drucke aus der Ofner Universitätsdruckerei im Vergleich mit denen von P. J. Šafařík*) porovnáva jazyk J. Kollára a P. J. Šafárika. Niektoré vývody tejto štúdie vyvolali kritické poznámky I. Kotuliča (s. 435—436) týkajúce sa najmä nesprávneho hodnotenia základu bernolákovčiny, ktorá podľa J. Skutila bola založená na západoslovenskom nárečí trnavského okolia.

A. Gyivicsánová (*O slovenských učebniciach vydaných v BUT*, s. 437—442) charakterizuje uvedené učebnice, no skúma predovšetkým náklady a distribúciu učebníc, nie ich jazykovú stránku. Podobne E. Úrhegyiová (*L'almanach Zora*, s. 443—450) oceňuje typografické vystrojenie tohto almanachu, no pripája aj drobné poznámky o jazyku vytlačených príspevkov.

V posledných troch slovenských príspevkoch (M. Eliáš: *Význam Univerzitnej tlačiarne v Budíne pre slovenskú literatúru*, s. 451—454; B. Bálent: *Slovenská knižná produkcia a BUT*, s. 455—460; J. Telgársky: *Vydavateľské dielo Univerzitnej tlačiarne v Budíne*, s. 461—465) sa podáva hodnotenie

vydavateľskej činnosti podľa počtu vydaných kníh. Zaujímavé sú zistenia B. Bálena o tom, že produkcia BUT, pokiaľ ide o slovenské publikácie, nebola vlastne najvyššia v porovnaní s ostatnými tlačiarňami na Slovensku (podrobné štatistické údaje o uhorských tlačiarňach v rokoch 1796—1822 podáva A. Kecskéssová v príspevku *La production des livres vue en chiffres*, s. 119—130).

Ako vidieť z naznačnej tematiky slovenských príspevkov, ani jeden referent nepodal celkové zhodnotenie a vývinovú perspektívu pôsobenia BUT v oblasti slovenských vydaní. Chýba aj porovnanie budinskej produkcie s produkciou ostatných slovenských tlačiarň čo do jazykovej úrovne.

Vcelku však treba povedať, že budapeštianska konferencia i recenzovaný zborník referátov z nej značia závažný prínos k poznávaniu kultúrnej i politickej histórie Uhorska v priebehu 200, resp. až 400 rokov, počas ktorých budínska univerzitná tlačiareň úspešne fungovala. Potvrdzujú to závery všetkých štúdií, i konštatovania rámcových (úvodných a záverečných) vystúpení.

J. Horecký

DVONČOVÁ, J.—NÁDVORNÍKOVÁ, V.: *DIAGNOSTIKA A ODSTRANOVANIE DYS-LALIE*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 162 s. +92 listov farebná príloha.

Po podnetnej monografii J. Dvončovej (*Fyziologická fonetika*, 1980), venovanej rečovej činnosti, ako aj syntéze a analýze základných fonetických poznatkov a pojmov, recenzovaná monografia (v spoluautorstve s V. Nádvorníkovou) je príspevkom k rozvíjaniu pedofonetickej a logopedickej teórie i praxe, k stanoveniu jej úloh.

Prínosom publikácie sú okrem opísaných postupov práce s dysláliami aj jej vedecké a metodologické kvality a prístupy. Na rozdiel od tradičných logopedických prác sa venuje zvýšená pozornosť jazykovednému aspektu logopedickej práce z interdisciplinárneho pohľadu, a to rozšírením a prehĺbením foneticko-lingvistických výkladov. Tieto výklady nepochybne skvalitnia a prehĺbia prácu logopédov a budú stimulom pre ďalšie teoretické štúdium; príručka na dobrej teoretickej úrovni zhrňa základné vedomosti a poznatky, ktoré logopédovia potrebujú pri svojej práci.

Práca je založená na výsledkoch vlastného laboratórneho výskumu s aplikáciou chromografie, aj na dlhoročnej pedagogickej praxi. Výsledky dlhoročného vedeckého bádania z akademických a málo prístupných publikácií sa takto dostali do učebnice, ktorá je prínosom nielen pre odborníkov, ale aj pre širokú slovakistickú a lingvistickú verejnosť. Okrem postupov práce s dysláliami sa čitateľ v nej dozvie o kritériách objektívneho hodnotenia stupňa porúch výslovnosti hlások podľa ich frekvencie v reči, ako aj o ich náprave.

Príručka má ucelenú vnútornú kompozíciu, obsahuje základné informácie o rečovej komunikácii a jej písomnej realizácii, výstižne sa v nej opisujú rečové orgány a ich činnosť, výslovnosť hlások, rečové chyby, metódy a spôsoby náprav chybných výslovností, úpravy dyslálie a jej jednotlivé druhy. Autorky nezostali len pri zvyčajnom súpise porúch reči (vrodených chybách a získaných poruchách), ale v úvode každej časti rozoberajú celú problematiku, dopĺňajú ju tabuľkami, obrazovými prílohami, jazykovým materiálom na navodzovanie a zisťovanie výslovnosti hlások, slov, slovných spojení, ako aj zoznamom slov k názorným obrazom a pod. Pozoruhodné sú aj tabuľky hlások, pomocou ktorých sa realizuje príslušná fonéma; označené sú znakmi fonetickej transkripcie. V príslušnom stĺpci tabuľky sa uvádza aj graféma, ktorou sa bežne znázorňuje tá-ktorá fonéma, údaje o artikulácii, aj slovné príklady. Táto časť knihy (s. 64—95, 106—127) obsahuje v podobe schém, tabuliek a komentárov výstižný výklad o fonologickom systéme slovenčiny vrátane pozícií a kombinatórnych variantov foném. Kladie sa tu dôraz na zákonitosti uplatňujúce sa v komplexnom komunikačnom oblúku od vysielateľa cez jazyk k prijímateľovi a vysvetľujú sa zásady správneho tvorenia hlások ako najmenších zvukových jednotiek, ktoré musí hovoriaci správne vytvoriť, aby ich sluchový efekt nevybočoval z ustálených akustických zvyklostí používateľov spisovného jazyka. Správne sa zdôrazňuje, že zvukové zákonitosti sa týkajú v prvom rade ustálených artikuláčno-

-akustických návykov, ako aj to, na akom mieste sa jednotlivé hlásky a ich spojenia vyskytujú (spôsob distribúcie).

Hoci sa mnohé z opísaných postupov používajú aj pri nápravách iných rečových chýb a porúch, na dyslálii sa autorkám podarilo ukázať, že rečové cvičenia pri jednotlivých rečových poruchách a chybách sa majú robiť diferencovane, so špeciálnym zameraním na zvláštnosti a ťažkosti vznikajúce pri jednotlivých typoch porúch a chýb. Rovnaké postupy a pripravený jazykový materiál treba v konkrétnych prípadoch diferencovať a špecificky aplikovať podľa zložitosti rečového úkonu a zákonitostí daného jazyka.

Skúsené autorky obohatili našu odbornú literatúru o dielo, ktoré ukazuje, že cesty zefektívňovania práce s jazykom treba hľadať aj vo vedeckom prístupe ku konkrétnemu jazykovému učivu.

U. Fecaninová

KLEINE ENZYKLOPÄDIE DEUTSCHE SPRACHE. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1983. 724 s.

Zhruba jedno desaťrocie po vydaní malej encyklopédie nemeckého jazyka v dvoch dieloch vychádza jednozväzková encyklopédia *Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache*. Vydavatelä W. Fleischer, W. Hartung, J. Schildt, P. Suchsland si postavili za cieľ zachytiť v nej výsledky najnovších bádání z oblasti všeobecnej jazykovedy a germanistiky.

Encyklopédia poskytuje širokému okruhu príjemcov rozsiahlu orientáciu v lingvistike nemeckého jazyka a zároveň informuje o vedeckovýskumných otázkach v jednotlivých oblastiach jazyka i o metódach lingvistického výskumu. Veľkú pozornosť venuje hlavne najnovším poznatkom (sémantičie, funkčnému komunikačnému opisu jazyka, textovej lingvistiky a pod.). Z obsiahleho materiálu sa v encyklopédii spracúva iba to, čo je v lingvistike všeobecne uznané a prijaté, rozporné alebo nedoriešené otázky sú zväčša iba načrtnuté. Pri koncipovaní diela sa vydavatelä a autori usilovali dosiahnuť na malom priestore vyvážený výklad a vyhovieť tak požiadavkám školskej praxe, ako aj potrebe šíriť jazykovú výchovu a jazykovú kultúru.

Malá encyklopédia nemeckého jazyka sa člení na štyri kapitoly. V 1. kapitole (*Sprache, Deutsche Sprache, Sprachwissenschaft*) sa vysvetľujú všeobecné teoretické lingvistické otázky. Najprv sa podávajú základné fakty o jazyku (definícia jazyka, vzťah jazyka k skutočnosti, jazyk ako odraz, vznik jazyka a pod.), potom sa prechádza k problematike nemčiny ako osobitného jazyka: určuje sa obsah pojmu „nemecký jazyk“, predhistória nemeckého jazyka, periodizácia a rozšírenie nemčiny vo svete. V ďalšej časti sa opisuje predmet jazykovedy, aspekty lingvistického výskumu, disciplinárny a interdisciplinárny prístup, jazyková teória a lingvistická metodológia, členenie jazykovedy, základné marxisticko-leninské tézy o jazyku; osobitná pozornosť sa venuje jazykovede nemeckého jazyka (začiatok germanistickej jazykovedy, jej ďalší vývin a pod.).

V druhej kapitole sa opisuje systém súčasnej nemčiny a jej štruktúra. Dôkladne sa analyzuje pojem jazykový systém a jeho zložky. Jazykový systém sa definuje ako „objektívne existujúci substanciálny a funkcionálny celok; štruktúra je organizujúcou vlastnosťou tohto systému“ (s. 84). Pri vyčleňovaní jazykových rovín sa v podstate zastáva stanovisko zhodné s akademickou gramatikou nemčiny (*Grundzüge einer deutschen Grammatik*, 1981), ibaže sa ako osobitná rovina jazykového systému vymedzuje aj morfológia. V jazykovom systéme existujú tieto roviny: rovina komunikačno-pragmatických štruktúr, rovina sémantických štruktúr, rovina syntaktických štruktúr, rovina morfológických štruktúr a rovina fonologických štruktúr. Osobitná pozornosť sa venuje vzťahu jazykového systému a textu. Opis funkcie jazykových rovín a ich prvkov sa začína fonológiou a končí sa sémantikou.

Predmetom tretej kapitoly je fungovanie nemčiny v spoločnosti. Vychádza sa tu z určujúcej úlohy komunikácie pri skúmaní jazyka („cez komunikáciu k jazyku“). Tento vzťah sa interpretuje ako vzťah virtuality a realizácie, možnosti a skutočnosti, abstraktného systému a konkrétnej manifestácie. Vychádzajúc zo vzťahu komunikácie a jazyka, poukazuje sa na príčiny a typy jazykovej diferenciacie, ozrejmuje

sa sociálne a funkčné aspekty jazykovej komunikácie, podrobnejšie sa opisuje problematika spisovného jazyka a hovorového jazyka. V rámci diferenciacie nemeckého jazyka sa najviac miesta venuje nemeckým nárečiam, metódam ich výskumu, dejinám nemeckých nárečí a ich členeniu. V tejto kapitole sú zahrnuté aj otázky štylistiky, ďalej jazykovo-komunikačné konania (sprachlich-kommunikative Handlungen) a jazyková manipulácia. V poslednej kapitole sa v hlavných črtách opisuje formovanie a vývoj nemeckého jazyka z aspektu súčasných vývinových tendencií.

Názov *Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache* je vzhľadom na rozsah materiálu i na spôsob jeho spracovania veľmi skromný: encyklopédia sa neobmedzuje na bežné, stručné, heslovité spracovanie jednotlivých otázok, ale vo väčšine prípadov tu ide o obsiahly a teoreticky fundovaný opis, ktorý prekračuje rámec publikácií tohto druhu. Spracovaním mnohých všeobecných teoretických otázok prekračuje hranice germanistiky a stáva sa dobrým pomocníkom aj pre negermanistov. Pri opise jednotlivých okruhov problémov sa priamo v texte odkazuje na literatúru, zhrnutú potom v abecednom poriadku na konci práce. Kladne treba hodnotiť aj názornosť výkladu (mapy, obrazy a tabuľky zakomponované priamo do textu). Pre lingvistov to bude dobrá pomôcka aj preto, že v nej nájdú načrtnuté, resp. aj detailnejšie opísané mnohé otázky z najnovšieho obdobia lingvistického bádania.

J. Vaňko

AARSLEFF, H.: *FROM LOCKE TO SAUSSURE. ESSAYS ON THE STUDY OF LANGUAGE AND INTELLECTUAL HISTORY*. Athlone, London 1982. 422 s.

Aarsleffova kniha obsahuje 14 samostatných štúdií: Leibniz o Lockových názoroch na jazyk; Studium a pojetí etymologie u Leibnize; Dějiny lingvistiky a profesor Chomsky; Recepce Locka v Anglii devatenáctého století; Vliv Condillaca: otázka původu jazyka v 18. st. a její řešení v berlínské Akademii před vystoupením Herderovým; Condillacova němá socha; Thomas Sprat; John Wilkins; Nástin porenesančních teorií o původu jazyka; Bréal versus Schleicher: Reorientace lingvistiky v 2. pol. 19 st.; Wilhelm von Humboldt a myšlení o jazyce francouzských Ideologues; Taine a Saussure; Wordsworth, jazyk a romantismus; Bréal, la sémantique a Saussure.

Tematika knihy se prostírá na půdě filozofie, jazykovědy a literární vědy. Jestliže v rámci všech těchto věd lze zkoumat problémy jazyka, pak k zásluhám H. Aarsleffa je třeba počítat to, že jazyk nevidí (postupně) prizmatem té či oné vědy, nýbrž že jeho metodologie je jednotná. Autorův přístup je vědomě interdisciplinární; při četbě jeho knihy před námi vyvstávají kontury vědecké disciplíny, kterou lze označit jako „dějiny studia jazyka“ (history of the study of language).

V čem se tato disciplína liší od předmětu dějin jazykovědy? Touto otázkou se dostáváme k jednomu z četných polemických jader recenzované knihy. Autoři tradičních příruček dějin jazykovědy obvykle vycházeli z předpokladu, že jazykověda se zrodila v 19. st. a veškeré zkoumání jazyka před r. 1800 považovali za předvědecké. Takový přístup ovšem vychází ze zcela specifického pojetí jazykovědy, ztotožňujícího vědecké zkoumání jazyka s historicko-srovnávací indoevropskou filologií, jejíž domovem je Německo.

Naproti tomu ústřední místo v Aarsleffově pojetí „dějin studia jazyka“ zaujímá Condillac (1715—1780). To souvisí s jedním ze základních rysů autorova přístupu: v „dějinách studia jazyka“ zvýrazňuje přínos francouzských myslitelů a jejich vliv na myšlení německé i anglické. Výsledkem je skutečnost, že němečtí jazykovědci a filozofové jsou zbaveni svého výsostného postavení, které v tradičních dějinách lingvistiky zpravidla zaujímali. Tak je ukázáno, že Humboldt netěží ani tak z německé romantické tradice (z Herdera) jako z francouzských pokračovatelů Condillacových (označovaných jako Ideologues), že Saussure nenavazuje ve svém vrcholném díle na Boppa a Schleichera, ale spíše na Bréala a Taina, kteří se intenzívně zabývali názory Condillacovými apod.

Předmětem „dějin studia jazyka“ je podle H. Aarsleffa úloha zkoumání jazyka v myšlenkovém vývoji

lidstva. Rozvinutím této vědecké disciplíny bychom měli lépe porozumět tomu, jakou úlohu hrálo studium jazyka v literatuře, v náboženském a společenském myšlení, v přírodních vědách, pedagogice, politice, ve filozofii.

Základní téma, které prochází většinou Aarsleffových studií, je otázka znaku, konkrétně vztahu mezi „označovaným“ a „označujícím“. Řešení této otázky je klíčové pro teorii poznání. Jestliže totiž stojíme na stanovisku, že uvedený vztah není arbitrární, lze pak věci poznávat studiem jejich názvů. Proti tomuto názoru, opírajícímu se o biblický výklad světa, vystupoval Locke (1632—1704) a propracovaněji Condillac. Je ironií, že historicko-srovnávací jazykověda, tolik aspirující na vědeckost, se v návaznosti na Cuvierovu komparativní anatomii vrátila v zásadě k přirozenosti vztahu mezi „označovaným“ a „označujícím“. Arbitrárnost jejich vztahu pak zase proklamoval Bréal, a jak je obecně známé, později Saussure (1857—1913).

Svým pojetím „dějin studia jazyka“ se H. Aarsleff dostává až na historicko-materialistické pozice. Zkoumání jazyka koreluje s dobovými společenskými podmínkami, s konkrétními politickými událostmi. Například v řadě studií se vrací k francouzskému myšlení o jazyce osmnáctého století a ukazuje, že jeho ignorace v Německu ve století následujícím pramenila z celkové ignorace myšlení, které bylo spjato s Velkou francouzskou buržoazní revolucí. Změna myšlení o jazyce na konci 19. st. (Bréal, Saussure) byla zase jistým návratem k filozofii 18. st. Skvělé jsou autorovy postřehy o institucionalizaci jazykovědy a vědy vůbec v 19. st. Průvodním znakem této institucionalizace byla diferenciací vědeckého zkoumání do řady vědeckých disciplín, a to v soulase s diferenciací univerzit na jednotlivé katedry, kterým byli postaveni do čela přední odborníci, „vládci nových království“. Takto utvořený systém vědeckých disciplín byl pak vydáván za odraz přirozené diferenciací světa, ačkoli — jak říká H. Aarsleff — sloužil administrativním účelům a osobním ambicím. Ruka v ruce s tím šlo úsilí o autonomnost příslušné vědecké disciplíny a o její čistotu. Systém vědeckých disciplín vznikl v 19. st. byl brzy extrapolován do minulosti a blízké budoucnosti, čímž lze vysvětlit i koncepci řady tradičních příruček dějin jazykovědy, ztotožňujících počátek vědeckého studia jazyka právě s jazykovědou institucionalizovanou. Nemusíme patrně zvlášť zdůrazňovat, že H. Aarsleffovi není nic cizejší jako pojem imanentního vývoje jazykovědy.

Jak je už zřejmé i z naší recenze, ačkoli Aarsleffovy studie se na první pohled mohou zdát dosti tematicky různorodé, představují dobře promyšlený a koherentní celek. Zajímavý je i způsob, jakým autor koherentní obraz vývoje studia jazyka od Locka k Saussurovi vytvářel. Nešlo o žádnou apriorní konstrukci, jeho úmyslem ani nebylo napsat dějiny příslušné problematiky. Odrazovým můstkem se mu stala analýza vývoje zkoumání jazyka v Anglii v období 1780—1860. Studium tohoto období mu ukázalo nové souvislosti směrem do minulosti i k přítomnosti a každá nová studie mu byla podnětem k rozšíření dosud získaného dějinného obrazu. Výsledný obraz tedy vznikl v průběhu mnohaletého studia (první, lockovská studie byla časopisecky publikována v r. 1964, poslední, saussurovská v r. 1982).

Při četbě knihy přinášející tolik nových pohledů na vývoj zkoumání jazyka a vývoj lingvistiky přicházejí na mysl otázky, které H. Aarsleff (zatím) neřešil. Především je to problém vztahu lingvistického strukturalismu, jeho různých odnoží k jazykovědným proudům předcházejícím, zejména k různým etapám historicko-srovnávací jazykovědy. Dosud se zdůrazňovaly především rysy diferencní, najde se však patrně i řada rysů společných (např. pokud jde o úsilí o autonomnost jazykovědy, o vyloučení rekurence k člověku, jeho psychice a sociálním vazbám; viz např. názory Schleicherovy).

J. Nekvapil

MACUROVÁ, A.: *ZTVÁRNĚNÍ KOMUNIKAČNÍCH FAKTORŮ V JAZYKOVÝCH PROJEVECH*. Praha, Univerzita Karlova 1983. 119 s.

Komunikačná teória a jej aplikácia na výskum a analýzu jazykových prejavov má bohatú tradíciu. Doterajší výskum sa zameriaval a sústreďoval na identifikovanie funkcie všetkých prvkov komunikácie, t. j. na zastúpenie pôvodcu textu, prijemcu, reality a sčasti aj tradície v jazykovom komunikáte. Ukazuje sa, že v publikáciách tejto proveniencie sa venovalo najmenej pozornosti zastúpeniu autora v jazykovom

prejave. Z tohto hľadiska kniha A. Macurovej znamená prínos pre teóriu verbálnej komunikácie, lebo autorka si všíma predovšetkým vzťah expedienta a ním vytvorenej správy, ktorá je adresovaná istému okruhu príjemcov.

Podľa A. Macurovej expedient vždy stvárnjuje mimojazykovú skutočnosť z istého zorného uhla a v samej správe uplatňuje svoj zámer a svoje stanovisko. V tejto súvislosti zavádza termín perspektíva, ktorý sa používa vo výtvarnom umení a je analogický ruskému termínu „točka zrenija“ a anglickému termínu „point of view“. Východiskom jej teórie sa stáva téza, že poznanie je vždy poznaním z istého stanoviska, čiže z istej perspektívy, ktorú predstavuje a reprezentuje iba jeden človek, prípadne skupina ľudí. Po dôkladnom rozbere niektorých prameňov súvisiacich s autorkinou koncepciou sa na konci druhej kapitoly (*Pojem perspektíva vo výtvarnom umení, literárnej vede a lingvistiky*) definuje pojem perspektívy ako stvárnenie (projekcia, resp. konštitúcia) mimojazykovej skutočnosti vo vnútornom ustrojení komunikátu. Keďže táto projekcia (konštitúcia) mimojazykovej skutočnosti sa viaže na isté, vopred stanovené miesto, tento bod (časovo a priestorovo vymedzený) pokladá autorka za perspektívne centrum, ktoré sa významnou mierou zúčastňuje na výstavbe jazykového komunikátu, t. j. má bezprostredný vplyv na výber a usporiadanie jednotlivých prvkov v texte.

Pre teóriu textu a teóriu jazykovej komunikácie má osobitný význam tretia kapitola v knihe (*Subjektová problematika slovesného komunikátu*), v ktorej sa pertraktuje literárnovedné a lingvistické chápanie subjektu. Z hľadiska špecifickej výstavby textu sa podľa autorky vyčleňujú dva typy subjektov: 1. subjekty, ktoré sú primárne aktantmi (participantmi) komunikačného procesu, pod čím treba rozumieť autora ako reálneho pôvodcu jazykovej správy a čitateľa, resp. poslucháča ako reálneho príjemcu správy; 2. subjekty, ktoré sú aktantmi (participantmi) v slovesnom komunikáte a realizujú sa prostredníctvom jazykových, tematických, textových a tektonických výstavbových elementov. Autor a čitateľ sa síce zaraďujú do celkového komunikačného procesu, ale v texte sa bezprostredne nestvárnjujú, t. j. môžu sa realizovať iba prostredníctvom subjektov stvárnnených v jazykovom komunikáte. Tieto subjekty A. Macurová člení ďalej na subjekty stvárnnené implicitne (produktor a receptor) a na subjekty stvárnnené explicitne (narátor a adresát). Autorka si sama uvedomuje vágnosť uvedených pojmov, preto ich podrobne vysvetľuje a ozrejmjuje. Napríklad produktora ako implicitne prítomného účastníka jazykovej komunikácie charakterizuje takto: a) prejavuje sa ako príslušník istej spoločenskej triedy, sociálnej skupiny, generácie, geograficky vymedzeného územia prostredníctvom využitia (alebo nevyžitia) slangu, argotu, dialektu, archaizmov a pod.; b) realizuje sa psychickými dispozíciami (svojou mentalitou, stupňom inteligencie, vyjadrovacími schopnosťami alebo mierou citového vzrušenia a pod.); c) na výstavbu jazykového prejavu môže mať vplyv aj fyziológia a jej osobitosti, napr. rečové chyby. Význam rozlíšenia termínov produktor – receptor od pojmov narátor – adresát autorka názorne demonštruje analýzou prekladov a adaptácií diela D. Defoea *Robinson Crusoe* v češtine (deväť vydání); jednotlivé vydania sa vždy inak prispôsobujú sociálnemu a vekovému štatútu príjemcu. Produktor podľa funkcie prekladového textu prispôsobuje jazykovú správu istému typu receptora, rešpektujúc pritom ideové, výchovné, poznávacie a ďalšie kritériá.

Na rozlíšenie spomínaných pojmov A. Macurová v záverečnej časti uvádza ďalšie argumenty, svedčiace o jej premyslenej koncepcii stvárnenia mimojazykovej skutočnosti prostredníctvom slovesného komunikátu. Tvrdí napríklad, že v textoch publicistického a rokovacieho štýlu (redakčné články, vyhlášky, oznámenia) je autor nepodstatným činiteľom a ťažisko pri prenose informácie sa presúva na subjekt narátora, ktorý sa stáva účastníkom vlastného komunikačného aktu (napr. profesor *Elektron* v časopise *Československá televize*). V iných prípadoch je zase niekoľko autorov stvárnnených v jedinom subjekte produktora (napr. texty zákonov) alebo narátora (profesor *Elektron*), ba platí to aj naopak. Niekedy jediný subjekt autora komunikátu je zastúpený viacerými subjektmi narátora (napr. pri schvaľovaní vyhlásenia kolektívom). Napriek týmto autorkiným argumentom sa však vynára viac otázok v súvislosti so zavedením a praktickým použitím pojmov autor – čitateľ (poslucháč) na jednej strane a pojmov produktor – receptor, resp. narátor – adresát na druhej strane. Termín adresát sa v súčasnosti používa v širokom slova zmysle a je značne rozšírený vo význame príjemca (prijímateľ) jazykovej správy.

Ťažko si už dnes predstaviť zúženie významu tohto pojmu iba na subjekt explicitne stvárneneho príjemcu jazykovej správy.

Perspektívne centrum je východiskom aj pri analýze stvárnenia (zobrazenia) časovej a priestorovej charakteristiky slovesného komunikátu v štvrtej kapitole knihy (*Časové a priestorové charakteristiky slovesného komunikátu*). Ukazuje sa, že autorka má lepšie zmapovanú priestorovú orientovanosť textu než jeho časovú perspektívu. Odvolávajúc sa na J. M. Lotmana zdôrazňuje, že na priestorové vzťahy sa niekedy navrstvujú aj hodnotiace vzťahy, t. j. priestorové kategórie typu *vysoký — nízky, pravý — ľavý* atď. sekundárne vyjadrujú aj hodnotenie (hodnotný — nehodnotný, dobrý — zlý a pod.). Aj pojem projekcia sa vysvetľuje zväčša na podklade priestorovej orientácie jazykového komunikátu. K sémantizácii textúry dochádza podľa A. Macurovej prinajmenšom dvoma spôsobmi: 1. príznakovým vonkajším členením textúry, čiže zvýznamnením priestoru slovesného komunikátu (ako príklad sa uvádza priestorové usporiadanie vokalizického systému, v ktorom sa „vysoké“ vokály situujú „hore“ a „nízke“ vokály „dolu“; ďalším príkladom je obraznosť textúry v kaligramoch); 2. aktualizáciou časového sledu jednotlivých prvkov štruktúry. Táto aktualizácia sa realizuje pod vplyvom sociálnej normy, etickej normy alebo hodnotovej hierarchizácie javov, osôb, objektov. Na vysokej škole takúto hodnotovú hierarchizáciu predstavuje napríklad uvádzanie pracovníkov podľa titulu v poradí profesori, docenti, odborní asistenti, asistenti. Oproti tejto hierarchizácii abecedné poradie znamená neutralizáciu uvedeného sémantického kritéria časovej postupnosti a zároveň aj negáciu tzv. perspektívneho centra založeného na hierarchizácii hodnôt.

A. Macurová pokladá lokalizáciu a hierarchizáciu za dva osobitné aspekty utvárania perspektívy v jazykovom komunikáte (*Problematika perspektívy a perspektívneho centra*). Táto kapitola je najrozpracovanejšou časťou knihy a autorka v nej podáva typológiu perspektívnych centier, vymedzuje ich vzájomné vzťahy, ako aj typy perspektívy. Rozlišuje perspektívne centrum sémantické (realizuje sa ako obligatórny komponent významovej výstavby komunikátu) a perspektívne centrum mimosémantické, ktoré autorka nazýva aj perspektívnym centrom čitateľským. Pod týmto pojmom treba chápať isté direktívny, návody na príjem, obsiahnuté v slovesnom komunikáte a zároveň aj ovplyvňujúce percepciu textu.

Sémantické perspektívne centrum sa v slovesnom komunikáte realizuje primeranými jazykovými prostriedkami (subjektové premenné), súvisiacimi so subjektom autora (produktora). Keďže sa zreteľne viažu na subjekt, autorka ich pokladá za tzv. subjektový poukaz, ktorý sa realizuje formou priestorového alebo časového poukazu. Ide tu hlavne o vyjadrenie identity subjektu (*ja, my; ty, vy*) a identifikovaný subjekt sa stáva východiskom časovej a priestorovej orientácie textu, ktorá sa niekedy vymedzuje aj explicitne (*13. februára 1985; 15, 30 hod. — Bratislava, Nitra*). Osobitná pozornosť sa venuje v knihe aj problematike vzájomných vzťahov perspektívnych centier. Vyčleňujú sa dva základné typy slovesného komunikátu: a) slovesný komunikát s jednotnou perspektívou vyznačujúci sa jediným perspektívnym centrom sémantickým (obsadzovaným subjektom produktora, resp. narátora slovesného komunikátu); b) slovesný komunikát so zloženou perspektívou, obsahujúci okrem primárneho a sekundárneho perspektívneho centra aj aktualizované perspektívne centrum (túto funkciu plní napr. dialóg v texte).

Teoretické postuláty autorka vyskúšala analýzou prekladového textu (*Utváranie perspektívy v Jungmannových odborných prekladoch*). Keďže odborný text je adresovaný inému príjemcovi, mení sa aj perspektíva stvárnenia slovesného komunikátu. Napomáha tomu aj eliminácia jednotlivých častí východiskového komunikátu v cieľovom jazyku, prípadne adícia nových prvkov, čím nastáva istý posun v rámci perspektívy. Vypúšťanie (vynechávanie) častí z východiskového komunikátu autorka vysvetľuje ako zásah do tematickej výstavby textu.

Publikácia A. Macurovej je prínosom pre teóriu textu a teóriu jazykovej komunikácie, ba môže z nej čerpať podnety a isté poznatky aj teória prekladu. Jej hodnota spočíva v upriamení pozornosti na subjektívne faktory, ktoré sú zakódované v štruktúre (vnútornom ustrojení) jazykového prejavu.

Práca Jany Hoffmannovej je cenným a aktuálnym príspevkom k problematike teórie textu. Autorka na malom priestore podala široký prehľad o domácej a zahraničnej literatúre z tejto oblasti, vlastný výskum časových vzťahov v texte a prostriedkov na ich vyjadrenie, aj prostriedkov pragmatickej roviny textu.

Najprv autorka rozoberá vzťah teórie textu k niektorým príbuzným disciplinám (s. 5—21). Vo vzťahu ku gramatike textu (textovej gramatike) pravidlá výstavby textu (ich určitú skupinu) treba pokladať za gramatické pravidlá, preto sa vyžaduje posunúť a rozšíriť tradičné hranice gramatiky. Vo vzťahu k syntaxi musí textová syntax naďalej prepracúvať svoju špecifickú metodológiu. Vo vzťahu k pragmatike J. Hoffmannová zdôrazňuje, že práve v oblasti textu treba rátať so zvláštnym pragmatickým plánom, hoci nie je vhodné stavať pragmatickú rovinu na úroveň s obsahovou rovinou a rovinou „gramatiky“. Možno len súhlasiť s autorkiným chápaním skúmania pragmatických významov textu, ktoré sa zúčastňujú na konštituovaní sémantickej stránky textu a prispievajú tiež k jeho kohézности. Vo vzťahu k štylistike sa štýl chápe ako jeden z najvýznamnejších atribútov textu (aj vzhľadom na domácu tradíciu), preto sa výsledky štylistiky, a to najmä štylistiky ako súčasti široko koncipovanej teórie textu využívajú najmä pri vypracúvaní typológie textov.

V tretej kapitole *Text a jazykový systém* (s. 22—32) autorka správne konštatuje, že hoci sa stále viac uznáva nutnosť konštituovať vedu o texte ako interdisciplinárnu náuku, napriek tomu ostane jednou z hlavných zložiek textu lingvistický prístup, teda otázka vzájomného vzťahu textu a jazykového systému. V práci sa rozoberá viacero názorov na zaradenie skúmania textu: ako zvláštnu textovú rovinu, ako systémovú rovinu, ako problematiku parolovej lingvistiky a pod. J. Hoffmannová sa prikláňa k vydeleniu systémovej roviny pre textové javy (s. 25), teda k skúmaniu problematiky „textových vzorcov“, schém, výstavby textu. Skepticky sa stavia k možnosti usilovať sa o dostatočne komplexnú a pritom univerzálnu podobu textového vzorca ako pravidla výstavby ktoréhokoľvek typu textu.

V monografii sa podrobne rozvädza chápanie vzorcov troch autorov. „Superštruktúry“ v chápaní van Dijka sú abstraktné schémy globálnych štruktúr, ich manifestáciou sú spôsoby výstavby určitých typov textov. R. Hasanová chápe štruktúrne vzorce ako konfigurácie funkčne definovaných prvkov a D. Viehweger model výkladu textu podáva ako výsledok „jazykového jednání“. Autorka uzatvára kapitolu konštatáciou, že v oblasti výstavby textu existuje usporiadaný, nadindividuálny systém vzorcov, pravidiel, zákonitostí. Problémom však ostáva, či sa má rozšíriť chápanie jazykového systému a začleniť doň aj textovú rovinu, alebo rátať pre texty s iným systémom, ktorý sa čiastočne prekrýva s jazykovým systémom. Podľa autorky tento špeciálny systém pre oblasť komunikátu bude treba ešte len špecifikovať.

Predmetom štvrtej kapitoly (s. 33—50) je obsahová rovina textu. Autorka sa v nej zameriava na výklad pojmov téma, zámer, komunikačný plán, „rámec“, makroštruktúra, významové vzťahy v texte. Tému správne pokladá za jeden z integračných faktorov komunikátu, hoci hneď konštatuje, že pre niektoré texty je tematická koherencia dosť pochybná. Pojem „rámec“ vykladá nieisto („jde pravdepodobne“ — s. 35) ako súbory pojmov a ich vzťahov k bežným životným situáciám, udalostiam. Podľa niektorých autorov rámec obsahuje aj informácie získané skúsenosťami. Okrem pojmu rámec uvádza sa aj pojem textový vzorec ako špeciálny podtyp rámca. Pod komunikačným plánom sa rozumie predbežná, detailne nešpecifikovaná predstava o obsahu textu. Okrajovo sa uvádza aj pojem zmysel textu, a to ako kategória korešpondujúca s kategóriou autorského zámeru. Pri pojme makroštruktúra sa uvádzajú viaceré názory (najmä van Dijka), chýba však autorkino chápanie, resp. priklonenie sa k niektorej koncepcii.

Významové vzťahy v texte, zaradené do obsahovej roviny textu, sa chápu ako jej dôležitá zložka odrážajúca jednak objektívne existujúce vzťahy medzi javmi, a jednak vzťahy, do ktorých uvádza fakty expedient prejavu. Tieto vzťahy sa vyjadrujú od najnižších textových jednotiek po najvyššie jednotky, teda od vzťahov medzi prepozíciami a výpovedami, ako aj javmi tradične nazývanými kompozícia textu.

Vlastný výskum textu J. Hoffmannová sústredila do ďalších dvoch kapitol, venovaných časovým

vzťahom v texte a prostriedkom na ich vyjadrenie, ako aj prostriedkom pragmatickej roviny textu. Najprv skúma syntakticko-sémantickú rovinu textu a jeho kohéziu (s. 51—100). Autorka správne zdôrazňuje, že všetky prostriedky spájania textu operujú na významových vzťahoch, preto ak sa nepracuje s rozlíšením hĺbkovej a povrchovej štruktúry a rešpektuje sa dialektická jednota obsahu a formy, nie je vhodné izolovať kohéziu a koherenciu, textovú syntax a sémantiku. Zo širokej oblasti textovej sémantiky sa autorka zamerala na štruktúru časových (resp. časovo-priestorových) vzťahov a prostriedkov na ich vyjadrovanie.

J. Hoffmannová sa zaoberá kategóriou času a jej jazykovým stvárnením v texte. Vykladá sa pojem časový úsek, časová sféra, časový interval, čas objektový a textový (externý a interný) a i. Časové vzťahy sa pokladajú za jeden z dôležitých faktorov zúčastňujúcich sa na sémantickej štruktúre každého textu a značne ovplyvňujúcich jeho výstavbu i charakter použitých jazykových prostriedkov. Za základnú textovú jednotku časových významov pokladá vymedzenie časových úsekov odpovedajúcich na otázku *kedy?* (bývajú v texte väčšinou vyjadrené explicitne). Neurčité časové významy nazýva časovými sférami (lexikálne vyjadrené napr. slovami *sneží, ľad* a pod.). Neaktuálne a „mimočasové“ významy v texte autorka chápe ako širší časový rámec k vymedzeným časovým úsekom spojený s aktuálnymi dejmi. Za hlavné prostriedky časových vzťahov pokladá lexikálne a gramatické prostriedky a ich zložité vzájomné kombinácie. Patrí k nim gramatická kategória času, nominalizácia, kondenzované konštrukcie, slovesný vid, sémantika istých slovies (stavové, procesuálne, fázové a i.), časové spojky a najmä časové adverbia (prehľad na s. 97–98).

V šiestej kapitole (s. 101–127) autorka venuje pozornosť pragmatickej rovine textu, do ktorej zaraďuje prostriedky zapojenia textu do komunikačného kontextu, odraz faktorov komunikačnej situácie v texte. Pojem „rečové jednaní“ zaraďuje medzi konštitutívne prvky zúčastňujúce sa popri iných jednotkách (textových vzorcoch, jednotkách obsahovej roviny) na produkcii a recepcii jednotlivých typov textov. Medzi prostriedky pragmatickej roviny patria jazykové prostriedky s exoforickým nadväzovaním (zámená, zámenné príslovky), pričom často ide o ich dvojfunkčnosť (napr. *tu* – ako textový kohézny prostriedok, ako aj exoforický prostriedok nadväzujúci na situáciu), osobné a prívlastňovacie zámená.

Prostriedky, ktoré poukazujú na časovo-priestorové vzťahy, nazývajú sa časové orientátory; sú to tie prostriedky, ktoré zámerne fungujú v texte ako inštrukcie určené percipientovi textu. Okrem toho, že tieto prostriedky uľahčujú recepciu textu, majú aj kontaktnú funkciu. Chápanie textových orientátorov je rozličné, užšie i širšie, čo súvisí s plynulosťou prechodu medzi prostriedkami s prevažujúcou funkciou konektívnou oproti inštruktívnej. Takéto prostriedky autorka nezaraďuje k textovým orientátorom. Za hlavnú skupinu textových orientátorov pokladá prostriedky interného textového času a priestoru (*zde, tu, na tomto mieste*), ako aj skupiny významovo sa dotýkajúce s prostriedkami priradovania (*a ešte, kromě toho, nasledujúci* a i.). Funkciu orientátorov často plnia celé výpovede, resp. aj viac výpovedí, zaraďujú sa sem aj prostriedky logickej implikácie obsahu (*z toho plyne*), ďalej sem patria slovesá hovorenia, myslenia sekundárne predložky a i. V pragmatickej rovine sú dôležitou súčasťou tie prostriedky, ktoré zabezpečujú nadviazanie, udržanie a ukončenie kontaktu (oslovenie, úvodné a záverečné formulky atď.). Patria sem aj tzv. prostriedky rečnickej perspektívy, prívetné výrazy, členiace signály a pod. Osobitne si autorka všima komentáre (najmä metatextové) vyjadrujúce postoje významy, kde dominujú vetné adverbia a široká škála parentetických konštrukcií.

Na záver autorka konštatuje, že skúmanie systémových aspektov textu by malo vyústiť do systému aspoň relatívne stabilizovaných, diferencovaných textových jednotiek a ich vzťahov, do zachytenia ich skladby v jednotlivých typoch textov (s. 130). Na tento cieľ iste poslúži aj recenzovaná práca, ktorá určite zaujme nielen lingvistov zaoberajúcich sa otázkami výstavby textu ako jazykovej jednotky. Knižka o sémantických a pragmatických aspektoch koherencie textu je vítanou knihou aj na našich vysokých školách, kde je v rámci obsahovej prestavby zaradená do vyučovacích predmetov aj textová syntax, resp. lingvistika textu.

E. Bajzíkóvá

(Acta Universitatis Carolinae. Slavica Pragensia XXIII. Praha, Univerzita Karlova 1983. — Acta Universitatis Carolinae. Slavica Pragensia XXIV. Praha, Univerzita Karlova 1984.)

Recenzovaný zborník *Slavica Pragensia XXIII* obsahuje upravené referáty z I. konferencie o preklade a tlmočení, konanej 14.—15. novembra 1978 v Prahe. Túto konferenciu s medzinárodnou účasťou usporiadala Katedra prekladateľstva a tlmočníctva Univerzity Karlovej v Prahe. Aj napriek niekoľkoročnému odstupu medzi konferenciou a vyjdením zborníka sa nám vidí potrebné predstaviť ho aspoň informatívne.

Zdá sa nám to potrebné jednak preto, že ide o problematiku v súčasnosti často pertraktovanú, a tým aj aktuálnu, a jednak preto, lebo zborník obsahuje podnetné príspevky zo všetkých oblastí prekladateľskej činnosti. Keď hovoríme o oblastiach prekladateľskej činnosti, máme na myslí jej vnútornú štruktúraciu na osi všeobecné—špeciálne—čiasťkové. Ide o jednotlivé teoretické disciplíny, ktoré patria pod rodový pojem prekladateľstvo. Všeobecné predstavuje všeobecná teória prekladu, špeciálne jednotlivé druhy prekladu (umelecký, odborný, tlmočenie) a ich príslušné teórie, čiastkové predstavujú konkrétne dvojice jazykov, ktoré stoja proti sebe v konkrétnom prekladateľskom procese.

Táto predstava integrálnej vedy o preklade má svoje dôsledky najmä v prístupe jednotlivých bádateľov k otázkam prekladu. Máme na myslí predovšetkým dva základné prístupy k prekladu, a to lingvistický a literárnovedný, o ktorom síce A. V. Fedorov (*Neskolko slov o sovremennom sostojanii teorii perevoda*) hovorí, že ustupuje a nahrádza ho protiklad humanitný versus štruktúrne-formalizovaný prístup. Vysvetľuje to tým, že v rámci teórie prekladu sa nestretávame len s filologickými disciplínami (ako sú porovnávací jazykoveda, porovnávací literárna veda a pod.), ale aj so všeobecnými humanitnými vedami (napr. dejiny svetovej kultúry) a tiež s vedami, ktoré majú tak filozofický, ako aj praktický charakter (napr. teória informácie). K týmto disciplínam by sme mohli pričleniť z hľadiska tlmočenia ešte psychológiu, sociológiu a dokonca sem presahuje aj fyziológia. Znamená to, že veda o preklade je istým spôsobom priesečníkom mohých humanitných disciplín. K tomu pristupuje na druhej strane snaha, pokiaľ možno, o najexaktnéjšie zachytenie, takmer až formalizovanie analýz jednotlivých druhov prekladateľskej činnosti, jednotlivých prekladateľských postupov a operácií, jedným slovom snaha o exaktnéjšie, a tým aj objektívnejšie spoznávanie procesu prekladania a takisto hodnotenia výsledku prekladateľskej práce v porovnaní s originálom.

V našom kontexte, predovšetkým slovenskom, sa presadzuje chápanie tejto činnosti z pohľadu umeleckého prekladu. Zabúda sa pritom na to, že umelecký preklad je len špeciálnym druhom prekladu popri iných druhoch a nemožno preto z neho vždy a všade vychádzať a budovať na ňom integrálnu predstavu o preklade ako celku, aj keď treba pripustiť, že ide o najstarší druh prekladu, o ktorom sa najviac uvažovalo a popisalo. V súčasnosti sa však do popredia dostávajú aj iné druhy prekladu — máme na myslí odborný preklad a tlmočenie — ktorým sa v našich podmienkach nevenuje rovnaká pozornosť, pričom majú takmer rovnako dôležitú úlohu ako umelecký preklad, azda len nie až v takej viditeľnej forme. Spomíname to najmä preto, že práve recenzovaný zborník a aj konferencia poskytli priestor aj pre tieto „menej populárne“ prekladateľské disciplíny.

V zborníku je 47 príspevkov z problematiky všeobecnej teórie prekladu, špeciálnych druhov prekladu (umelecký, odborný aj tlmočenie) a tiež z praxeológie a výuky prekladateľských disciplín.

Hneď v prvom referáte *Místo a funkce překlada v současnosti* načiera M. Hrala do praxeologickej problematiky prekladu, do vzťahu jednotlivých druhov prekladu z hľadiska ich štatútu, spoločenského ohodnotenia a názorov na ne, pričom konštatuje, že: „...,celkovo nižší úroveň určitého druhu textu vyvoláva predstavu o nižších profesionálnych nárociach a naopak...“ (s. 15). Je potom samozrejmé, že takéto hodnotenie iných druhov prekladu nezodpovedá ich celkovému spoločenskému významu.

Prvá časť zborníka je venovaná všeobecnoteoretickým otázkam prekladu predovšetkým z hľadiska lingvistického, resp. lingvisticko-štylistického. Sem by sme mohli zaradiť referáty *Jazyk—text—výklad—překlad* (B. Ilék), *Poznávanie originálu ako východisko prekladateľského procesu* (A. Popovič),

Zur Problematik von Gegenstand und Objekt der Translationslinguistik (G. Jäger), *Pojem mezery na úrovni sémiotické a referenčné sémantické z hľadiska preložiteľnosti* (J. Šabršula), *Konfrontačná lingvistika jako podklad k řešení překladatelských problémů* (V. Bečka), *Vplyv prekladu na štýlovú diferenciaciu spisovnej slovenčiny* (J. Mlaček) a ďalšie. Jediným príspevkom, ktorý sa absolútne vymyká z tohto lingvistického prístupu, je referát Györgya Radóa *Übersetzungstheorie aus der Sicht eines Übersetzers. Die kleinste Einheit in der Übersetzungswissenschaft: das Logem*. Tvrdí v ňom, že veda o preklade sa nevyhnutne musí dostať zo zajatia lingvistiky, ak sa má stať pomockou pre praktikov. Preklad vôbec nie je lingvistická činnosť, ale činnosť logická, aj keď s dôležitými lingvistickými aspektmi. Logém definuje ako najmenší prvok originálneho textu, ktorý sa musí preniesť do cieľového textu. Toto ortodoxne protilingvistické stanovisko zjavne vyplýva z autorovho zamerania na umelecké texty a ich preklad, pričom zabúda práve na spomínanú integritnosť alebo, ako to nazýva M. Hrala, komplexnosť vedy o preklade. Nemožno predsa pre všetky disciplíny vydávať za všeobecne platné špeciálne alebo dokonca čiastkové riešenia určitého druhu prekladu, pričom metodologicky je prirodzené, že výsledky dosiahnuté v špeciálnych alebo čiastkových rovinách majú svoj zovšeobecňujúci význam v rámci všeobecnej teórie.

V druhej časti zborníka, ktorá sa týka prekladu umeleckých textov, výlučne prózy a poézie, má jedna časť príspevkov všeobecný charakter v rámci špeciálneho druhu umeleckého prekladu a druhá časť sa zase zaoberá čiastkovými problémami konkrétneho prekladateľského procesu. K tým prvým patrí príspevok J. Veselého *K otázke pojetí funkce krásné literatury z hlediska marxistické teorie odrazu*. Autorovi išlo predovšetkým o výber diela na preklad a jeho reálne pôsobenie na čitateľa. — K. Horálek sa v príspevku *Překlad a světová literatura* zaoberá vzájomným pôsobením národných literatúr prostredníctvom prekladu a vytváraním fenoménu, ktorý sa nazýva svetová literatúra. — J. Vlášek (*Srovnávací poetika a překlad*) rozlišuje dve tendencie, ktoré sa vyvinuli pri prekladaní umeleckej literatúry: značne voľný preklad rýmovanej poézie a značne „zošnúrovaný“ preklad epickej prózy a navrhuje cesty na zmenšovanie rozdielov medzi obidvoma technikami; sám zastáva názor, že by sa mala posilňovať najmä prvá tendencia. — Okrem príspevku E. Masnerovej *Funkce a možnosti zkoumání uměleckého překladu* je zaujímavá aj úvaha R. Parolka *Překlad a vnitřní svět uměleckého díla*. Autor ukázal na množstvo podnetov, ktoré môže poskytnúť literárnemu kritikovi a teoretikovi prekladu teória informácie a kybernetika. Literárne dielo rozkladá na dva základné plány. Prvý plán predstavuje slovesný text ako vstupnú bránu do diela, druhý plán je spisovateľov umelecký model človeka a sveta. Autor používa termín D. Lichačova „vnútorný svet literárneho diela“. Takáto analýza literárneho diela má poskytnúť prekladateľovi lepšiu orientáciu v literárnom diele, možnosť preniknúť do vnútorného sveta diela, čo by mu malo neskôr uľahčiť riešenie čiastkových prekladateľských problémov.

Do tejto skupiny patria ešte príspevky *K problematice vlastních jmen v uměleckém překladu* (M. Jindra), *Lexikální expresivita textu ve francouzštině a možnosti překladu* (M. Hanáková), *Z problematiky prekladania frazeologizmov v niektorých prekladoch z francúzštiny a španielčiny* (J. Škultéty—D. Serafinová), *K překladům Emmanuela Franty z německé literatury* (M. Dvořáková) a ďalšie.

V tretej časti recenzovaného zborníka sa rozoberajú otázky odborného prekladu, predovšetkým spoločenskovedného (A. Kamiš, J. Rakšányiová, M. Hančilová a S. Čmejrková), potom otázky porovnávacej štylistiky (J. Dubský) a prekladateľskej ekvivalencie (K. Bareš).

Zborník uzatvárajú štyri príspevky z oblasti tlmočenia, ktorej sa u nás venuje veľmi malá pozornosť. Autori si všímali funkciu tlmočníka v akte komunikácie (G. Slouková), resp. rozdielny vplyv spontánneho a čítaného prejavu na výkon simultánneho tlmočníka (E. Janovcová). Autorka exaktne skúmala rýchlosť týchto dvoch druhov prejavov z hľadiska ekvivalencie dosahovanej tlmočnikom. Pozornosti neunikli ani psychologické momenty práce tlmočníka, ktoré v mnohých prípadoch rozhodujú o celkovom úspechu tlmočenia (J. Hříbal). Nakoniec sa O. Sofr pokúsil načrtnúť teoretické základy metodiky simultánneho tlmočenia. Okrem toho je do tejto časti ešte zaradených niekoľko príspevkov, ktoré sa zaoberajú výukou a prípravou budúcich prekladateľov.

Pri súhrnnom pohľade na príspevky v recenzovanom zborníku *Slavica Pragensia XXIII* možno povedať, že odrážajú súčasný stav rozoberaných otázok, ale aj rozmanité prístupy k ich riešeniu. Zdá sa nám však, akoby každý z autorov bol, ako hovorieval A. Popovič, osamelým bežcom, ktorý sa prediera húštinou problémov sám.

* * *

Takmer súčasne s 23. zväzkom zborníka *Slavica Pragensia* vyšiel aj 24. zväzok, ktorý je takisto venovaný prekladateľskej problematike. Zborník je rozdelený, dalo by sa povedať v českom kontexte už tradične, na niekoľko častí podľa zamerania jednotlivých štúdií. Obsahuje časť všeobecnoteoretickú (*Teorie překladu*), lingvistickú (*Jazykové problémy překladu*), literárnovednú (*Umelecký překlad*) a didaktickú (*Výuka prekladatelství*).

Z hľadiska obsahu jednotlivých štúdií však nemožno hovoriť o ich úplnej vyhranosti alebo čistote, pretože sa v nich prelínajú rôzne úrovne pohľadu na prekladateľské problémy. Plne však možno súhlasiť s M. Hrdličkom (*Teorie překladu a teorie textu*, s. 41–46), ktorý uvažuje o domácom prekladateľskom kontexte a hovorí: „... zatiaľ české práce z teorie překladu jsou v podstatě zaměřeny na lingvistický aspekt, slovenská věda se v této oblasti orientuje na literárněvědný výzkum podle koncepce literární komunikace a stylistiky“ (s. 42). Ak si zrekapitulujeme práce, či už knižného charakteru alebo štúdie, ktoré vyšli u nás a v Čechách, môžeme konštatovať, že u českých teoretikov je záujem aj o preklad odborných textov a dokonca aj o ústny preklad (tlmočenie). Vyplýva to pravdepodobne aj z vyššieho štatútu odborného prekladateľa a tlmočníka oproti rovnakým profesiám u nás. Príklon k lingvistiky je potom pochopiteľný, lebo má väčšiu zovšeobecňujúcu silu, t. j. pokrýva všetky prekladateľské činnosti, pretože jazykové problémy sú v každom druhu prekladu spoločné. Sám literárnovedný prístup je jednostranný, rieši problémy spojené len s umeleckým prekladom, pričom sa zákonite sústreďuje na špecifiku umeleckého prekladu a na jej zvládnutie prekladateľom. Vychádza obyčajne už z vypracovanej teoretickej koncepcie alebo modelu, ktorý u nás vytvorili F. Miko a A. Popovič na komunikačnej a stylistickej báze. Takýto ucelene koncipovaný model špeciálnej teórie umeleckého prekladu v českom kontexte neexistuje. Aj napriek tomuto rozdielu však nachádzame v oboch prístupoch spoločný nedostatok, a tým je ešte stále veľká rozkolísanosť pojmového a terminologického aparátu vedy o preklade (ak si takéto pomenovanie môžeme dovoliť, o čom veľa teoretikov pochybuje). Práve týmito základnými otázkami a kategóriami sa zaoberá M. Hrdlička, ktorý však na ne neodpovedá, ale iba konfrontuje nazeranie na ne v rámci svetového a domáceho kontextu.

Okrem tejto štúdie sú do prvej časti zaradené aj ďalšie veľmi zaujímavé príspevky. Medzi ne patrí napríklad príspevok B. Ilek a *Některé otázky pojmu ekvivalence v překladu* (s. 11–20). V úvode autor rozoberá ekvivalenciu ako základnú kategóriu teórie prekladu na všeobecnej rovine, poukazuje na jej rôzne ponímanie a rôzne významy. Porovnáva ju s pojmom adekvátnosti, pričom mu vymedzuje v rámci umeleckého prekladu platnosť pre väčšie celky, a platnosť pojmu ekvivalencie rezervuje pre jednotlivosti. V ďalších častiach štúdie potom aplikuje tieto pojmy na príklady z umeleckých prekladov.

Ďalšou zaujímavou štúdiou v tejto časti zborníka je štúdia B. Hochela *Čas a priestor v preklade* (s. 21–31). Rovnako sa zaoberá ekvivalenciou a invariantom v preklade umeleckého diela, ale z aspektu semiotických kategórií času a priestoru. Na základe porovnania času a priestoru vzniku originálu a času a priestoru vzniku prekladu špecifikuje niekoľko možností, ktoré pritom vznikajú. Autor tvrdí: „Základným kritériom, ktoré rozhoduje o použití adekvátnych prostriedkov na preklenutie rozdielov medzi časom a priestorom vzniku a časom a priestorom príjmu diela, je prekladateľská koncepcia“ (s. 23). Okrem semiotického aspektu pri jeho výkladoch má podstatnú úlohu práve už spomínaná komunikačno-stylistická orientácia.

Z tohto rámca, týkajúceho sa výlučne umeleckého prekladu, sa vymyká príspevok O. Sofra *Pojem informace v teorii tlumočení* (s. 55–57). Podľa autora je pri tlmočení potrebné poznať aj mentálne procesy odohrávajúce sa v tlmočnickovom vedomí v rámci procesu jazykového prekódovania, ktoré možno znázorniť pomocou modelu. Takýto model bude potom predstavovať zovšeobecnenie jednotlivých

operácií tlmočenia a bude východiskom pre podrobnejšie štúdium. Autor je toho názoru, že na rozdiel od prekladu, kde toto zovšeobecnenie vychádza predovšetkým z lingvistických javov, je pre štúdium procesu tlmočenia vhodnejšie zovšeobecnenie založené na pojme informácie. Prichádza k záveru, že pri analýze procesu tlmočenia je nevyhnutné vychádzať z textového chápania informácie.

Do druhej časti zborníka sú zaradené príspevky venované jazykovým problémom prekladu. Skúmajú sa tu napríklad posuny pri preklade vyvolané rozdielmi v sústave kategórií jednotlivých jazykov: zasahujú do systému jazyka a majú teda všeobecnú platnosť. Ide tu o nevyhnutné posuny, zabezpečujúce gramatickú správnosť prekladu. Patria sem predovšetkým štúdie J. V. Bečku *Sloveso v preklade* (s. 73–83), J. Dubského *Poznámka k otázke slovesného vyjadrovania ve španělštině z překladatelského hlediska* (s. 85–93), J. Šabršulu *K problému překladu a tlumočení reprezentantů diafory a syntaktických determinantů* (s. 95–106), J. Píšu *Roľ deverbatívnych imen suščestviteľnych v sintaktičeskoj organizacii predloženiĭ i sposoby ich perevoda na češskij jazyk* (s. 115–128).

Veľmi zaujímavou je aj štúdia J. Mlacka *Frazeologické varianty a parafrázy ako prekladateľský problém* (s. 107–114). Autor v nej rieši otázku ekvivalencie pri preklade, resp. substitúcií frazeologizmov, pričom zastáva názor, že o substitúcií frazém pri preklade možno hovoriť iba s istou rezervou. Rozlišuje vlastnú frazeologickú ekvivalenciu (frazéma za frazému) a zmiešanú frazeologickú ekvivalenciu (voľné spojenie za frazému alebo jednoslovný ekvivalent za frazému). Ďalej rozlišuje varianty a aktualizácie (parafrázy) frazém, pričom upozorňuje, že z prekladateľského hľadiska sa k nim pristupuje rôznym spôsobom. K variantom možno pristupovať tak z porovnávacieho, ako aj z vlastného prekladateľského hľadiska, k aktualizáciám však len z čisto prekladateľského hľadiska.

V tretej časti sú príspevky o umeleckom preklade jednak vo všeobecnej rovine, jednak v konkrétnej. Medzi tie prvé patria príspevky M. Hellmuthovej *Překlad jako umělecké dílo* (s. 141–145), M. Kvapila *Místo a funkce překladu v původní literatuře* (s. 147–151), J. Pechara *Abstraktnost a konkrétnost ve stylu umělecké prózy* (s. 157–162). Konkrétne sa riešia problémy prekladu diel A. de Saint-Exupéryho (Z. Stavínohová), M. Krležu (R. Brabcová) a problémy spojené s prekladom Švejka do srbochorvátčiny (D. Kvapil).

Predmetom záverečnej časti zborníka je problematika výuky písomného a ústneho prekladu. Hneď v prvej štúdií *Koncepcie nejazykové výuky v oboru překladatelství a tlumočnictví* (s. 201–206) sa M. Hrala zaoberá praktickými problémami výuky pri štúdiu prekladateľstva a tlmočníctva v Prahe (jeho postrehy sa v plnom rozsahu vzťahujú na obdobnú situáciu na filozofickej fakulte v Bratislave). Autor konštatuje, že sa nepodarilo presadiť filologické štúdium s aplikovanými špecializáciami (učiteľskou, prekladateľskou a pod.), že je potrebné v súčasnosti rozvíjať popri učiteľskom filologickom štúdiu aj prekladateľské a tlmočnické štúdium. Ďalej konštatuje, že na prekladateľský odbor prichádzajú poslucháči zo strednej školy s veľmi slabými znalosťami jazyka a s ešte menšími nejazykovými znalosťami (dejiny a teória literatúry a medzinárodné vzťahy v súčasnosti a v minulosti). Tento nejazykový blok potom v ďalšej časti štúdie rozoberá podrobnejšie. Našu situáciu porovnáva so situáciou na niektorých prekladateľských školách vo svete. Na tieto školy totiž prijímajú len takých poslucháčov, ktorí už v potrebnej miere ovládajú cudzí jazyk a venujú sa potom len zdokonaľovaniu prekladateľských schopností a rozširovaniu historického a kultúrneho obzoru.

Na túto štúdiu potom nadväzujú ďalšie, ktoré sa dotýkajú praktickej výuky v rámci jednotlivých prekladateľských disciplín: *Význam interpretace literárního textu pro výuku překladatelství* (J. Veselý), *K problematice tlumočnické notace* (J. Kullová), *K problémům výuky terminologie vybraných vědních oborů a k problematice diplomových prací v oboru překladatelství a tlumočnictví* (J. Baloun) a ďalšie.

Recenzovaný zborník je ďalším krokom v riešení komplexnej problematiky prekladu a iste si nájde okruh svojich záujemcov.

A. Keníž

Словарь фразеологии и идиоматики чешского языка. И. Рипка	72
Лингвистические исследования XVII. П. Жиго	75
Категория субъекта и объекта в языках различных типов. Э. Тибенска	78
Прагиана. Некоторые основные и менее известные аспекты Пражской лингвистической школы. А. Рацова	81
Йонице, М. П. — Потапова, М. Д.: Проблемы логико-синтаксической организации предложения. М. Миклуш	82
Типография венгерского университета в городе Буда 1777—1847. Я. Горецки	83
Двонцова, Ч. — Надворникова, В.: Диагностика и устранение дислалии. У. Фецанинова	84
Краткая энциклопедия немецкого языка. Ю. Ванько	85
Аарслефф, Х.: От Лока до Сосюра. Статья по проблемам изучения языка и истории философского мышления. Й. Неквапил	86
Мацурова, А.: Проекция коммуникативных факторов в речевых высказываниях. Т. Жилка	87
Гоффманова, Я.: Семантические и прагматические аспекты когеренции текста. Э. Байзиков	90
Два сборника по проблемам перевода (Slavica Pragensia XXIII—Slavica Pragensia XXIV). А. Кениж	92

CONTENT

The 40 th anniversary of liberation of Czechoslovakia	3
Ábel Král: Phonetics and phonology — their relations to the material and ideal structures	5
Juraj Dolník: To the problem of motivation and systemicity of word	13
Vincent Blánár: The organization of lexical system	23
Viktor Krupa: Grammar and reality. Problem of metaphor	32
Jolana Nižníková: To the relation between attribute and apposition	41
Ivan Šípoš: The memory and semantic ambiguity of phrasemes	48

Review article

Alois Jedlička: On Pauliny's work <i>A history of literary Slovak</i>	52
Ábel Král—Gejza Wimmer: On phonetic investigations in Hungary	59

Reports and reviews

Profesor Ján Horecký sixty five yeards old. By K. Buzássyová	64
Budagov, R. A.: Language — reality — language. By S. Ondrejovič	65
Approaches to language. By V. Krupa	67
Erhart, A.: Fundamentals of linguistics. By P. Sgall	69
A dictionary of Czech phraseology and idiomatics. By I. Ripka	72
Linguistic studies XVII th . By P. Žigo	75
The category of subject and object in the languages of different types. By E. Tibenská	78
Praguiana. Some basic and less known aspects of the Prague linguistic school. By A. Rácová	81
Ionice, M. P.—Potapova, M. D.: problems of the logical-syntactical structure of sentence. By M. Mikluš	82
The publishing house of the Hungary university in Buda 1777—1847. By J. Horecký	83
Dvонцова, J.—Nádvorníková, V.: Diagnostics and removing of dyslay. By U. Fecaninová	84
A short encyclopaedia of German. By J. Vaňko	85
Aarsleff, H.: From Locke to Saussure. Essays on the study of language and intellectual history. By J. Nekvapil	86
Macurová, A.: The projection of the communicative factors in the message By T. Žilka	87
Hoffmanová, J.: The semantic and pragmatic aspects of the text coherence. By E. Bajzиковá	90
Two works on the problems of translating and interpreting (Slavica Pragensia XXIII—Slavica Pragensia XXIV). By A. Keníž	92

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 36, 1985, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Tajomníčka redakcie PhDr. Katarína Hegerová

Redakčná rada:

FnDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. K. Buzássyová, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, DrSc., doc. PhDr. R. Krajčovič, DrSc., doc. PhDr. Abel Kráľ, DrSc., PhDr. V. Krupa, DrSc., prof. PhDr. J. Mistrik, DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. J. Sabol, CSc., doc. PhDr. E. Sekaninová, DrSc., prof. PhDr. V. Schwanzer, CSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Nálepková 26

Technická redaktorka: M. Mojžišová

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ.
Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače,
817 59 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.
For all other countries — except West Germany — distribution rights are held by JOHN BENJAMINS B.
V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland

Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 15,—

Tlač: Západoslovenské tlačiarne, n. p., závod Svornosť, Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1985